A diluviális ember nyomai a csoklovinai Cholnoky-barlangban.*

Az ásatás történetével kell kezdenem.

1910 őszén jelentette dr. *Kőváry* Ernő az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtárának, hogy *Láger* János kalánzeykfalvi állomásfőnök és *Tőry* Győző odavaló állami tanító turistáskodás közben a csoklovinai (Hunyadvm.) barlangban járt s abban medvekoponyákat s állítólag egy emberi koponyát is lelt.

1911 márcziusának második s áprilisének első felében Vajdahunyadon a Kincses nevű szőlőhegyen éppen *Láger* úr szőlőjében ástam volt ki egy árpádkori temető még hozzáférhető részét. Egy alkalommal kirándultam Kalán-Zeykfalvára *Kőváry* Ernővel együtt. E kirándulásom egyedüli czélja az volt, hogy tájékozodjam az állítólagos medve- és emberi koponyák sorsa felől. Az egész, amit kaptam, egy ősmedvefog volt, mely *Láger* úr ajándékaképpen be is került múzeumunkba.

Röviddel a kirándulás után tartottam volt Vajdahunyadon egy összefoglaló előadást a negyedkorról, annak mívelődéséről. Előadásomban természetesen érintenem kellett a franczia országi stb. barlangleleteket, a hazai palaeolithikum rövid történetét s ennek szempontjából méltatnom kellett *Herman* Ottónak kiváló érdemeit s vázolnom kellett azokat a nehézségeket, melyekkel nálunk, különösen az anyagiak tekintetében az ilyen kutatások járni szoktak, stb.

Ezután az előadás után privátus beszélgetés kapcsán értesültem arról, hogy Vajdahunyad közönsége közel hatszáz koronát tánczolt össze, hogy múzeumot alapítson s mivel Déva a maga múzeális feladatainak egyáltalán nem tud megfelelni, Vajdahnnyadon állítson fel múzeumot. E lelkes közönség vezető férfiai azonban belátták, hogy Vajdahunyad városa múzeumalapítás nélkül is szolgálatba állhat a múzeális eszméknek és törekvéseknek, sőt a munkafelosztás helyes elvéből kiindúlva, így még többet is tehet a czél érdekében. Rövidesen fel is ajánlották ezt az összetánczolt pénzt múzeumi czélokra, azzal a kikötéssel, hogy az ezen a pénzen eszközlendő régészeti kutatásoknak Hunyad-megyében kell történiök s lehetőleg olyan helyen, a hol előreláthatólag eredményes lesz a kutatás.

Tekintettel arra, hogy a csoklovinai barlang leleteiről szóló hirek

* A czímlapon levő térképen 4.

és tudósítások szinte parancsolták, hogy a dolognak föltétlenül utána kell nézni, ajánlottam adják ezt a pénzt ennek a barlangnak a kikutatására. Vagy jár régészeti szempontból is eredménnyel ez a kutatás, vagy nem, de mindenesetre hozzá fog járulni ahhoz, hogy ezt a barlangot megismerjük. A tánczrendező bizottság tagjai el is fogadták ajánlatomat s a pénz sorsa felett, mely ötszázhetvennyolcz korona 17 fillért tett ki kamataival együtt, ilyen értelemben határoztak, megbizván dr. *Kőváry* Ernőt, hogy a határozatukról szóló jegyzőkönyvet a takarékbetéti könyvvel együtt adja át dr. *Cholnoky* Jenőnek, mint az erdélyi barlangkutatások fő irányítójának, kinek nevéről a barlangot is elneveztem.

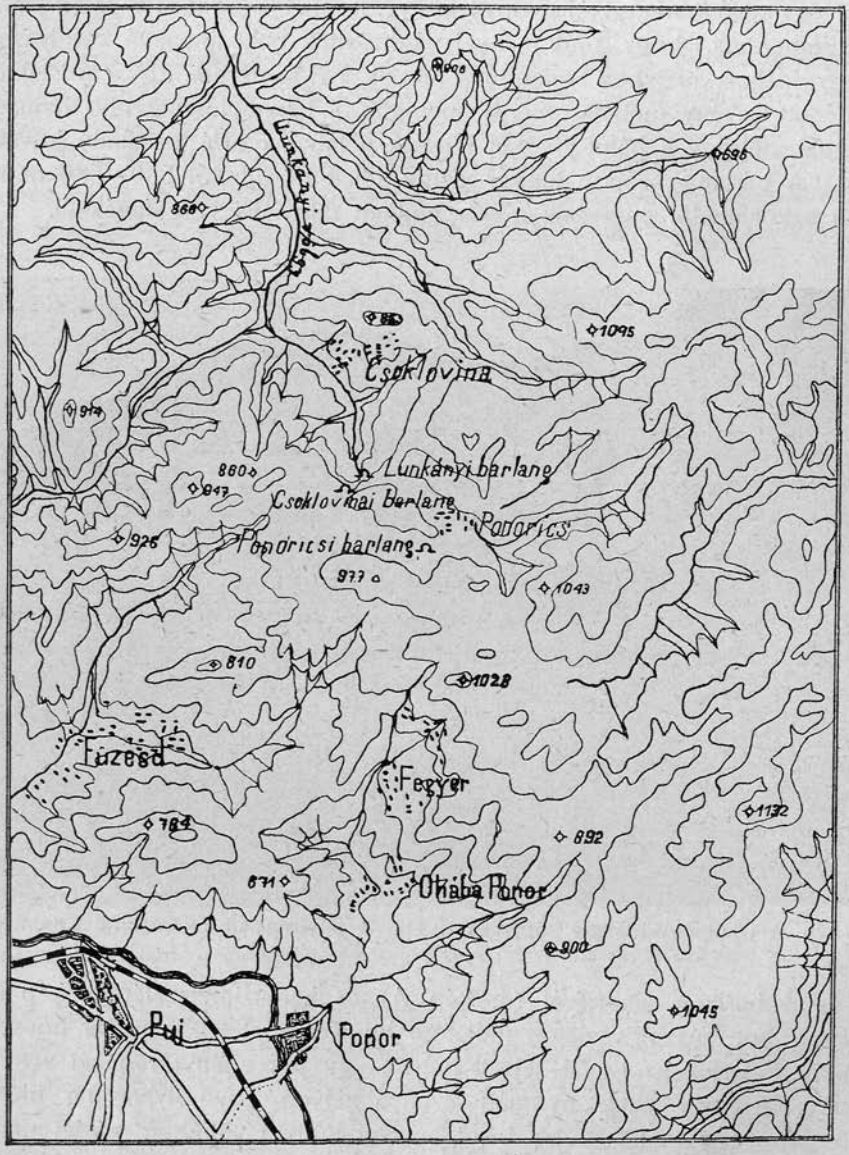
Ezek után már csak az időt kellett megállapítani, hogy mikor fogjunk a kutatáshoz.

Kolozsvárról 1911. június-hó 29.-én indúltunk el *Cholnoky* professor úrral. Vajdahunyadon a következő napon *Kőváry* Ernő és *Cseh* Andor, Kalánzeykfalván *Tőry* Győző csatlakozott hozzánk, ki mint útitársunk és kalauzunk örökös hálára kötelezett. Pujig akartunk vonaton menni. Onnét a Hunyadmegyei Faipartársulat iparvasútja vitt volna fel Ponoricsig. Ez azonban azelőtt való napon lecsúszott s így gyalogszerrel tettük meg az útat. Késő délután volt, a mire Ponoricsra értünk. Így is vállalkoztunk, hogy a barlangot bejárjuk. Futólagos szemle volt az, melyet részletesebb vizsgálat követett másnapon, július-hó elsején.

Ponorics (1. kép) egyike azoknak a dolináknak, melyek a maguk öt-hat házával megfelelő védelmet nyújtottak az odahúzódó oláhoknak, barmaiknak pedig bőséges erdei legelőjük jévén, bár a világtól és minden valamire való összeköttetéstől távol laktak, a szó teljes értelmében tejben, vajban fürödtek. Mint úrbéresek egy pár forint árán hamar megszabadúltak gazdáiktól egy-egy évre. Ma természetesen változott viszonyokat találunk. Az iparvasút, ha mindjárt jól-rosszúl is, de lehordja a vidék kitermelt fáját s szénáját. A hajdani úrbéresek pedig vagy felvonúlnak barmaikkal a havasokra, a honnét lejöttek volt valamikor, vagy eladják a jószágot s a kapott pénzzel másutt próbálnak szerencsét. A kit a megszokás odaköt, megválja háza helyét s tovább is ezen az elzárt helyen robotolja le életét.

E dolina nyugati felén kapaszkodunk fel a Dîlma Ponoricsulujra, aztán egy körülbelül tiz perczig tartó ösvényen haladunk Csoklovina irányában. A hegy tulsó végéhez érve, a Lukányi patak festői vidéke bontakozik ki előttünk. Jobb felől Csoklovina község vízmosások közé épített házaival s telkeivel. Egy nagyon kezdetleges szerpentin ösvényen haladunk lefelé, míg a Dîlma Ponoricsuluj lábánál veszedelmes kőfolyáshoz érünk. Innét lesz láthatóvá a szóban forgó barlang környéke.*

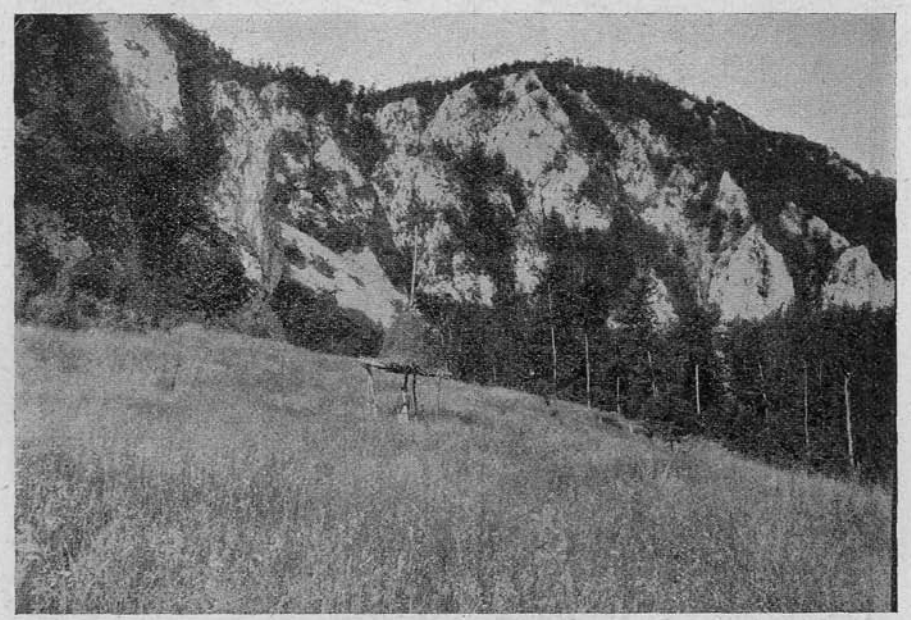
* A 2. és 3. képen a nyílhegy a barlang szája felé irányúl. (l. 2. kép.)

1. kép. Csoklovina és környéke.
Fig. 1. Csoklovina et ses environs.

A 3. képen a barlang környékét látjuk Csaklovináról nézve. Még jókora út van odáig, mely részben egy hajdani diluviális völgyfenéken vezet keresztül, innét a Lunkányi patakhoz vezet le egy keskeny ösvény, a hol egy alsó barlangban gyönyörködve, honnét a Lunkányi patak kitör, megpihenünk, hogy újult erővel vághassunk neki annak a kőfolyásos hegyoldalnak, melyben barlangunk fekszik. Ezt is elérjük. Egy a turistáktól taposott ösvény mutatja, merre menjünk a lehető legnagyobb ovatossággal, nehogy a hátul jövőket leüssék a lábaink alól kiszaladó kövek.

A barlang szája a tenger színe felett körülbelől 650—680 m.-re van s körülbelől összeesik a már említett diluviális völgyfenékkel.

2. kép. A Cholnoky-barlang környéke. — Fig. 2. Environs de la Caverne Cholnoky.

A barlang alaprajzát (4. kép A) és keresztmetszetét (4. kép B) egy ad hoc készült vázlaton mutatom be. Körülbelől 435 méter hosszú. Mikor bejártuk az I-gyel jelzett helyen egy pár edénytöredéket vettem észre. Ásattam ezek nyomán ezen a helyen egy olyan hat méter hosszú s egy méter széles árkot, melyet jobbsó végében másfél méter szélességben és két és fél méter hosszúságban kibővítettem. Három méter mélységig mehettem le. A hely annyira szűk volt, hogy tartanom kellett attól, hogy a kihányt föld s a szerteszét fekvő óriási kődarabok beomlanak s alátemetik munkásaimat. Meg kellett elégednem azzal, hogy fölvegyem a kiásott rész függőleges szelvényét. Három nagyon porhadó

máladékréteget mutatott. A két felső 60—60 cm., az alsó 45 cm. vastag. 1—2 cm. vastag mésztufaréteg választja el ezeket. egymástól Legalól egy finom meszes törmelékkel tele porhanyó réteg volt. Mindenikben leltem ősmedvecsontot. Az 5. képen mutatom be a most említett edényrészeket, melyek egy jól iszapolt, jól kiégetett, finomabb iszapanyaggal bevont és simított dénytől származnak. Vállát körömdísz ékíti. Egyik vertikálisan átfúrt szalagfüle még megvan.

Tőry bevallása szerint II. helyen lelték *Lángerrel* az ősmedvekoponyát és az állítólagos emberi koponyát Ezt kellett tehát kikutatnom. De hogyan? Az őskori ásatások kinnt a szabad ég alatt is a legnehe-

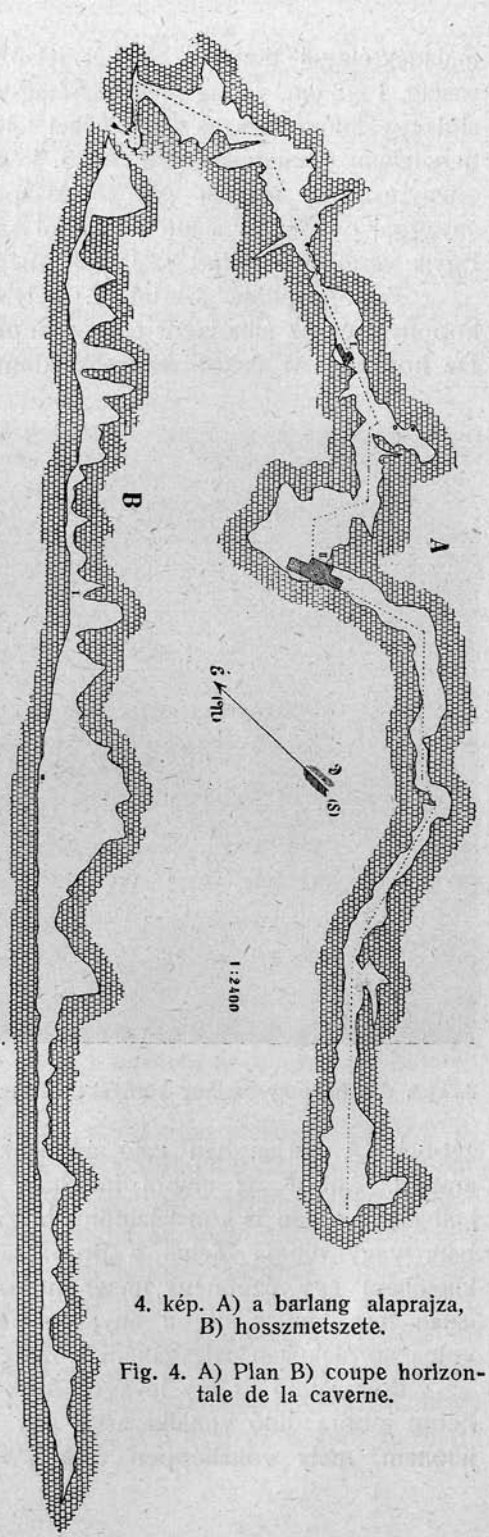
3. kép. A Cholnoky-barlang környéke. — Fig. 3. Environs de la Caverne Cholnoky.

zebbek. A barlangban való ásatások még jobban próbára teszik az embert. Abból az elvből indúltam ki, hogy nekem voltaképpen azt kell első sorban is konstatálnom, hogy van-e palaeolithikum a barlangban, vagy nincs? Tehát a próbaásatás álláspontjára helyezkedtem s kijelöltem egy tizennégy méter hosszú s egy méter széles árkot. Ezt aztán leásattam, a kiásott anyagot pedig, mintha borsót szemelgettem volna, aprólékosan átvizsgáltam. Közel egy méter mélységig mentem így le.

Bemutatom az így levágott árok függőleges szelvényét. (6. kép.) Fennt jobbra dűlő vonalkázással egy 8 cm. vastag barlangi sárréteget jelöltem, mely voltaképpen csak 1·5 m. táján kezdődik. Ez alatt egy

0-nál 18 cm. vastagságban kezdődő s a 3. m. táján 3 cm.-re vékonyúló mésztufaréteg van, melyet vízszintes vonalkázás jelöl s mely az elején alvadt mészhez hasonlít, a 3. méteren túl pórlós fehér. A mésztufaréteg alatt egy balra dűlő ferde vonalkázással feltűntetett 40 cm. vastag, homokos agyaggal összekötött csontbreccaréteg van, melynek felső, pontokkal jelölt részén eliszapolás nyomait konstatáltam. Ebben a rétegben leltem a megmunkált kő- és csontszerszámokat, melyekről alább fogok szólani. A csontbreccaréteg alatt a vízszintes felvételek térképén körrel kerített kereszttel jelölt helyén kb. 1 m² területen 40 cm. mélyen leástam s végig sok mészszel összekötött homokos agyagot konstatáltam. Ennek összeállása annyira laza volt, hogy lapáttal is könnyen dolgozhattunk benne. Azon alúl a csákányt kellett igénybe venni. A barlang fekekéig a folytatólagos ásatások rendjén fogunk leásni.

A régész szemével nézve a dolgokat, vizsgálat tárgyává kellett tennem, vajjon érintetlenek voltak-e a most leírt rétegek, vagy sem? Konstatáltam, hogy eltekintve az *A* táján *Tőry*től és *Lágertől* származó kis betúrástól, a kiásott terület rétegkomblexuma zavartalan volt, azt soha senki meg nem bolygatta. Ennek konstatálása után azt kellett megvizsgálnom, hogy

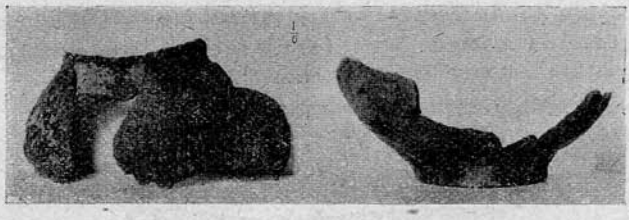

4. kép. A) a barlang alaprajza, B) hosszmetszete.

Fig. 4. A) Plan B) coupe horizontale de la caverne.

vajjon a barlangi sár rétege nem mutat-e olyan nyomokat, melyek a mellett szólnának, hogy valamikor jártak a barlangnak ezen a helyén, esetleg laktak ottan? A magammal hozott barlangi sárban szénnyomokra akadtam. Hogyan kerülhettek ezek ide? Többféle magyarázatát lehet adni. Vagy onnét származnak ezek a szénnyomok, hogy a barlangot látogató turisták, mint azt több helyen konstatáltam, a magukkal behozott fákból tüzet raktak, vagy esetleg azzal a barlanglakó vagy a barlangot felkereső őskori néppel, vagy családdal hozandó kapcsolatba, melytől az I. helyen lelt cserepek valók. Végűl az sincs kizárva, hogy az ásatás rendjén a csontbreccarétegből kerültek oda. Ez esetben a folytatólagos ásatásoknak egyik igen fontos feladata lesz e dolog tisztázása.

A jelzett 14 m. hosszuságban még két, tehát összesen három méter széles árkot ásattam ki s a leletek nyomán a 4. és 10. m. közt még egy hat m. hosszú s három m. szélés részt. Az ásatás így hatvan négyzetméternyi terűleten folyt. A függőleges metszet mindenütt ugyanaz volt.*

5. kéd. Agyagedénytöredékek. — Fig. 5. Fragments de vase.

Említettem, hogy a megmunkált kő- és csontszerszámok a csontbreccarétegből kerültek felszínre. Voltaképpen bele voltak ágyalva ebbe a rétegbe úgy, hogy elhelyezkedésükre nézve semmi egyebet nem figyelhettem meg. Maga a réteg telidestele volt állati csontokkal és koponyákkal. Ezek egymáshoz való tartozását sem lehetett konstatálni.

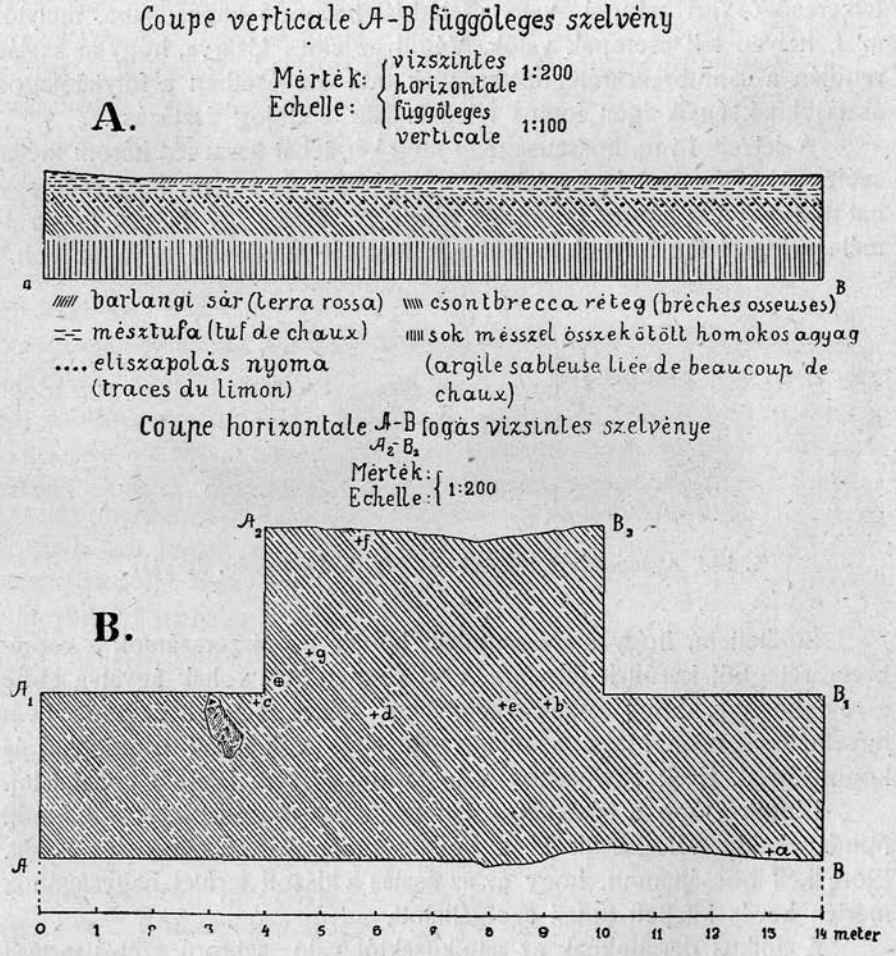
Lássuk előbb a leleteket, aztán próbáljuk megállapítani azok korát. Mindenekelőtt válogassuk ki a típikus darabokat az atípikusak közűl. Előre kell bocsájtanom, hogy ez az ásatás a kiásott terűlet nagyságához mérten kevés kifejlett típust szolgáltatott.

A típikus daraboknak az atípikusaktól való szigorú szétválasztása abból a szempontból indokolt, hogy a kor megállapításában a lelet-

* A 60 m² terűlet felásatása után meggyőződvén arról, hogy a palaeolitos ember lakta a barlangot, a jövő kutatásai reményében beszüntettem a munkát. A jövő kutatásait itten s minden palaeolitos lelőhelyen úgy képzelem el, hogy azon ősrégész, geológus és palaeontológus együttesen vegyen részt. Együttesen kell belevinniök tudásukat, tapasztalataikat a munkába, a czél tökéletes elérése szempontjából.

körülmények mellett voltaképpen csak a típikus darabok játszanak szerepet. Az atípikus darabok, mint látni togjuk, oly produktumok, melyek sokszor több periodusba is beillenek. Nem mulaszthatom el a leletkörülmények fontosságának hangoztatását sem. Sok esetben tisztán a leletkörülmények döntik el a leleteknek ide vagy odatartozását.

A) *Kőholmik.* Az ásatás rendjén vakaró v. vágó eszközök kerültek

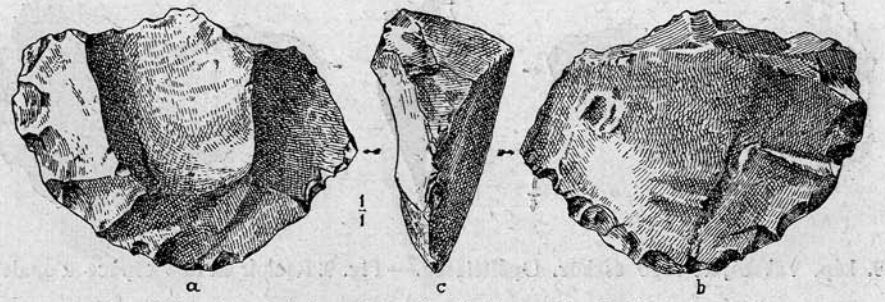
6. kép. Fig. 6.

elő a legnagyobb számmal. Több változatot lehet közöttük megkülönböztetni.

1. *Többé-kevésbbé félkör idomú vakaró* v. *vágó eszköz.* (7. kép.) Anyaga: jaspis. Készítője a magkőről egy ütéssel pattintotta le. Előlapja és foka durván, nagyolt pattintású. A köríves élen szándékosan pattintott

és használati retouchok vannak. Kagylós hátlapja nincs megmunkálva. A használat révén azonban az élen itt is keletkeztek retouchok.

A mi a használati módot illeti, kétségtelen, hogy ez a vakaró vagy vágó eszköz a bal kézbe való. Ebben a tartásban a bal kéz hüvely újja jól beleillik a közepén látható kagylós bevölgyűlésbe. Használhatták jobb kézben is. Ez esetben csak az él jobbsó fele szolgált vakaró gyanánt, míg egy másik tartásban, melynél a jobb kéz hüvelyk

7. kép. Vakaró, v. vágó eszköz jáspisból. — Fig. 7. Racloir en jaspe.

ujja az előbb említett közbelső völgyűlésnél fogja meg a szerszámot, a fúró szerepét is jól betölthette. Ha figyelemmel vizsgáljuk az él íves részének azt a kiugró részét, mely felé a képen a nyíl vége mutat, azt tapasztaljuk, hogy gondosan kidolgozott s készítője ezáltal a fúrásra is alkalmassá tette eszközét.

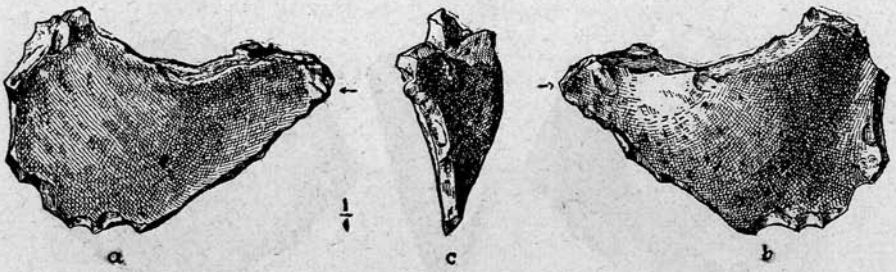
Külön is ki kell emelnem eszközünk vaskos voltát, mit keresztmetszete is jól szemléltet.

8. kép. Vakaró v. vágó eszköz hydroquarczitból. — Fig. 8. Racloir en hydroquatz.

2. *Többé-kevésbbé félkör idomú vakaró* vagy *vágó eszköz* (8. kép.) Anyaga hydroquarczit. Az előbbitől abban is különbözik, hogy foka körives részére, használati éle pedig a félkörnek nem egészen egyenes átfogójára esik. Mindkét oldalon durván kidolgozott. A fokán szintén. Használati éle letöredezett, két végén azonban még jól kivehetők rajta a használati nyomok. Miképpen az előbbi példa, úgy ez is lehetett vakaró és vágó eszköz egyben. Zömök vaskos példa.

3. A többé-kevésbbé félkör idomú vakarók csoportjába tartozik a 9. képen látható példa is, melynek anyaga opálféleség. Egy darabban lehullott gyártási hulladék ez, melynek elő- és hátlapja megmunkálatlan, foka csak nagyjából van kidolgozva. Köríves élén használati nyomok, kitördelések vannak. Mint vakaró és vágó eszköz a jobb kézben használva annál is inkább megfelelhetett rendeltetésének, mert fokának

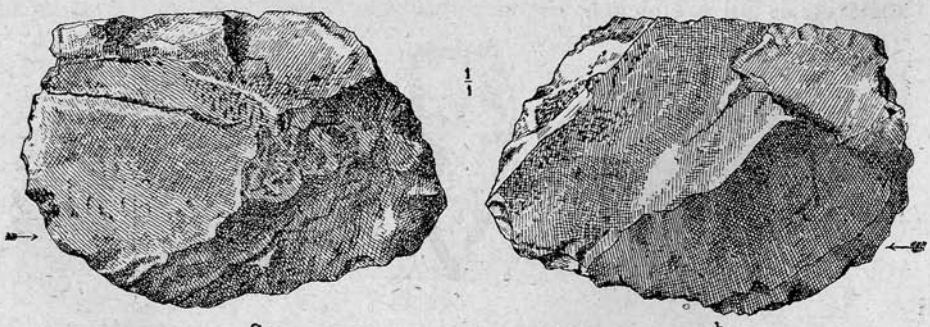

9. kép. Vakaró, v. vágó eszköz. Opálféleség. — Fig. 9. Racloir en une espèce d'opale.

jobbsó fele megnyúlik s ezáltal a fogásra alkalmasabb. Részletesebben van kidolgozva ennek a kinyúló résznek a vége, miáltal azt a be nyomást kelti, hogy szükség esetén fúrónak is használták. E helyen azonban kissé töredezett.

Zömök, vaskos példa.

4. Ezt a zömök, vaskos vakarót (10. kép) voltaképpen alakjánál

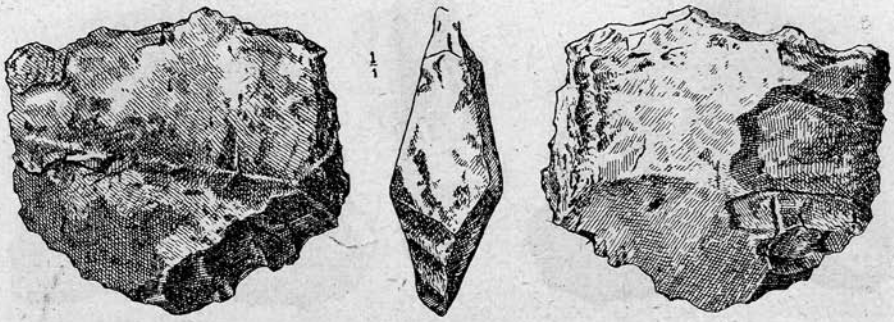
10. kép. Kovásodott mészkő vakaróúl használva. — Fig. 10. Racloir de pierre calcaire

fogva tárgyaljuk az előbb leírtakkal együtt. Egy darab, természetes, kovásodott mészkő, minden különösebb megmunkálás nélkűl. Hogy eszközűl szolgált, mutatják a köríves élen látható használati retouchok, melyek az él kétharmad részében konstatálhatók s különösen a nyíl irányában fekvő részén mindkét oldalon megvannak.

5. Ezekkel együtt megy egy másik vakaró, vagy vágó eszköz,

(11. kép) mely emlékeztet még a félkör idomú vakarókra, csakhogy magassági tengelye hosszabb amazokénál. Kovásodott mészkőből való. Mindkét oldalon durván kidolgozott. Köríves élén használati retouchok vannak. Zömök, vaskos alakjánál fogva is az előbb ismertetett példákhoz csatlakozik.

6. 12. képen látható vakaró vagy vágó eszköz is kovásodott

11. kép. Vakaró, v. vágó eszköz kovásodott mészkőből.
Fig. Racloir de pierre calcaire.

mészkőből való. Voltaképpen gyártási hulladék ez, mely alkalmas volt vakarónak úgy jobb, mint bal kézben tartva. A különböző fogásoknál mindig az ellentétes oldalon fekvő élrészt használták. Magassági tengelye hosszú. Élén kereken használati retoucok vannak.

7. A 13. kép egy többé-kevésbbé egyenszárú háromszög idomú

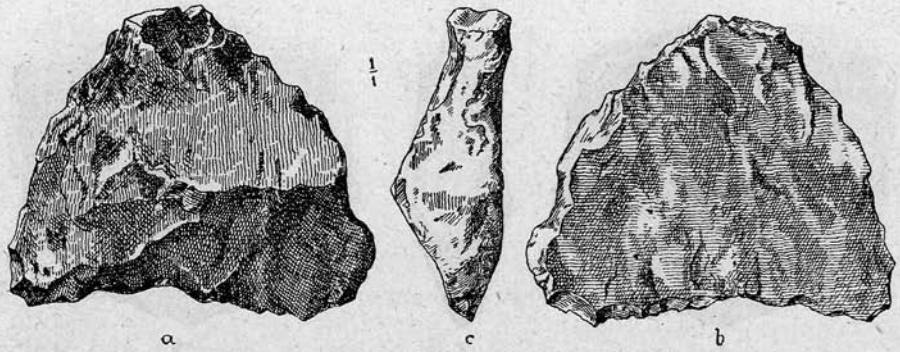
12. kép. Vakaró, v. vágó eszköz kovásodott mészkőből.
Fig. 12. Raclor de pierre calcaire.

vakaró vagy vágó eszközt ábrázol. Anyaga hydroquarczit. Megmunkálatlan. A háromszög átfogójára eső használati élén a használattól oly módon retouchálodott, hogy kissé bevölgyűl. Szerszámunknak ezt a sajátságát egyelőre csak nyomatékosan kiemeljük.

8. *Négyzetes formájú vakaró* vagy *vágó eszköz.* (14. kép.) Anyaga

közönséges quarczit. Megmunkálatlan. Élén a használat révén keletkezett retouchok láthatók. Arányaihoz képest vaskos példa.

9. *Ék alakú vakaró* vagy *vágó eszköz.* (15. kép.) Anyaga hydroquarczit. Előlapja alig, foka azonban annál gondosabban megmunkált. Gyártási hulladékkal van dolgunk, melyet egy darabban pattin-

13. kép. Vakaró, v. vágó eszköz hydroquarczitból.
Fig. 13. Racloir en hydroquartz.

tottak le a megfelelő magkőről. Éle a használat következtében teljesen letöredezett. Méreteihez képest igen vaskos példa.

10. *Rhombikus átmetszetű, négyzetes formájú vakaró* vagy *vágó eszköz* hydroquarczitból. (16. kép.) Éle a használattól erősen megcsorbúlt s alig egy pár használati retouch látszik rajta. Méreteihez viszonyítva ez is igen vaskos példa. Megmunkálhatatlan.

14. kép. Vakaró, v. vágó eszköz quarczból.
Fig. 14. Coche-grattoir en quartz.

11. *Rhombikus vakaró.* (17. kép.) Anyaga máj színű jáspis. Egy ütéssel pattintották le a megfelelő magkőről. Előlapja megmunkált, kagylós törésü hátlapja megmunkálatlan. Egyik oldalán a jáspis eredeti kérge látszik, másik három oldalán erős használati nyomok konstatálhatók ezen az arányaihoz képest zömök szerszámon. E használati

nyomok között helyenkint felismerhetők még a készítése alkalmával keletkezett retouchok.

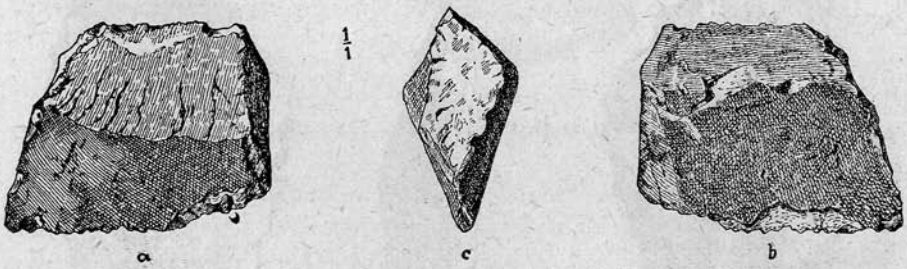
12. *Többé-kevésbbé ovális vakaró* vagy *vágó eszköz* (18. kép) egy darabban lepattintva. Anyaga chalczedon. Előlapja a magkő természetes felülete. Hátlapja kagylós törésű. Egyiken sem látszanak a megmunkálási nyomok. A foka azonban egy pár retouchchal válik ki, miáltal az eszközt a fogásra alkalmassá tette készítője. Az élen látható retouchok

15. kép. Vakaró, v. vágó eszköz hydroquarczitból.
Fig. 15. Racloir en hydroquartz.

és kitördelések mind a használattól származnak. Az átmetszetéről készült rajz tömör voltáról nyújt fogalmat.

13. Hat darab atípikus vakarót mutatok be a 19. képben. A 2., 4., 5., 6. kovásodott mészkőből való, az 1. és 3. opálféleség. Voltaképpen gyártási hulladékok, melyeket vagy abban az állapotban használtak fel, a mint azok lepattantak, vagy kevés munkával tették azokat a használatra alkalmassá. Valamennyin jól látszanak a használati retouchok, de az

16. kép. Rhombikus vakaró, v. vágó eszköz hydroquarczitból.
Fig. 16. Racloir de forme rhomboide en hydroquartz.

1. és 3. számún a határozott megmunkálás nyomai is kétségtelenek. A 6. sz. kivételével mind tömör példák. Különösen fontosnak kell tartanunk a 3. sz. vakarót. Fontossága abban áll, hogy megmunkált végén a készítés alkalmával keletkezett retouchok jó formán egy középpontból rézsútosan, legyezőszerűleg indúlnak. Később még visszatérünk vakarónk eme sajátságára. A mi az összes példákat jellemzi, az az, hogy használt részük ívelt s így ezeket jogosan nevezhetjük *ívelt élű*

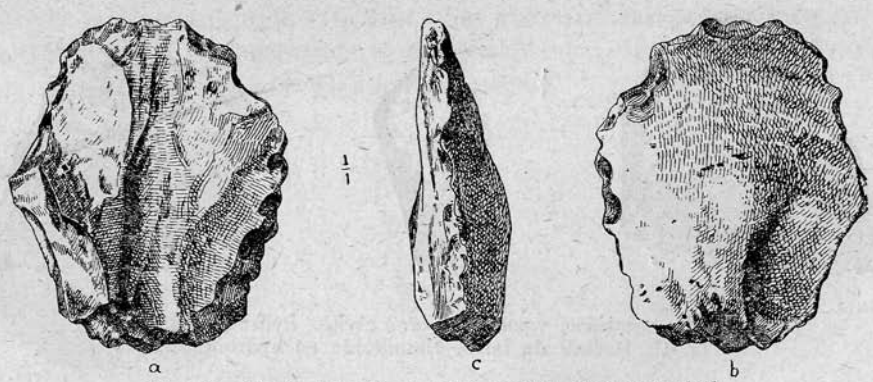
vakaróknak. Mint fontos dolgot kiemelem, hogy az 1. sz. példán természetes úton való kopás nyomai láthatók.

14. A 20. kép is három olyan atípikus vakarót ábrázol, melyek mindenike kovásodott mészkőből való. Vaskos gyártási hulladékok ezek, melyek közül csak a 3. számún vehetők észre nagyolt megmunkálási

18. kép. Rhombikus eszköz jaspisból.
Fig. 17. Racloir de forme rhomboide en jaspe.

nyomok. Az 1. és 2. számún tisztán a használat révén keletkezett retouchok, kitördelések vannak. A 3. sz. is mutat használat révén keletkezett retouchokat, de előzetes, gondos megmunkálásának nyomait is megőrizte, különösen élének *a*-val jelzett, bevölgyűlő részén. Az 1. és 2. sz. példa használati éle is bevölgyűl egy kissé. Ezt a három példát tehát *bevölgyelt élű vakaróknak nevezhetjük.*

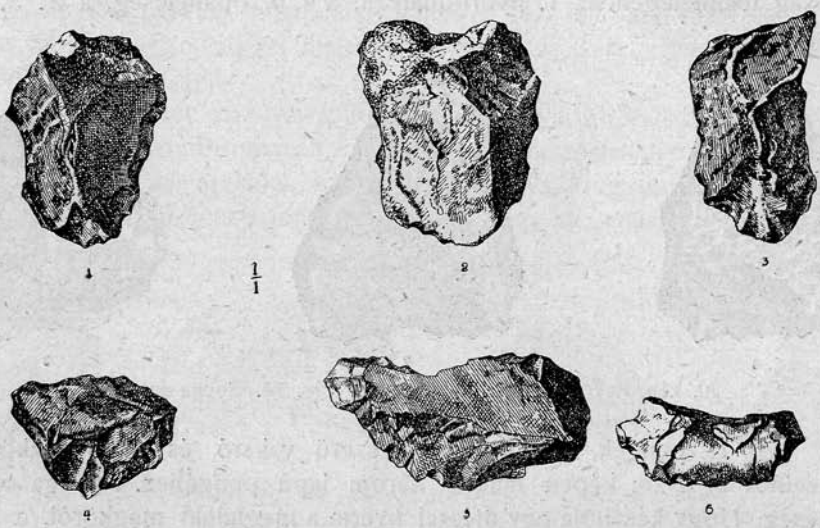

18. Lép. Ovalis vakaró, v. vágó eszköz chalczedonból.
Fig. 18. Racloir de forme ovale en genre chalcédonien.

15. Bevölgyelt élű vakarókat ábrázol a 21. kép is. Kovásodott mészkőből való atípikus darabok ezek. Olyan gyártási hulladékokkal van itt is dolgunk, melyek közül csak a 2. és 4. sz. mutat durva megmunkálási nyomokat. Nemkülönben a 3. sz is, de csak a bevölgyelés táján. Az az erős bevölgyűlés, a mit a 2. és 4. sz. példák mutatnak,

szándékos munka eredménye. Hogy a használat révén keletkezett kitördelések és retouchok is hozzájárúltak a bevölgyűlés nagyobbodásához, azt természetesnek kell találnunk. Arányaikhoz képest vaskos, zömök példák.

16. A bevölgyűlő vakaróknak s egyáltalán az egész ásatásnak legszebb példáját látjuk a 22. képen. Máj színű jáspisból való. Készítője egy ütéssel nyerte a magkőről. Két oldalt harántos retouchok jellemzik. Ez a retouchirozás oly gondos munka, hogy kiválik az eddig bemutatott példák közűl. Gondosan retouchirozott bevölgyűlő része is. Ez a példa nemcsak jellemző bevölgyűlésével, gondos megmunkálásával válik ki, hanem különösen figyelemre méltó egyrészt a bevölgyűlésnél látható élesen kiszögellő része, mely határozottan a fúrásra tette alkalmassá

19. kép. Ivelt élű vakarók. — Fig. 19. Instruments (racloirs) incurvés.

eszközünket s így egyben volt vakaró és fúró is; de figyelemre méltó másrészt az eszköz vékony, pengeszerű volta. Az eddig bemutatott példák egyike sem volt ilyen pengeszerű, bár közöttük sok gyártási hulladékkal találkoztunk. Később még visszatérünk erre a vakaró-fúróra.

17. A pengeszerű vakarók v. vágóeszközök csoportjába tartozik a 23. képen látható példa is. Anyaga hydroquarczit-féleség. Háromlapú penge ez, melyet a megfelelő magkőről egy ütéssel, lepattintás útján nyert készítője. Erősen használt s két végén megcsonkúlt példa. Élein még kivehetők egykori megmunkálásának nyomai.

18. Hasonló pengét ábrázol a 24. kép is, csakhogy ennek nyeregéle és felső vége is megmunkált. Hosszanti élei is gondosan retoucháltak voltak. Ennek nyomai az erős használati csorbúlások daczára is jól

kivehetők. A szükséghez képest használhatták ezt az eszközt vakarónak is, a mire különösen megmunkált vége látszik alkalmasnak. Hosszanti retouchált élei alkalmasak voltak a vágásra is. Anyaga hydroquarczit-féleség.

19. A 25. kép hat darab eszközt ábrázol. Az 1. 4. 5. és 6. sz. oly pengetöredékek, melyekről voltaképpen csak azt állapíthatjuk meg, hogy emberi kéz munkái s a megfelelő magkőről egy ütéssel nyerte készítőjük. A 4. számún erős használati retouchok látszanak. Az 5. és 6. sz. úgy látszik, olyan eszköztöredékek, melyeknek nem annyira oldalélei, mint inkább végük, hegyük volt használva. Külön elbirálás alá kerül a 2. sz. pengetöredék. Fontossága abban áll, hogy nemcsak oldalélei voltak finoman retoucholva, hanem vége rézsút menő retouchokkal volt kiképezve. Ezek a rézsút menő retouchok láthatók a 3 sz. vakarón is. Anyag tekintetében az 1. hydroquarczit, a 4. 6. opálféleség, a 2. 3. sz jaspis.

20. kép. Bevölgyelt élű vakarók. — Fig. 20. Coche-grattoirs.

20. E pengék, illetőleg pengeszerű vakaró és vágó eszközök vezetnek át a 26. képen látható három lapú pengéhez. Anyaga opálféleség. Hogy készítője egy ütéssel nyerte a megfelelő magkőről, a rajz maga is eléggé mutatja. Hosszanti élei nagyon finoman voltak retouchálva s e gondos munkának nyomai végesvégig konstatálhatók rajta, bár az erős használattól helyenkint kicsorbult. Ennek a mondjuk dárdahegynek készítője valósággal remekelt elkészítésénél.

Hasonló penge hegyét ábrázolja az u. e. rajz 2. sz. képe is. Anyaga hydroquarczit. Hosszanti élei ennek is retouchálva voltak, bár nem olyan gondosan, mint az előbb leírt példáé.

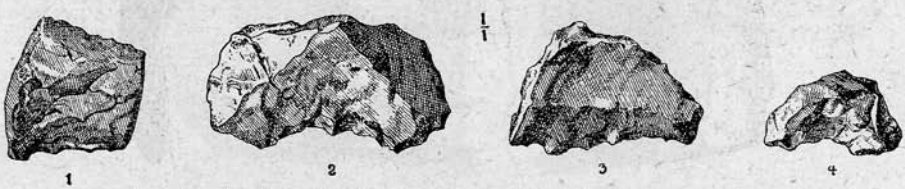
21. Ugyanilyen három lapú pengét ábrázol a 27. kép is. Anyaga opál-féleség. Törött példa. Azt hiszszük, nem járunk messze az igazságtól, ha azt mondjuk, hogy eredetileg dárdahegy volt, de hegye eltörött. Tulajdonosa nem dobta el, mint haszontalan darabot, hanem a törésnél retouchálta s ezáltal vakaróvá v. vágóeszközzé alakította át fegyverét. Hogy vágó szerszám is lehetett, bizonyítják az oldaléleken látható erős használati kitördelések.

22. Gondosan retouchált, négy lapú pengetöredéket ábrázol a 28. kép is. Anyaga viaszopál. Sokkal nagyobb méretű volt, mint az előbb leírt penge. Egykori használói kezén törött el. Magam csak két összeillő darabját leltem meg.

Külön csoportba kell sorolnunk az alábbi eszközöket.

23. 24. A 29. és 30. képen hat darab olyan kovásodott mészkőből készült szerszámot mutatok be, melyeket közös formai sajátságok sorolnak egy csoportba. Valamennyi nagyolt kidolgozású. A megmunkálás valamennyinél egy bevölgyülést és a mellett egy kiugrást eredményez. Hogy ezek a szerszámok, melyeket hajlandók vagyunk tipikusaknak tekinteni a szóban forgó barlangra nézve, a vakaró, mondjuk inkább bevölgyelt élű vakaró, szerepét jól betölthették, a felől nem lehet kétségünk. Hogy a bevölgyülés mellett most említett kiugró rész a fúró szerepét játszhatta, sok valószínűséggel bír. A 29. kép 1. és 3. sz. természetes úton kopott. Végül:

25. A 30. kép öt olyan teljesen atipikus gyártási hulladékot ábrázol, melyek anyaga hydroquarczit, s a melyeken használati nyomok vannak. Az 1. sz. gyártási hulladék, külön is kidolgozva. Megmunkálása nagyolt. Semmi szükségét sem látom be annak, hogy degenerált szakóczának nevezzem.

21. kép. Bevölgyelt élű vakarók. — Fig. 21. Coche-grattoirs.

Ezzel ki is merítettem a mostani ásatás alkalmával felszínre került, megmunkált, vagy csak használati nyomokkal bíró kőeszközök és kőfegyverek egész leltárát. Még csak azt kell különösen hangsúlyoznom, hogy csak egy pár darabban lehet konstatálni, hogy rajtuk külső, természetes erő, mint a milyen a görgetés, eszközölt kopást. Ezekkel az eszközökkel együtt leltem koptatott kavicsokat, szegletes köveket és koptatott csontokat. Ezekről azonban alább. Előbb ugyanis egy pár használt, megdolgozott csontholmit akarok bemutatni. Ez az ásatás ugyanis ezeknek sem volt hijjával, bár számuk a kőszerszámok számához képest elenyésző.

B) *Csotholmik.*

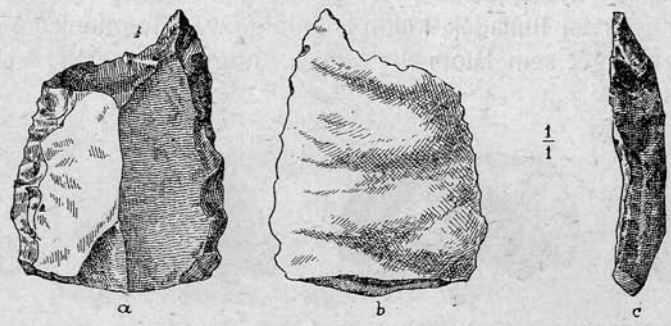
A 32. képen mutatok be három nézetben egy *dárdahegyet*, melyen határozottan konstatálható, hogy szándékos koptatásnak volt kitéve. Hogy milyen állatnak a csontjából való, meghatározásra vár.

Kopás nyomai láthatók a 33. és 34. sz. képeken ábrázolt csontokon is. Különösen a 33. kép 2. sz. alatt közölt példa csonkasága dacára is arra mutat, hogy hegyét használták valamikor.

Határozott koptatás nyomai láthatók a 35. sz. képen ábrázolt csonton is. Rendeltetése sok feltevésre ad alkalmat. Laposra kidolgozott felső vége mindenesetre döntő fontossággal bírhat a rendeltetés kérdésének eldöntésében.

A most említett példák különböznek azoktól, melyeket csakis természetes úton kopottaknak tekinthetünk.

A csontholmik egyik legjellemzőbb és legértékesebb darabja az az átfúrt *Ursus spelaeus*-lábszártöredék, melyet a 36. képen 1. sz. a. szemlélhetünk. Képünk két nézetben ábrázolja ezt a lábszárcsonttöredéket. Kivülről nem tűnik úgy fel az átfúrás. Annál inkább feltűnik az a belső oldalon. Ugyanitt a szándékos fúrást nemcsak a rostozatnak körben való hiánya árúlja el, hanem azt is látjuk, hogy a lyuk körül bemélyűl a csontfal. Ez a bemélyűlés emlékeztet arra az ívesen kidolgozott vakaróra, milyet

22. kép. Vakaró-fúró jaspisból. — Fig. 22. Lame à encoche en jaspe.

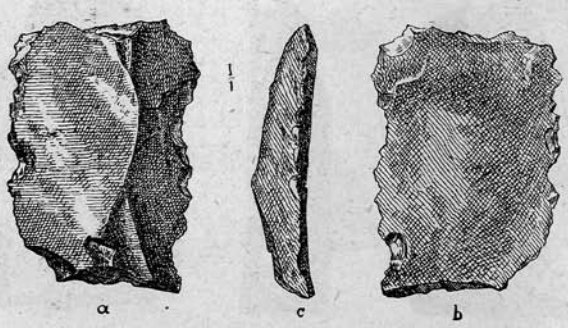
a 22. sz. képen mutattam be s melynek kiugró, hegyes vége fúró gyanánt szolgálhatott. Hogy csakugyan ilyen eszközzel fúrhatták át ezt a lábszárcsontot, bizonyítja a most említett sekély bemélyűlés, melyet a hasonló vakarónak a fúró töve mellett levő alacsonyabban kiugró része vájt ki a fúrás folyamán. U. e. képen 2. sz. alatt egy hasított, koptatott *Ursus spelaeus*-szemfogat látunk. 3. 4. 5. sz. pedig ugyancsak az *Ursus spelaeus* három tej-szemfogát ábrázolja a fúrásra előkészítve, kitördelve.

A csontholmikkal kapcsolatosan említem meg, hogy a csontbreccaréteg tele volt természetes, vagy mesterséges úton hasogatott csontokkal. Közöttük van egy pár darab, melynek felülete fényes fekete, annak jeléül, hogy tűznél voltak s a füst megfogta azokat.

Említettem, hogy ezek a leletek a csontbreccarétegből kerültek ki. Ez a csontbreccaréteg egyéb holmival is tele volt. Leltem benne meg-

lehetős mennyiségű görgetett kavicsot. Van közöttük borsó nagyságú és van ennél sokkal nagyobb is. Ezen kivül tele volt ez a réteg kisebb-nagyobb szegletes mészkő- és kovásodott mészkődarabokkal. A szegletes mészkődarabok között volt a pár grammos darabtól fel a métermázsa súlyúig. A vízszintes felvételek térképén (6 kép. *B*) a 2. és 3. m. között látunk is egy meglehetősen nagy darabot, melyet munkásaim ki sem tudtak emelni.

A mit vízszintes irányban fixálnom sikerült, azt a 6. képen *B*) alatt mutatom be, *a*-nál azt tapasztaltam, hogy a barlangfal füstölt. Hogy csakugyan füstölés-e ez, vagy más chémiai okokra vezethető vissza a barlangfal kormos színe, annak eldöntését függőben kell tartanunk, míg hozzáértő meg nem vizsgálja a barlangot s ennek most szóban levő részét. Konstatáltam itt egyebet is. A felszíntől 25, 45, 54 cm.-re szenet kaptam. A 25. kép 4. sz. pengéjét itt leltem. Kaptam szenet *b*-nél is a csontbreccaréteg felszínétől 38 cm.-re. *c* és *d* táján olyan csontok kerültek felszínre, melyek egyike-másika azt a benyomást kelti, mintha tűznél

23. kép. Penge szerű vakaró. Hydroquarczitféleség.
Fig. 28. Grattoir en une espèce d'hydroquartzite.

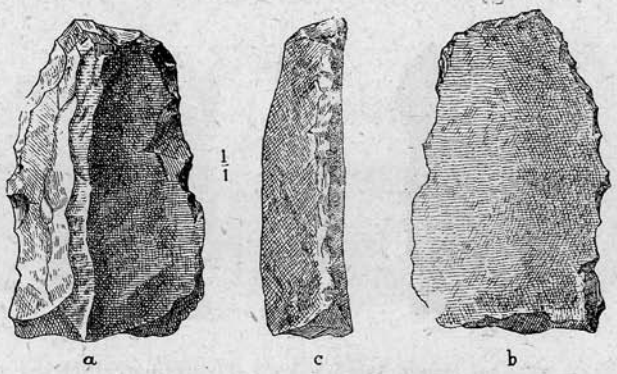
lett volna, *e*-nél a csontbreccaréteg alján leltem szenet, *f*-nél a csontbreccaréteg felületétől 11 cm. mélységben kb. egy m^2-nyi terűleten elszórva kb. egy jó maréknyi szenet konstatáltam. Itt leltem a 25. kép 2. sz. vakaróját, *g*-nél a csontbreccaréteg alján kaptam egy fél négyzetméternyi terűleten elszórva szenet. Már korábban említettem, hogy az ezen a térképen körrel kerített kereszttel jelzett helyen negyven cm.-re leásva, sok mészszel összekötött homokos agyagot ástunk ki.

A csontbreccarétegben se szeri, se száma nem volt az állati koponyáknak, csontoknak. Kizárólag az *Ursus spelaeus Blumb* van képviselve. Köztük sok kifejlett és sok bocs-koponya és állkapocsdarab.

Mielőtt a tárgyak leírását befejeznők, két kérdést kell még eldönteni. Az egyik az, hogy eredeti vagy másodlagos helyen feküdtek-e a most leírt tárgyak. A másik, hogy milyen kor emlékeivel van dolgunk?

A lelőhely eredeti, vagy másodlagos voltának eldöntése feladatomon kivül esik. A folytatólagos ásatások, melyek egyáltalán nem nélkülözhetik a hozzáértő geológust, mindenesetre megadják a feleletet erre. Mindenesetre feltünhetik, hogy a leletek oly mélyen feküdtek bennt a barlangban. Feltünhetik az is, hogy a barlangnak legmélyebb pontján kerültek felszínre. Ezek a körülmények a folytatólagos ásatások feladatául tűzik ki annak megvizsgálását, hogy hol lehetett a barlang eredeti bejárója s milyen változásokon ment át a barlang az idők folyamán, hogy most csak azon a ponton tudunk bejutni, melyet, mint jelenlegi bejáróját, megjelöltem.

Nem vagyunk könnyebb helyzetben a kor kérdésének eldöntésében sem. Nem pedig azért, mert kevés tipikus szerszám áll rendelkezésünkre, melyek alapján föltétlen bizonyossággal tudnánk a korra következtetni, a kort természetesen úgy értve, hogy ezek az emlékek a diluvium melyik kultúrális periodusába tartoznak. Hogy mégis megkíséreljük a

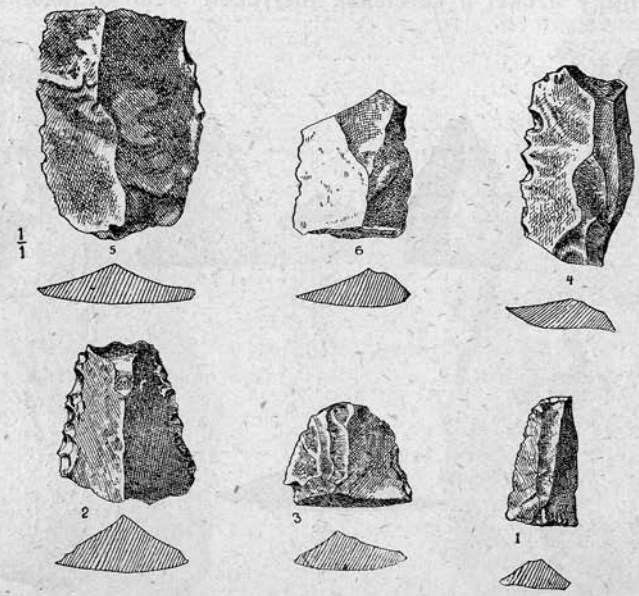
24. kép. Penge szerű vakaró. Hydroquarczitféleség.
Fig. 24. Grattoire en une espèce d'hydroquartzite.

kor kérdésének eldöntését, csak kötelességünknek teszünk eleget. Ebben több körülményre támaszkodunk. Ezek: a lelőhely, tipológia az eszközök megmunkálásának módja, a fauna, melynek társaságában a leletek felszínre kerültek és a stratigraphia.

Barlangleletekkel van dolgunk, melyek a diluviumok oly periodusába útalnak, melyben az éghajlati viszonyok a barlangra útalták az embert. Ez pedig száz esetből kilenczvenkilencz esetben csak a középső és felső diluvium lehet. Azért mondjuk, hogy száz esetből kilenczvenkilenczben, mert ismeretes dolog, hogy a mentonei barlang alsó diluviumbeli leleteket is szolgáltatott. Az ilyen esetek azonban a lehető legszórványosabbak közé tartoznak. Éppen ezért különösebb súlyt kell helyeznünk a technikára, a tipológiára és faunára. A technika azonban

csakis *típikus* eszközöknél jöhet tekintetbe oly mértékben, hogy a kor megállapításánál alapúl vehessük. Minden diluviális kultrúraperiodusnak megvan u. i. a maga kevésbbé jelentős kisérő kézművessége, mely a gyártási hulladékokkal függ erősen össze.

Tehát a *tipológia*, *technika*, *fauna* és *stratigraphia* az a négy főtényező, melyre támaszkodva óhajtjuk megoldani a kor kérdését. Egy ötödik volna, a mi voltaképen a most említett három főtényezővel szorosan kapcsolódik, az eddig felkutatott területek leletanyagával és egyáltalán összes eredményeivel való *összehasonlítás.*

25. kép. Pengetöredékek, vakarók. — Fig. 25. Lames et grattoirs.

A leleteket kisérő *fauna* kizárólag az *Ursus spelaeus* sal van képviselve.* Négy koponyát, több alsó állkapcsot, sok fogat, egy medenczecsontott, több lábszárcsontot hoztam el belőle. A behozott holmi azonban nem irányadó a felásott terület (60 m.²) palaeontológiai gazdaságára. Közel százat is be lehetett volna hozni, ha rendelkezünk a szükséges eszközökkel. Igaz, nem mind épet, mert jó részük törött állapottban volt, de munkásaim csákánya is sokat tönkre tett. Mind jól kifejlett példák.

Van egy koponya, mely fiatal Ursus spelaeus-é s melyből szintén lehetett volna többet is megmenteni. Vitettem is ki a barlangból kifejlett Ursus spelaeus-koponyával együtt, de a Ponoricsról való leszállítása leküzdhetetlen akadályokba ütközött.

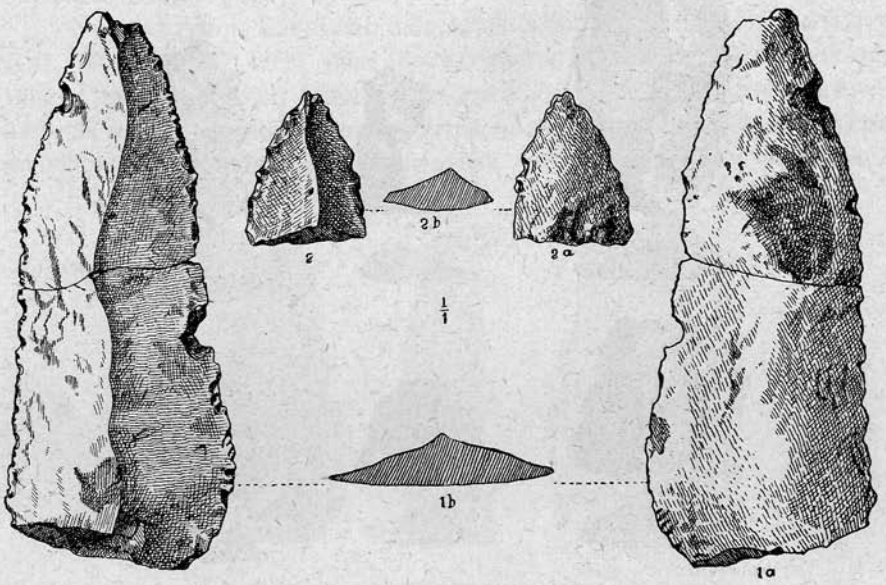
* Meghatározását dr. *Kormós Tivadar*nak köszönöm.

Van egy *állkapocsrészlet*, mely barlangi medvebocstól származik tejfogakkal és kibuvó félben levő végleges fogakkal.

Az Ursus spelaeus bár szórványosan előfordul az alsó diluviumban is, mégis a középső és felső diluviumnak a jellemző állata. Nekünk tehát itt kell kereskednünk, hogy a kor kérdését megoldhassuk.

Mielőtt azonban ehhez hozzáfognánk, legyen szabad egy kitérést tennünk.

Ismeretes dolog, hogy a palaeolitos kor kultúrális anyagának korok szerint való beosztásában a franciaországi keretek az uralkodók. Az is ismeretes, hogy ezeket a kereteket, melyeken belül az alsó diluviumot

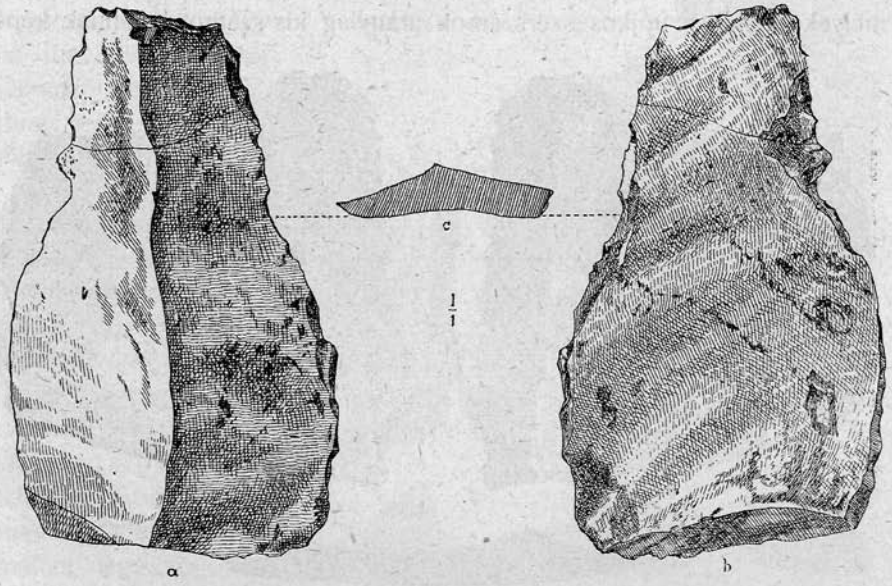

26. kép. Penge opálféleségből és pengehegy hydroquarczitból.
Fig. 26. Lame en une espèce d'opale et pointe de lame en hydroqu rtzite.

a chelli (vagy talán helyesebben *chellesi*) és az acheuli, a közbelsőt a moustieri, a felsőt az aurignaci, solutréi, magdaleni [1] jellegű kultúra képviseli, tisztán francziaországi leletek és kutatások eredményei alapján állították fel. Azért bocsájtom ezt előre, mert felmerül az a kérdés, hogy vajjon nekünk, magyaroknak, kik földrajzilag oly távol esünk Franczia-országtól, szabad és lehet-e ezeket a kereteket minden kétségen és kér-

[1] Ne írjuk magyar közleményeinkhez: chelléen, acheuléen, moustérien stb., mert ez nem felel meg nyelvünk természetének. Ha Budapestből *budapesti*-t, Párisból *parisi*-t csinálok, miért ne csinálnék a Moustier-ből moustieri-t? Miért veszem át a franczia képzést, utánozva a német szakírókat, mikor nyelvünk szelleme ez ellen határozottan tiltakozik.

désen felül állóknak elfogadni és minden meggondolás nélkül alkalmazni a hazai leletekre? Az mindenesetre kétségtelen dolog, hogy Franciaország a maga palaeolithikumának gazdagságával, változatosságával, a fokról-fokra kisérhető fejlődésével páratlanúl áll. De az is ismeretes dolog, hogy az újabb kutatások sok olyan terűleten hoztak felszínre aránylag gazdag palaeolithikumot, melyek eladdig mint a palaeolithos korban lakatlanok szerepeltek, mely főbb vonásaiban egyezik a franciaországival. A többek közűl csak a Leipzig melletti Markkleebergen feltárt leletekre hivatkozom.[1] De hivatkozom a hazaiak közűl a miskolczi és tatai leletekre is.[2]

27. kép. Penge opálféleségből. — Fig. 27. Lame en une espèce d' opale.

Mindezt voltaképpen csak azért említem meg, mert a kor kérdésének és leleteinknek más terűletek leleteivel való összehasonlítása szempontjából tudnunk kellene, hogy vajjon Franciaország kapta-e ezt a kultúrát, vagy ennek csiráit s maga csak tovább tökéletesítette az idők rendjén, vagy pedig ott született-e az? Akár kapta, akár maga teremtette, a középeurópai s így első sorban a magyarországi diluvium szempontjából egyáltalán nem mellőzhető kérdés, hogy hogyan, honnét és mikor, mily úton jut ide?

---

[1] *Karl Hermann Jacob:* Paläolitische Funde aus Leipzigs Umgbung. Praehistorische Zeitschrift III. k. 1911. 116—122. l.

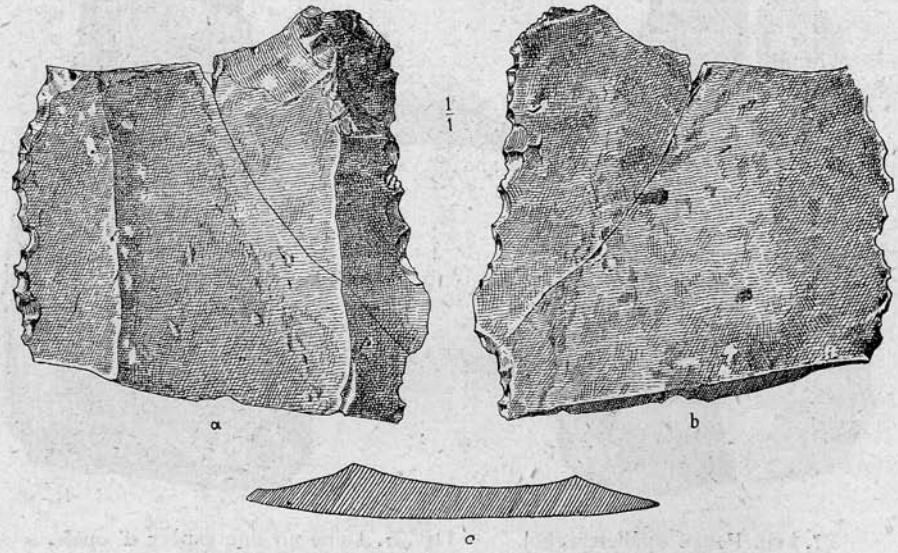
[2] V. ö. Földtani Közlöny XXXVII. — Földtani Int. Évk. XVI. XX.

A kérdések egész tömege, melyek megoldásához, hiszszük, a Cholnoky-barlang leletei is hozzá fognak járulni, ha mindjárt kis mértékben is.

A kor kérdése szempontjából nem lehet elválasztani a kőholmit a csontholmitól.

Lássuk azonban először, milyen tanulságokat vonhatunk le a kőholmikból?

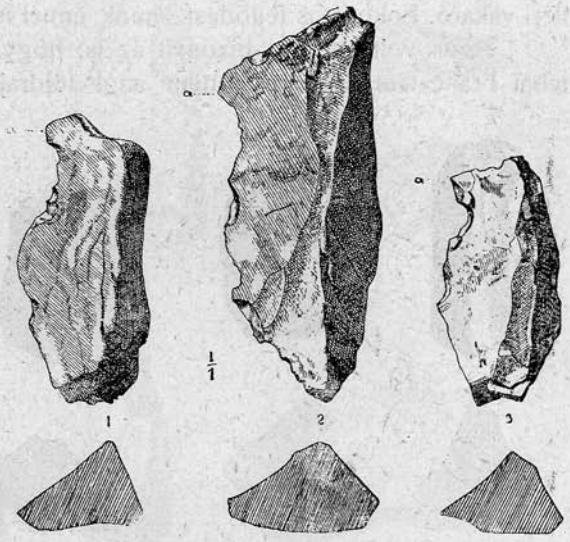
Ha figyelmesen nézzük mindazt, a mit e nemben bemutattunk, föltétlenül feltünik, hogy jórészt atipikus gyártási hulladékkal és olyan természetes kovásodott mészkődarabokkal van dolgunk, melyeket tisztán a rajtuk észlelhető használati nyomok sorolnak az eszközök közé, a melyek mellett a tipikus szerszámok aránylag kis számmal vannak képviselve. Feltünik az is, hogy vannak megmunkált és vannak csak tisztán használt darabok. Ha már most a megmunkált eszközöket, fegyvereket vizsgáljuk, azt látjuk, hogy egy részük csak nagyjából van kidolgozva, s ezek vaskosak s jellemző vonásuk az is, hogy legtöbbje egy darabban van leütve a megfelelő magkőről, ha t. i. olyan magkő állott a barlanglakók rendelkezésére, mely az egy ütéssel való lepattintást az anyag természeténél fogva megengedte, mint azt a 7. 9. 12. 18. 22. — 28. sz. képeken ábrázolt eszközökön és fegyvereken konstatálhatjuk. Van u. i. eset arra is, hogy az anyag természete tette szükségessé a mindkét oldalon való kidolgozást. S itt csak a 8. képen bemutatott vakaró v. vágó eszközre hivatkozom, melynek anyaga hidroquarczit, tehát olyan, mely semmiesetre sem volt úgy kezelhető, mint pl. a jáspis.

28. kép. Jáspis pengetöredék. — Fig. 28. Lame en jaspe.

Vegyük sorban a tipikus eszközöket és fegyvereket. Először is azzal a vakaróformával kell foglalkoznunk, mely félholdas alakjával válik ki s a melyet, mint jó fenntartású, tipikus darabot a 7. képen mutattam be; mint szintén tipikus, de kevéssé jó fenntartású darabot a 8. képen láttunk.

Az ilyen félkör idomú vakaró, vagy vágó eszköz, mely rendesen az egyik lapján, kivételesen azonban mindkét oldalán is ki van dolgozva, a moustieri periodusnak jellemző szerszámja, azzal a különbséggel, hogy általában nagyobb s nem éppen ilyen gondosan kidolgozott példákkal van képviselve, mint a mienk. Nem ez a kultúrális periodus teremtette meg ezt az eszközt. Saint Acheul-on megtaláljuk sokkal tömörebb példákban az ó-chelli kultúra határozott alak nélküli, atipikus holmija között. Ugyanott együtt megy az ifjabb chelli réteg jellemző szakóczáival, még pedig úgy jobb, mint bal kézben használható példákban. Ugy szerepelnek, mint a szakócza különböző változatainak s a diskosnak kisérő kézművessége. Nagy fontosságot nem igen tulajdonítottak nekik. Legalább ezt kell következtetnünk abból, hogy méltatásuk a főtípusok mellett egészen háttérbe szorult. *Hugo Obermajer*, ki a franczia országi ó-palaeolithikumról szóló kritikai méltatásában részletesen foglalkozik ezzel az u. n. kisérő kézművességgel, szintén nem sorolja ezt az ezközt az ó-palaeolithikum típusai közé. Mint típust csak a moustieri periodus emlékeivel kapcsolatosan említi. De mondja, hogy Saint Acheul-on tömegesen kerülnek elő az ifjabb chelli periodust jellemző kézművességgel.[1]

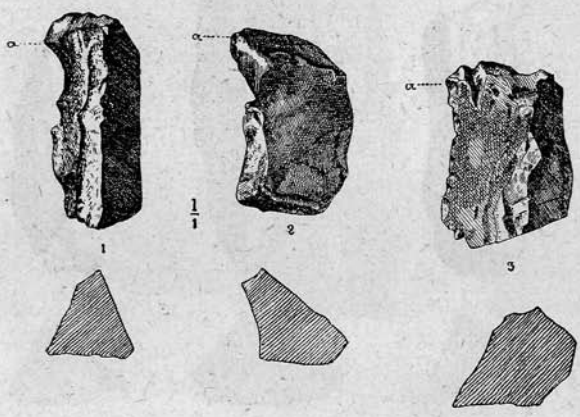
29. kép. Kaparó-fúrók.
Fig. 29. Racloirs-burins.

A franczia szakemberek múlasztása sok tekintetben hiányos képet rajzolt a palaeolitos kor kézművességéről. *Hugo Obermajer*nek pedig azt az állítását, hogy ez a most szóban forgó vakaró, vagy vágó eszköz

[1] *H. Obermaier*: Die Steingeräte des Französischen Altpaläolithikums. Mitteilungen der prähist. Kommission der Kais. Akademie II. 1908. Separatum 61. l.

nem képez típust, nem írhatjuk alá. Nem pediglen azért, mert, ha azt látjuk, hogy Saint-Acheulon több egymásra következő periodust jellemez ez az eszköz, mely periodusok mind az alsó diluviumba tartoznak, s ha elfogadott igazság, hogy a középső diluviumnak eddig egyetlen kultúrális periodusát, a moustierit, az egy darabban leütött s csak egyik oldalon megmunkált szakócza mellett az általában ugyanilyen technikai eljárással nyert vakaró képviseli; tehát egy olyan szerszámról van szó, mely végigvonul az alsó és középső diluviumon és a mely a felső diluviumba háttérbe szorul; — akkor a szakócza és diskos, meg a moustieri vakaró mellett ennek is föltétlenül helye van a típusok között. *Van határozott alakja, vannak jellemző technikai vonásai*, tehát olyan tulajdonságokkal bír, mint akár a szakócza, akár a diskos, vagy a moustieri vakaró. Fokozatos fejlődést látunk ennél is, akárcsak a szakóczáknál.

Típus volta mellett bizonyít az is, hogy nemcsak Saint-Aaheuton, tehát Francziaországban, hanem attól földrajzilag annyira távol fekvő területen, mint Magyarország keleti fele, is megvan. Megvan nem szórványosan, hanem mint egy bizonyos korszak jellemző szerszám darabja. Barlangunkra u. i. jellemzőnek kell tekintenünk ezt az eszközt, mikor azt látjuk, hogy több darabbal van képviselve. Azok a példák u. i. melyeket a 9. 11. és 13. sz. képen szemlélhetünk, formailag, technikailag velejárnak. Mindössze az anyag természetében van szembeszökőbb különbség, mely anyag egyáltalán nem volt olyan alkalmas az alakításra, mint a 7. képen látható példáé.

30. kép. Kaparó-fúrók.
Fig. 30. Racloirs-burins.

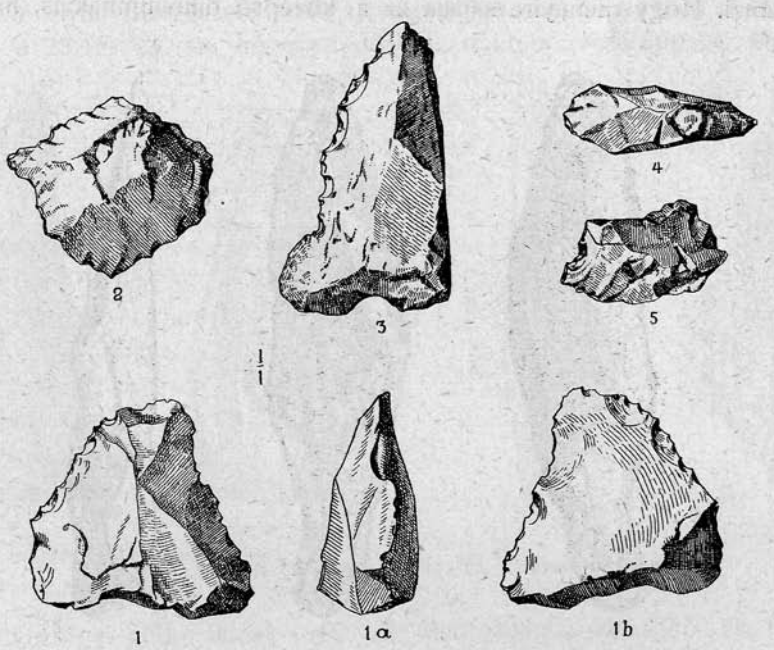
De határozott tipusnak kell vennünk ezt a példát azért is, mert azokhoz képest, miket Saint Acheul-ról említettünk, a maga kiforrott alakjával is kiválik.

Az ilyen és ehhez hasonló vakarók, vagy vágó eszközök, mint korábban is említettük, a középső diluvium jellemző eszközei. A középső diluviumban háttérbe szorulnak. Olyan esszközzel van tehát dolgunk, mely kétségtelenül moustieri hagyományok alapján készült.

A 11. és 13. sz. képen látható vakaró v. vágó eszközöket a hatá-

rozott formával bíró félkörű vakarók változatainak kell tekintenünk. Technikai sajátságaik s a strátigraphia az előbbiekkel egy periodusba útalják őket.

A 15. és 16. képen látható ék alakú és rhombikus átmetszetű vakaró, v. vágó eszközök élénken emlékeztetnek a hasonló típusú krapinai leletekre. Ezek kora moustieri. A mi példáink a mellett tanuskodnak, hogy a két terület kultúraanyaga között erős összefüggés van. Ezen nincs mit csodálkoznunk, ha arra gondolunk, hogy mind a két lelőhely a palaeolithikum u. a. zónájába esik, csak a krapinai ennek nyugatibb, a csoklovinai pedig ennek keletibb pontját képviseli.

31. kép. Vakarók. Fig. 31. Racloirs.

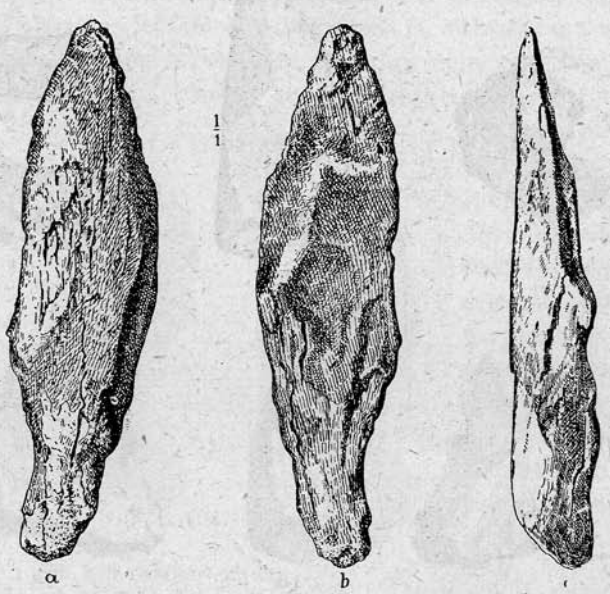
A 17. sz. rhombikus vakaró, valamint a 18. sz. ovális vakaró a típus tekintetében, ha a francziaországi kereteket nézzük, nem jönnek tekintetbe. De igen is fontosak megmunkálásuk révén. Különösen a 17. sz., mely határozott moustirei jelleget mutat. Előlapja u. i. e kor kézművességének megfelelően van kidolgozva, hátlapja pedig a mesterséges lepattintás révén keletkezett kagylós törést mutatja minden különösebb megmunkálás nélkül. Ezt a darabot nem tekinthetjük gyártási hulladékból készültnek, mint a 18. számút. Éppen ezért méltán foglal helyet többi moustirei ízű rokonai mellett. Mindössze kis méretei tünhetnek fel. Különösen, ha a francziaországi moustieri kézművességgel hasonlítjuk össze.

Az ívelt élű vakarók annyira sajátjai az alsó, középső, mint a felső

diluviumnak. A mi atipikus példáink (V. ö. 19. sz. kép.) kormeghatározásra nem alkalmasak s voltaképpen a stratigraphiai és faunisztikai adatok alapján tartozhatnak az előbbiekkel egy periodusba.

Részletesebben kell foglalkoznunk a bevölgyelt élű vakarókkal.

Olyan vakarókat, melyeknek éle egy, vagy több helyütt bevölgyűl, már az ó-chelli periodus tud felmutatni. Megtaláljuk ezeket az ifjabb chelliben is, a hol arra is van példa, hogy a szakócza élét völgyelték.[1] Találkozunk ezzel a bevölgyűléssel az acheuli periodusban is s nem nélkülözi La Micoque kézművessége sem. A szerszámok kidolgozásának egy olyan sajátságával van tehát dolgunk, mely az egész alsó diluviumot jellemzi. Hogy mennyire sajátja ez a középső diluviumnak is, hivatko-

32. kép. Dárdahegy csontból. — Fig. 32. Pointe de lance en os.

zunk Le Moustier-i példákra s ezek mellé állítjuk a Cholnoky-barlang hasonló leleteit. Ezek közűl különösen a 22. képen látható pengeszerű vakaróra hívjuk fel a figyelmet, mely a Le Moustier-i példákkal feltűnő módon egyezik. Ennek alapján egy olyan szerszámmal és egy olyan kidolgozási móddal van dolgunk, mely szorosan kapcsolja barlagunk leleteit a francziaországi leletekkel. De sajátja ez a technikai eljárás a felső diluviumnak is. A mi példánk kis méreteivel, gondos kidolgozásával válik ki. A 7. sz. képen ábrázolt vakaró v. vágó eszköz közelében leltem. Így tehát, ha tisztán forma és kidolgozásbeli sajátságokra

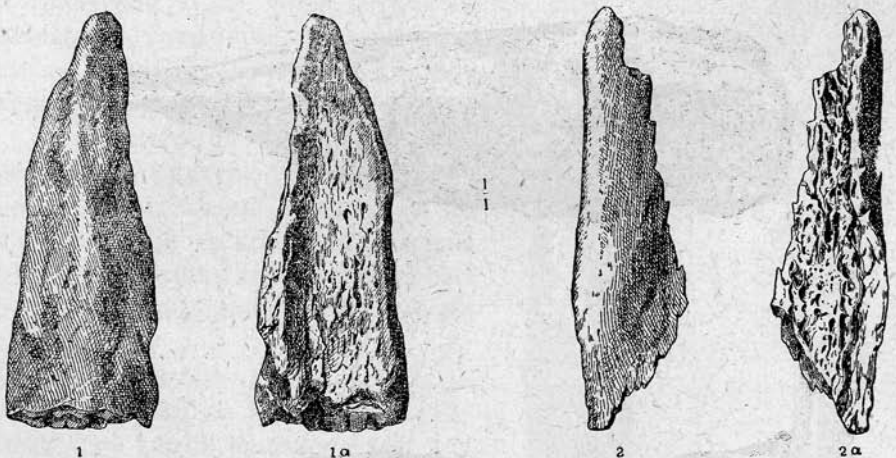
[1] *Obermaier* i. m. 2. ábra.

támaszkodunk s hozzávesszük előfordulásának körülményeit, akkor is hajlandóbb vagyok a félkörű vakaróval együvé sorolni. Oda utalják a stratigraphiai adatok is.

Meg kell azonban jegyeznem, hogy megmunkálása annyira gondos s retouchálása is oly természetű, hogy együtt mehetne az aurignaci ízlésű produktumokkal.

Vakaró-furókat, vagy kaparó-fúrókat láttunk a 29—30. képen. Oly tömegesen kerültek elő aránylag, hogy típikusaknak neveztük barlangunkra. Analogiáját a többé-kevésbbé félkörös vakaróval együtt lelték Les Bouffiá-n.[1] Ennek kora moustieri.

Az olyan pengeszerű vakaró, vagy vágó eszközök, mint a milyeneket a 23. és 24. sz. képeken láttunk, mint a vezértípusok kiséró

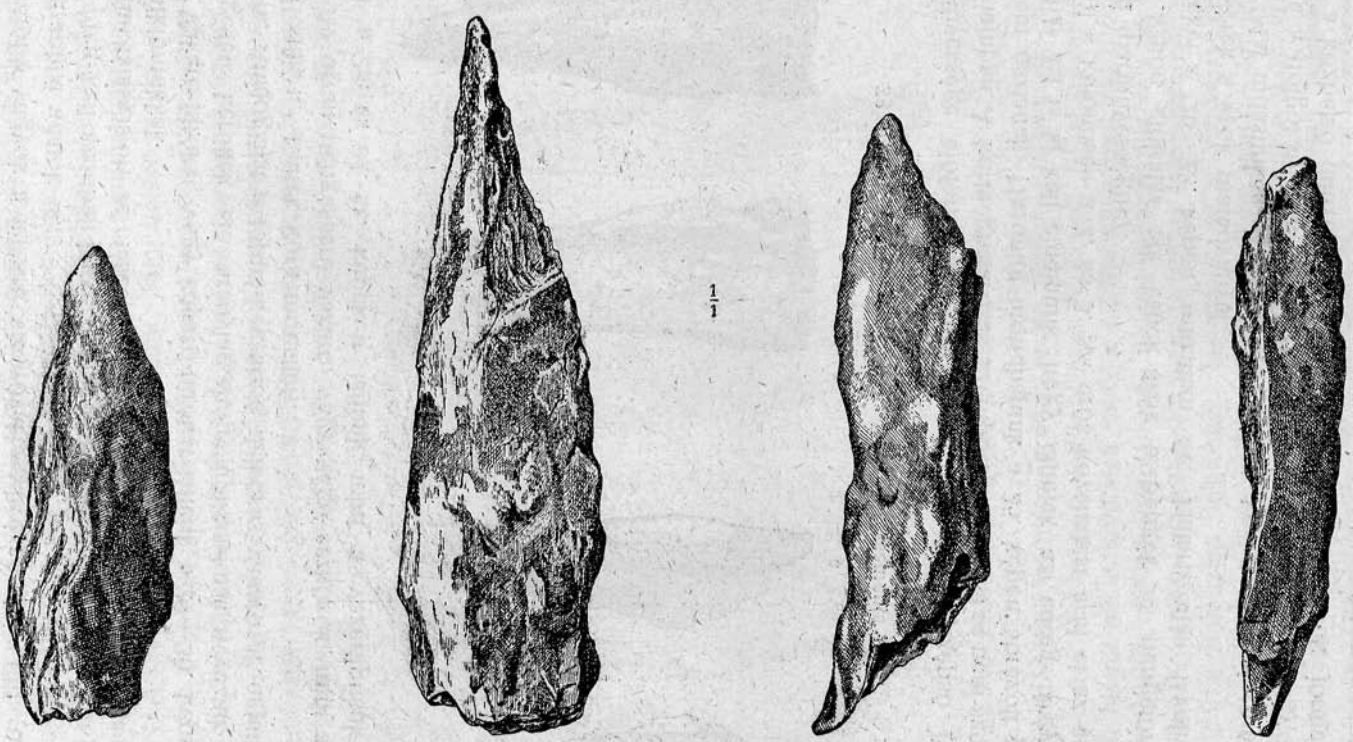
33. kép. Koptatott csontok. Fig. 33. Ossements usés.

kézművessége előfordulnak úgy az alsó, mint a középső és felső diluviumban. A kormeghatározás szempontjából tehát se nem szoroznak, se nem osztanak. Hasonlót mondhatunk a 25. képen ábrázolt pengékről, bár azt is ki kell emelnünk, hogy elütnek az eddig tárgyalt holmiktól s különösen a 2. és 3. sz. erős közeledést árúl el az aurignaci ízlésű iparművességhez.

Külön elbirálás alá esnek azok a pengék és pengetöredékek, melyeket a 26—28. képen mutattam be. Határozottan távolról ható fegyverek s azok maradványai.

Mai tudásunk s a leletekből vonható következtetések mértékével nézve a dolgokat, nem szorúl bővebb bizonyításra, hogy úgy az alsó, mint a közbelső diluvium fegyverei, mint közelről hatók jönnek tekin-

[1] *Obermaier* i m. 133. ábra.

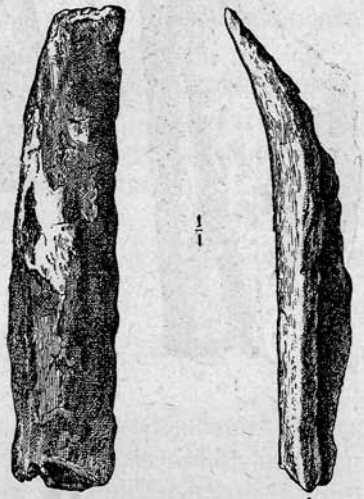

34. kép. Koptatott csontok. Fig. 34. Ossements usés

tetbe. Erre útalja őket alakjuk, kidolgozásuk. A kifejezetten távolról ható fegyverek a felső diluviummal születnek meg.

Egyelőre szegezzük le ezt a tényt s vizsgálodjunk tovább abban az irányban, hogy mit mond a most szóban forgó fegyverek alakja, megmunkálási módja.

Az alak, mint említettük, határozottan a távolról ható fegyvereké. A technika szempontjából mind a három példa egyértelműleg bizonyítja, hogy gyakorlott kéz alól kerültek ki. A 27. és 28. sz. törött, erősen használt lévén, elesik a további kombinációból, annál súlyosabban esik a latba a 26. képen ábrázolt lándsa, v. dárdahegy. Már a puszta leírás rendjén hangoztattam, hogy oldalélei oly gondosan, oly finoman retouchálták, hogy ha formájánál, rendeltetésénél fogva nem is emelkedne ki az eddig tárgyalt holmik közül (kivéve a 22. képen bemutatott vakaró-fúrót!), megmunkálásának módja föltétlenül fejlettebb idők kézművességének csoportjába útalja.

35. kép. Koptatott csont.
Fig. 35. Os usé.

Leghelyesebben úgy jellemezhetném ezeket a pengéket s közülük különösen a 26. képen ábrázolt ép és törött példát, hogy azokon az aurignaci ízlés érvényesül, azok az aurignaci periodus vadászemberének czéljaira készültek.

A jellemzőbb kőeszközök, fegyverek ezek alapján két csoportra oszlanak. Egy részük moustieri ízlést árúl el (7—9., 11., 13., 15—18., 29—30. és 31. kép 4. sz. és részben a 22. kép), más részük (részben a 22. és 25—28.) aurignaci ízlésre vall. Egy harmadik csoportot képeznének az atipikus holmik (10, 14, 19, 20, 21. kép és 31. kép 2., 3., 4., 5. sz., melyek nem irányadók.

Mielőtt következtetéseinket tovább fűznök, lássuk, milyen tanulságokat meríthetünk a megmunkált, vagy csak használt csontholmikból. Ebből a szempontból csak a 32. és 35. képen bemutatott tárgyak jöhetnek tekintetbe.

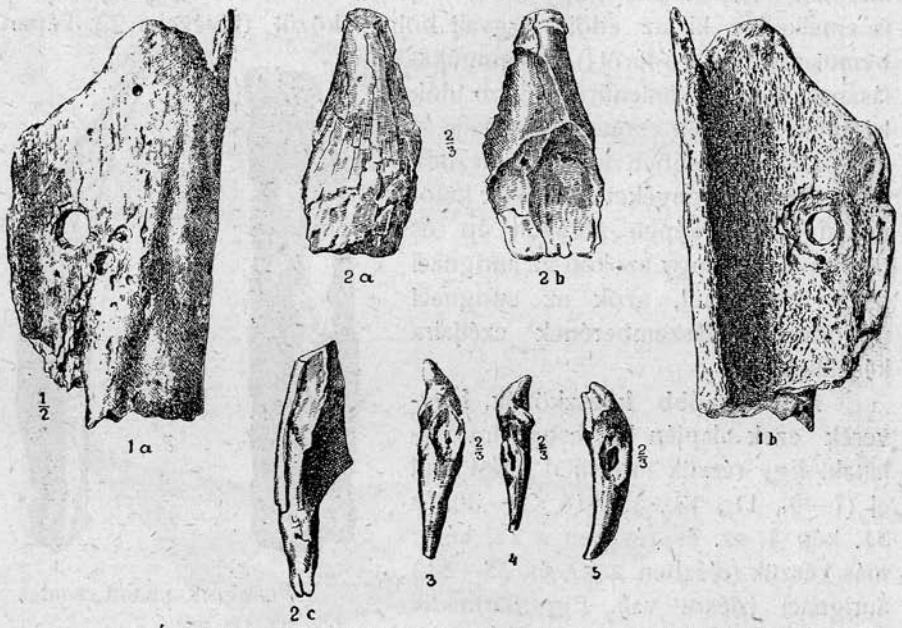
A 32. képen egy dárdahegyet látunk, mely, mint távolról ható fegyver a kőholmik második csoportjába tartozó leletekkel mehet együtt, bár megmunkálása annyira kezdetleges, hogy elmarad e csoport fejlett kézművessége mellett.

A 35. képen látható átfúrt szárcsont és az átfúrásra előkészített

ősmedve tej-szemfogai technikai szempontból tartozhatnak úgy a középső, mint a felső diluviumba. A tűzkőfúrót ismerjük a középső és felső diluviumból, viszont az átfúrt fogak a felső diluviumnak jellemző ékszerei.

Nyilvánvaló tehát, hogy miképpen a kőholmik nem egységesek, azonképpen egyelőre eldöntetlen kérdés, hogy a most említett csontholmikat a középső, vagy a felső diluviumba soroljuk.

Az az egy bizonyos, hogy ezek a leletek együttesen fordultak elő a csontbreccarétegben, elhelyezésükben nem volt semmi törvényszerűség, a csontbreccaréteg pedig nem tagolódott rétegekre, legalább a kiásott területen nem. Hogy lehet mégis, hogy moustieri és aurignaci ízlésű holmik kerülnek együvé?

36. kép. Átfúrt szárcsont (1), koptatott fog (2), átfúrásra előkészített fogak (3 4 5).
Fig. 36. Tibia perforé (1), dent fendne et façonnée (2), dents préparées au perforage (3. 4. 5.)

Hogy e kérdésre megfelelhettünk, sok körülményre hivatkozhatnánk. Ilyen a lelőhely elsődleges, vagy másodlagos volta. Ebből a szempontból a következő körülmények jönnek tekintetbe: a csontbreccarétegben leltem kisebb-nagyobb görgetett kavicsokat. Úgy a kisebb, mint a nagyobb példák vegyesen fordúltak elő a réteg alján, közepén és felső részében. Tele volt ez a réteg *szegletes* mészkő és kovásodott mészkődarabokkal, melyeknek súlya felmegy a pár grammos darabtól a métermázsa súlyúig. A megmunkált, vagy csak használt kőeszközök jó részén nem láthatók a természetes úton való görgetés, koptatás nyomai s ezeket a koptatási nyomokat csak egy pár drb árulja el.

A csontbreccarétegben több helyütt leltem széndarabkákat, melyek egymással nem voltak területi összefüggésben (v. ö. a vízszintes felvételek térképén 6. *B*, *a*, *e*), de két helyen (u. o. *f* és *g*) összefüggő, nagyobb területen leltem a szenet.

Ilyen az a körülmény is, hogy a leletek a barlang legmélyebb pontján feküdtek.

Ilyen továbbá a földrajzi helyzet, a Franciaországtól való távolság.

Ilyen az, a mit helyi sajátosságnak, egyéni ízlésnek nevezhetünk.

S ha mindezeket a körülményeket tekintetbe veszszük, vajjon nem indokolt az a feltevés, hogy leleteink vagy másodlagos helyen feküdtek, vagy pedig egy olyan átmeneti periodusból valók, melyben a moustieri ízlés és hagyományok még élénken éltek, mikor az aurignaci kezdte éreztetni a maga hatását? Feltevést írtunk, mert a feltett kérdésre a teljes bizonyosságú feleletet csak a folytatólagos ásatások eredményei adhatják meg.

Ezektől az ásatásoktól, valamint Erdély más pontjain foganatosítandó kutatásoktól sokat várunk. Várjuk elsősorban e hazarész palaeolithikumának helyes világításba helyezését. De várjuk azokat az adatokat is, melyek alapján megállapíthatjuk e hazarész palaeolithikumának viszonyát a franciaországihoz s a közbeeső lelőhelyekéhez. Ez utóbbi szempontból különösen fontosaknak ítéljük az e kutatásokkal kapcsolatos geológiai és palaeontológiai munkálatokat.

Azt hiszszük, nem lesz teljesen érdektelen, ha befejezésül egy pár szót szólunk a magyarországi palaeolithikumról.

Az erről szóló első hiradások tekintélyes múltra tekinthetnek vissza. Eltekintve *Pulszky*nak a *Lubbock* munkájához írt bevezetésétől, melyben a baráthegyi barlang leleteit (Liptó vm.) és a haligóczi (Szepes vm.) barlang emlékeit bizonyító erejüeknek tartja arra nézve, hogy a diluviális ember lakta a Kárpátok déli lejtőjét (v. ö. Lubbock: A történelem előtti idők, a II. k.-hoz csatolt bevezető rész XIII.—XV. l.) egész irodalmuk van azoknak a leleteknek, melyek *Herman Ottó*nak a miskolczi szakóczákról szóló híradását megelőzték.

Már *Ipolyi* a vizsgálatok hiányának tudta be, hogy az ő koráig Magyarország nem mutatott fel palaeolithikumot. (V. ö. Kisebb munkák I. 474. l.) *Hampel* pedig határozottabban mondja: „Mi is nyomát fogjuk találhatni az őskőkorszaki embernek a biharmegyei barlangokban, ha azokat pontosabban átkutatjuk, vagy talán Erdélyben, vagy a felsőmagyarországi hegyekben." (Békés vm. Régészeti és Művelődéstörténeti Társulat 1878-79. Évkönyve 38. l.) Ezen a véleményen volt *Peters* is (Die Donau 254. l.), nemkülönben *Kalkbrenner*, ki több jelenségből arra következtetett, hogy hazánkban az ősember kortársa volt a mammut-

nak és orrszarvúnak. (Magy. Tud. Akad. Ért. 1865. VI. 58. l.) Ezekhez csatlakozik *br. Nyári Jenő* munkásságának eredményeivel, ki a Hontmegyei Magyarádot palaeolitos lelőhelynek mondja (Árch. Ért. rf. X. 62., 64. l.) Működése kiterjed az Aggteleki barlangra is s arra a következtetésre jut, hogy itten egyidejűleg élt az ember a barlangi medvével. (Az Aggteleki barlang mint őskori temető 86. l. V. ö. *Kossuth* czikkével az Arch. Ért. u. f. II. 192. l.) E kutatások és megfigyelések jóhiszeműségére vet világot a már említett *Peters* felfogása, ki az aurignaci és eyziesi barlanglakók kárpátvidéki kortársainak létezését nem vonja kétségbe. (Die Donau 277. l.)

Még ma is puszta historikum az is, hogy Alvinczen kőszekerczét leltek elefántfog társaságában (Erdélyi Múzeum Évkönyve, V. 125. 135. l. és *Goss* Chronik 12. l.) s hogy Kolozsmonostoron a *Rhinoceros tichorhinus* társaságában leltek cserepeket (Erd. Múz. Évk. V. 127. 138. l. és *Goss*: Chronik 38. l.) Oly természetű dolgok, melyek magukon viselik a kutatások felületes voltának a bélyegét, de mindenesetre megérdemelték volna, hogy hitelesítsék ezeket az adatokat és leleteket. Ilyenek az ó-ruzsinai barlangleletekről szóló híradások is (V. ö. Természettudományi Közlöny 1871. XIII. 64.—65. l.)

*Torna Zsófiá*ról tudjuk, hogy kutatásai, azok szakszerűsége, megfigyeléseinek pontossága sok kívánni valót hagy hátra. A nándori barlangban eszközölt leletei (Cervus megaceros agancsa emberi kéz középizülete, szén, hamu, jáspis-szilánk társaságában) ma sincsenek hitelesítve. (V. ö. Erdélyi Múzeum IV. 1887, VI. 1879, VII. 1880. 159—160. l.)

Hosszú vitát provokált a nagysápi koponya is, melyet állítólag zavartalan negyedkori rétegben leltek. A vitában hazai és osztrák szakférfiak vettek részt. Az utóbbiak elvitatják a lelet diluviális voltát, a hazaiak közül *Szabó József* és *Majláth Béla* foglalnak állást diluviális volta mellett. (V. ö. Földtani Közlöny 1871,; Archaeologiai Közlemények IX. 19. 22.; Mitteilungen der anthr. Gesellschaft in Wien I. 1871. 224. l.; II. 1872. 301—306. l.; III. 1873. 55—56 l.) Hasonló értékűek a zimonyi felső lőszből származó agyagrégisek is. (V. ö. Természettudományi Közlöny VI. 156. l.)

Mindeme leletek hitelesítés nélkül keveset, vagy éppen semmit sem bizonyítanak, *Ortvay Tivadar* mégis kétségtelennek tartja, hogy a diluviumban hazánkban is lakott volt. (Összehasonlító vizsgálatok a hazai és északeurópai praehistorikus kőeszközök eredete és régisége körül. Értekezések a tört. tud. köréből. Kiadja a M. Tud. Akad. XII. k. VIII. sz. 54. l.)

Ennyiben foglalhatjuk össze a hazai palaeolithikum történetének első korszakát. Voltaképpen egy csomó bizonytalan, hiányosan, vagy rosszúl megfigyelt adat tölti ki, melyeknek hitelesítése a késő jövőre maradt.

Az 1893-ik év fordúló pontot jelent a magyarországi palaeolithikum történetében. Ekkor közli *Herman Ottó* azt a három kőszakóczát, melyeket Miskolczon a Bársony-féle ház alapozási munkálatai alkalmával leltek. (V. ö. Archaeologiai Értesítő u. f. 1893. 1—25 l.* és Természettudományi Közlöny 1893 170—181. l.**). Bár az eszközök típusa, megmunkálásuk módja határozottan az alsó diluviumba útalta őket, *Herman Ottó* közlései, következtetései heves vitát provokáltak. *Török Aurél* az Ethnologische Mitteilungen aus Ungarn III. k.-ben Der paläolitische Fund aus Miskolcz und die Frage des diluvialen Menschen in Ungarn cz. értekezésében elismeri a leletek diluvialis jellegét, de kifogást emel a réteg ellen, amelyben azok feküdtek. A vitának a hullámai túlcsaptak az ország határain. A Wieni Mittelungen der Anthropoligeschen Gesellschaft XXIII. (uf f. XIII.) 1903. kötetének lapjai is megnyilnak a vitás eszközök ismertetése részére. Különösen *Halaváts Gyula* foglal el szélső álláspontot s a réteg alluviális voltából, melyben a szakóczák feküdtek s ezek petrographiai jellegéből következtetve, határozottan elveti azok diluviális voltát (V. ö. Zum paloäl. Funde v. Miskolcz a Mitteilungen d. Anthr. Ges. in Wien XXIII. [u. f. XIII.] k. 92—93. l.) Mikor pedig fölveszi Miskolcz és környékének geológiai viszonyait s ennek eredményeképpen arra a tapasztalatra jut, hogy a Szinva-patak árterén csakis mostkorú üledék van s hogy sem ez alatt, sem az Avas oldalában a diluviumnak nyoma sincs (*Halaváts Gy.* Miskolcz városa földtani viszonyai, a Földtani Közlöny 1894. XXIV. 18—23. l.) úgy látszott, hogy a szóban forgó leletek sorsa, kora egyszer s mindenkorra meg van pecsételve, el van döntve. Talán el is alszik a kérdés, ha *Herman* szivós kitartása nem tartja állandóan felszínen. Ha az arra hivatott s a megfelelő eszközökkel rendelkező tényezők is segítségére sietnek *Herman*nak s a mint első kötelességük lett volna, a leletek hitelesítésére irányuló kutatásokat végeztettek volna Miskolczon és környékén, talán hamarább lehetett volna eredményt elérni s hamarább lehetett volna konstatálni, hogy a szóban forgó szakóczák igen is diluviálisak, csakhogy másodlagos fekvőhelyen voltak. Ebben az esetben nem kellett volna *Herman*nal 10 esztendőnél tovább várni, míg 1894-ben az Avas temetőjének kavicsos földjéből sírásás közben egy babérlevél alakú, solutréi típusú penge, 1905-ben a Petőfi-u. 12. sz. ház udvarán kút ásás közben egy acheuli típusú szakócza (*Herman:* Zum Solutrégn von Miskolcz, Mitteilungen der Anthr. Ges. in Wien, XXXVI 1906. k.) került felszínre s a külföldi eredmények nyomása alatt is megindúltak Miskolcz vidékén a rendszeres kutatások.

---

* *Herman O.* A miskolczi palaeolith lelet.
** „ A miskolczi tűzkőszakóczák.

E kutatások képezik hazánk palaeolithikuma történetének harmadik szakaszát.

1906. augusztusában nyer *Papp Károly* megbizatást, hogy vizsgálja felül Miskolcz stratigraphiai viszonyait. Kutatásainak eredményéről a M. kir. Földtani Intézet Évk. XVI. k.-ben „Miskolcz környékének geológiai viszonyai" czímen számol be s a Petőfi-u. 12. sz. ház udvarán eszközölt ásatásából egy eszközsorozatot is mutat be, melyet, mivel a diluvium és alluvium határán lelt, „tourrasien"-nek nevez.

Régészeti szempontból bőségesebb eredménynyel jártak *Kadic Ottókár*nak és *Hillebrand Jenő*nek kutatásai.

Kadic miután a Kecskelyuk- és Büdöspesti barlangban hiába kisérletezett, a Szeleta-barlangban a diluviális ember kétségtelen nyomaira akad. (V. ö. Adatok a szinnavölgyi diluviális ember kérdéséhez, Földtani Közlöny XXXVII. 1907. 333—345. l.)

Jogos örömmel foghatott *Herman* ismét tollat, hogy egy összefoglaló értekezésben számoljon be a Bükk-hegység palaeolithikumáról. (A borsodi Bükk ősembere, Természettudományi Közlöny 1908. és Das Paläolithikum das Bükkgebierges in Ungarn, Mitteilungen der Anthr. Ges. in Wien XXXVIII. k.)

A Miskolcz környéki kutatások pedig évről-évre gazdag eredményekkel járnak. Ezekről számol be előzetesen *Kadic*: „A puskaporosi sziklafülkében végzett próbaásatások eredményei" czímen. A Magyar Földtani Intézet Évk. XIX. k. 3. füzetéhez. — „A hámori ősember kutatásának mai állása" czímen az Arch. Ért. u. f. XXXI. k.-ben; — *Hillebrand Jenő* pedig: „Jelentés a Szeleta-barlangban 1909. év nyarán végzett ásatásokról" czímen a Közlemények a Magyarhoni Földtani Társulat Barlangkutató Bizottságából. Földtani Közlöny XL (1910.) — „A répáshutai Balla-barlangban talált diluviális gyermekcsontok maradványai", czímen u. o. XLI. — „A Szeleta-barlangot kitöltő rétegek geológiai koráról" czímen u. o.

A kutatások másutt is eredménynyel jártak. *Kormos Tivadar* Tatán fedezi fel a diluviális ember nyomait. (A tatai őskőkori telep. Magyar Földtani Intézet Évkönyve XX. k. 1. füzet.) Ugyancsak ő ad hírt az ősember első nyomairól a Karszt-hegységben (Közlemények a Magyarhoni Földtani Társulat Barlangkutató Bizottságából. 1912. 1. füzet.)

A társországokból a horvátországi Krapinán *Gorjanovic-Kramberger* korábban fedezi fel a moustieri embert s annak kézművességét.

Erdély palaeolithikumáról újabban az első hírt *Szilády Zoltántól* halljuk, ki a topánfalvi Lucia-barlangban végzett kutatásokat, a melyek azonban nagyon is hitelesítésre szorulnak. A második híradást *Teutsch Gyulától* kapjuk. Kutatásainak eredményeit, leleteinek hitelességét nincs módunkban ellenőrizni s így az első, statigraphiailag pontosan fixált lelet a csoklovinai.

Végezetül még csak arról kell röviden szólanunk, hogy hogyan fest a hazai palaeolithikum képe az eddigi kutatások alapján s mennyiben járulnak hozzá a csoklovinai leletek a kép kiegészítéséhez.

Véleményünk szerint az a három szakócza, melyet *Herman* a kérdés felvetésekor az Arch. Ért. 1893. 4—6. ábra alatt közölt, valamint a *Kadic* i. jelentése 3. ábráján közölt, az acheuli periodusba tartozik s ennek korábbi szakaszát képviselik. Acheuli a Petőfi-u. 12. sz. ház udvarán lelt szakócza is, még pedig ifjabb acheuli s e periodus legszebb szerszám formája, melyet eddig ismerünk. Gondos megmunkálásával s kivált átmetszeteinek vékonyságával páratlanul áll. *Hermann* talán ezért sorolja a solutréi periodusba. Tipológiája azonban határozottan ellene mond ennek.

A kor kérdése szempontjából nem ponderálnak a *Papp Károly*tól a Petőfi-u. 12. sz. ház udvarán kiásott holmik. Annál fontosabbak a *Kadic* és *Hillebrand* ásatásainak eredményei, melyek alapján az aurignaci s főképpen solutréi kor kézművességére következtethetünk. Ezek rendszeres ásatások eredményei. Az előbb említett alsó diluviumbeli holmik szórványos leletek. Az ezutáni kutatásoknak tehát az lesz az egyik főfeladata, hogy e periodusok egymáshoz való viszonyát, egymással való összefüggését megállapítsa. E kutatásoktól várjuk a Miskolcz vidéki chelli és acheuli, továbbá a moustieri ember emlékeit.

A moustieri ember élt Magyarország területén. *Kormos* tatai ásatása olyan emlékeket hozott felszínre, melyek e kor végére tehetők. Ezekkel állanak közeli rokonságban a Cholnoky-barlang leletei, de csak részben, mert más részük aurignaci ízlést árul el.

A jelenségeknek egész tömege, melyek egyfelől arra a határozott feltevésre jogosítanak, hogy a szakszerű kutatások hazánk más részein is felszínre hozzák a diuviális ember emlékeit, másfelől pedig, hogy bármennyire is egyezik főbb vonásaiban a hazai palaeolithikum a franciaországival, a helyi sajátosságok, a különböző hatások keveredése éppen a csoklovinai leletek alapján valószínű.

Nem fejezhetem be jelentésemet a nélkül, hogy hálás köszönetet ne mondjak egyrészt *Láger János* és *Tőry Győző* uraknak, kik a figyelmet a barlangra fordították, másrészt Vajdahunyad városa nemes közönségének, mely anyagi támogatásával lehetővé tette ezt az ásatást. Ennek az ásatásnak eredményei az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtárának legbecsesebb emlékei közé tartoznak annál fogva is, mert bizonyítják, hogy egyesek és a köz egyaránt tudnak lelkesedni, segédkezet nyújtani a múltak emlékeinek megmentésében.

Dr. Roska Márton.

Traces de l'homme diluvien dans la caverne „Cholnoky“ à Csoklovina.*

(Abrégé.)

Les premières nouvelles se référant à la „Paléolithique“ de la Hongrie se reportent à un passé de plusieurs années.[1]

En 1893 *Otto Herman* a fait un rapport sur 3 coups-de-poing, découverts à Miskolcz lors des fouilles de fondation de la maison „*Bársony*“.[2] Les nombreux débats qui en résultèrent sont connus. Je ne veux pas en esquisser les détails, mais me borne à en indiquer la bibliographie.[3] La grande persévérance de monsieur *Otto Herman* qui ne laissa pas la question passer inaperçue est aussi connue; c'est à lui que nous devons les fouilles scientifiques qui furent effectuées, quoiqu'un peu tard, et qui ont donné comme résultat incontestable, que dans les environs de Miskolcz a vécu l'homme diluvien, lequel a déployéune grande activité de main d'oeuvre. Par suite de ces résultats que nous devons

---

* No 4 sur le plan de le titre.

[1] Les indications fournies et groupées par *Ortvay* ont besoin d'être authentiquées. Conf. Traités du cercle des scientifiques de l'histoire sur l'âge et l'origine des instruments préhistoriques en pierre de la Hongrie et de l'Europe septentrionale et examens de comparaison à ce sujet, édités par l'académie Hongroise des sciences. (Pages 52—53.)

[2] Indicateur archéologique XIII. page 1—25.

[3] *O. Herman.* Les trouvailles paléolithiques de Miskolcz. Mitteilungen der anthr. Gesellschaft in Wien XXIII. p. 77—82. — *O. Herman.* Les coups de poing de Miskolcz. Organe des sciences naturelles. XXV. p. 169—183. Budapest 1893. — *Jules Halaváts.* Zum paläol. Funde v. Miskolcz. Mitteilungen der anthr. Gesellschaft in Wien. XXIII. p. 92. — *O. Herman.* Le Solutréen de Miskolcz. Lá mème. XXXVI. — *O. Herman.* Le premier homme dans les montagnes de Bükk. Organe des sciences naturelles. 1908. p. 545 - 564. — *O. Harman.* La paléolithique des montagnes de Bükk. en Hongrie. Mitteilungen der anthr. Ges. in Wien, XXXVIII. — *A. Török*: Les trouvailles paléolithiques de Miskolcz, et la question de l'homme diluvien en Hongrie. Ethnologische Mitteilungen aus Ungarn. (Communications ethnologiques sur la Hongrie.) III. Separatum p. 1—24. Budapest 1893.

aux recherches de *Charles Papp*,[4] *Ottokar Kadics*[5] et *Eugéne Hillebrand*[6] nous avons tout lieu de croire qu'outre les souvenirs qui datent des temps d'Aurignac et de Solutré des traces d'époques de cultures plus récentes seront aussi découvertes dans le milieu stratigraphe et paleontologique.

Dernièrement les recherches du *Tivadar Kormós*[7] ont fourni la preuve qu' à la fin de l'époque moustérienne l'homme a existé à Tata en y laissant des traces d'une incontestable habileté de main d'oeuvre. C'est lui qui retrouve les traces de l'homme quaternaire dans les montagnes Karszt. Les trouvailles de Krapina sont connueis. Les premières nouvelles se référant à la Paleolithique de la moitié orientale de la Hongrie de la Transylvanie ont été données par *Jules Teutsch* qui a trouvé à Magyar Bodza, dans le comitat de Háromszék des instruments appartenant principalement à l'époque quaternaire. Dans une des lettres qu'il m'adressa il me dit les avoir montrés à Mr. *Rutot*, qui les tient pour des instruments de l'époque aurignacienne. Je n'ai pas encore eu occasion de voir les trouvailles mais, comme je les, présume, elles ont besoin d'être authentiquées. Il n'y a pas de doute que l'auteur de ces lignes a trouvé en 1911 dans la caverne à Csoklovina, portant le nom du professeur de géographie à Kolosvár, Monsieur *Cholnoky*, des traces de l'homme diluvien. Csoklovina est située dans le Comitat de Hunyad, au Sud. — Ouest des montagnes de Kudzsir, à lá source de la rivière Lunkány. (fig. 1.) Au sortir de la commune, notre route conduit à travers une vallée de l'époque diluvienne, qui s'étend au pied du „Dilma Ponoricsuluj. (fig. 2.) Étant arrivé au bord méridional, nous descendons jusqu'à la rivière Lunkány, pui sort d'une caverna inférieure. De là nous grimpons sur une pente pierreuse et dangereuse de la montagne jusqu'à la caverne, dont nous voyons les alentours sur la (fig. 3.) vue prise de Csoklovina.

---

[4] *Charles Papp.* Les conditions géologiques des environs de Miskolcz. Annuaire de l'institut Hongrois de Geologie. XVI. 1907. 3 ième cahier.

[5] *Ottokar Kadics.* Renseignements dans la question de l'homme diluvien de la vallée Szinva. Organe géologique. XXXVII. p. 333. Budapest 1907. — Résultats des fouilles dans la niche de rochers „Puskaporos". Annuaire de l'institut Hongrois de Geologie Budapest. XIX. 3. — Situation actuelle des recherches aprés le premier homme à Hámor. Indicateur archéologique. Budapest, XXXI. 1911.

[6] *Eugène Hillebrand:* Importance des fouilles terminées en été en 1909. dans la caverne „Szeleta". — Communications de la Commissions des recherches de cavernes de la Société Hongroise de Géologie. Organe géologique XL. 1910. — Débris d'os diluviens d'enfants dans la caverne de „Balla". Là même XLI. 1911. — Sur l'âge géologique des couches remplissant la caverne de Szeleta. Là même.

[7] *Théodore Kormos.* Traité sur la station de l'âge de pierre à Tata. Annuaire de l'institut Hongrois de Géologie, XX. En écrivant ces lignes nous entendons que M. *Hillebrand* a trouvé à Csobanka les vertes de l'homme quaternaire.

Notre caverne est enclavée dans la montagne qui porte le nom de Dîlma Ponoricsuluj.

L'orifice de la caverne se trouve à une altitude d'environs 650 à 680 mètres au-dessus du niveau de la mer.

Je vous en trace les plans et la coupe horizontale sur une esquisse faite ad hoc. (fig. 4.) Longueur 435 m. On y entre par une caverne de plus petite dimension qui par une large fente dans le rocher est rattachée à la caverne principale. Ce n'est que par ici que l'on saurait y pénétrer actuellement. Où l'entrée d'autrefois a été, nous l'ignorons encore aujourd'hui.

Lorsque nous y sommes entrés pour la première fois, dans la partie I. j'ai trouvé des morceaux de pots d'argile, visible au fig. 5. J'ai fait creuser en suivant ces traces, mais je fus obligé de m'arrêter dans mon travail, les pierres calcaires des blocs de rochers menaçant d'ensevelir mes hommes. Les travaux de fouilles se firent au fond, à l'endroit marque II., où *Győző Tôry* et *Jean Lager* ont trouvé avant des ossements de l'Ursus spelaeus et, principalement aussi, le crâne d'un homme.; or je tiens à faire remarquér à ce sujet, que probablement ils ont pris le crâne d'un jeune ours pour celui d'un homme.

Comme fouilles dessai, je fis d'abord creuser un fossé de 1 mètre de largeur et de 14 de longueur à une profondeur d'environ un mètre, en examinant soigneusement les déblais.

Sur la fig. 6. A. l'on voit la coupe verticale du fossé ainsi creusé. Dans l'angle supérieur de droite, j'ai désigné par des hachures obliques une couche de boue de 8 cm. d'épaisseur, qui au fond ne commence qu'à une largeur de 1.5 m.

En dessous, dans la région du 3 ième m. se trouve une couche de chaux tufière, ayant près de 0 une épaisseur de 18 cm., laquelle diminue jusqu'à 3 cm., désignée par des hachures horizontales. Elle ressemble au commencement à de la chaux brûlée, au-delà de trois mètres elle est poussièreuse ei blanche.

En dessous de cette couche de chaux dans l'angle de gauche, désignée par des hachures obliques, il y a une couche d'ossements (brecca) mélangée avec de la terre limoneuse, épaisse et sableuse, d'une épaisseur de 40 cm., à la partie supérieure de laquelle, désignée par des points, j'ai constaté des traces de fange.

C'est dans cette couche, que j'ai découvert les outils en pierre et os, travaillés à la main.

A l'endroit, désigné par une croix, sur les vues horizontales, (fig. 6. B.) entourées sur la carte, d'un cercle, j'ai creusé à une profondeur de 40 cm. et j'ai constaté jusqu'au bout de la terre glaise sableuse, mélangée avec beaucoup de chaux.

Cette composition était si peu constitante, que l'on y pouvait travailler facilement avec une pelle ; plus tard, nous devions avoir recours à la pioche.

Les fouilles se poursuivront jusqu'au fond de la caverne, selon les règles. Elles nous ont donné la certitude que ces couches n'avaient été jusqu'ici remuées par personne.

J-ai encore fait creuser deux fossés pareils ; entre 4 et 10 mètres j'ai fait élargir le terrain d'exploration, de sorte qu'en tout, je mettais à découvert une surface de 60 m.^{2}

La coupe verticale etait la même jusqu'au bout.

Les outils en pierre et os gisaient dans la couche des ossements (brecca). L'on ne pouvait constater aucune régularité dans la manière dont ces objets furent placés.

L'on ne pouvait pas non plus établir de relation entre ces os.

Nous en venons aux trouvailles. Elles se divisent en groupes d'os et de pierres.

A) *Objets en pierres.* J'ai trouvé en majeure partie des objets non caractéristiques, seuls, quelques morceaux étaient caractéristiques. Pour la plupart ce sont des instruments servant à racler et à couper. On peut distinguer parmi sux certaines diversités de forme.

1. Instrument servant à racler ou à couper en forme de demi-cercle. (Fig. 7.) Matière : jaspe. Il est brisé comme par un coup sec à la hauteur du noyau. La partie antérieure et les dos montrent un travail grossier. La partie postérieure n'est pas travaillée. Sur la tranchant circulaire il y a des traces d'usage de main d'oeuvre.

L'instrument est adepté pour l'usage de la main gauche. — Dans la main droite ils ne pouvaient se servir que de la partie droite du tranchant.

Manié d'une autre façon, il peut aussi avoir servi de perçoir. La partie indiquée par la direction de la flèche, est spécialement travaillée dans ce but.

Exemplaire massif et épais.

2. Instrument pareil, servant à racler ou à couper en hydroquartz.

Le tranchant d'usage tombe sur la corde du demi cercle. Les deux côtés sont grossièrement travaillés. Sur le tranchant des traces d'usage sont visibles. Exemplaire grossier et lourd. (fig. 8.)

3. Ici l'on peut mentionner l'instrument servant à racler ou à couper, visible sur la fig. 9., dont le dos seul est travaillé. La partie droite du dos s'étend et, par cela même, l'instrument est plus facile à manier. L'extrémité de la partie qui s'étend est travaillée de manière à pouvoir servir de perçoir.

Exemple grossier en une espèce d'opale.

4. Un morceau de pierre calcaire durcie naturellement, ayant servi d'instrument à racler ou à couper, dont les traces sont encore bien visiebles, sur le tranchant, surtout à la partie indiqué par la flèche. (fig. 10.)

5. Instrument servant à racler ou à couper, fait de pierre calcaire durcie. Cet instrument est plus long que les autres objets trouvés jusqu'ici. L'on peut bien y distinguer les traces d'usage. (fig. 11.)

6. Débris d'un instrument servant à racler ou à couper en pierre calcaire (fig. 12.) Sur le tranchant il y a des traces d'usage.

7. La fig. 13 montre un instrument de forme triangulaire plus ou moins isocèle, en hydroquartz, non travaillé servant à racler ou à couper; le tranchant est si usé, que l'on y voit une petite rainure.

8. Instrument carré, servant à racler ou â couper (coche-grattoir) en quartz ordinaire. (fig. 14.) Au fond il n'y a que les traces d'usage qui le distinguent comme instrument.

9. Instrument en forme d'espèce de clou, servant à racler ou à couper (fig. 15.) Au fonds le tout est un débris d'objet travaillé dont le dos seul est façonné. La matière est de l'hydroquartz.

10. Instrument de forme rhomboide, servant à racler ou à couper en hydroquartz, non travaillé, mais avec des traces d'usage sur le tranchant. (fig. 16.) Il n'y a guère que quelques traces d'usage visibles.

11. Racloir de forme rhomboide (fig. 17.), en jaspe, de la couleur du foie. Il n'y a que la partie antérieure qui soit travaillée. Des traces d'un fort usage y peuvent être constatées. Par endroits il y a aussi des traces visibles provenant de la main d'euvre.

12. Racloir de forme ovale. (fig. 18.) La partie antérieure se compose de la surface naturelle du noyau de la pierre. La partie postérieure a l'air d'un fragment de coquillage. Il n'y a que le dos qui est grossièrement travaillé. Exemplaire massif et grossier, avec des traces d'usage sur le tranchant, en genre Chalcédonien.

13. La fig. 19. montre 6 pièces non caractéristiques d'instruments à rácler. Les pièces 2, 4, 5, et 6 sont faites en pierre calcaire, 1 et 3 en opale endurcie. Débris d'objets façonnés, parmi lesquels, seulement sur les Nos 1 et 3 il y a des traces de main d'oeuvre. Le No 3 est important parce que là les traces sont placées en forme d'éventail. Leurs tranchants d'emploi sont incurvés et nous pouvons les appeler des instruments incurvés servant à racler ou encore des instruments servant à couper. Le No 1 est usé naturellement.

14. La fig. 20. montre 3 instruments servant à racler, avec des tranchants à rainure (coche-grattoirs); débris d'objets façonnés en pierre calcaire. Chacun d'eux a des traces visibles d'usage. Sur le No 3 les traces de la main d'oeuvre sont visibles sur la partie désignée par *a*.

Tous ces instruments peuvent être considérés comme des instruments avec des tranchants à rainure, servant à gratter.

15. La fig. 21 montre également le dessin d'un instrument à gratter avec tranchant à rainure, en pierre calcaire. (Coche-grattoirs).

Les Nos 2, 3 et 4 dénotent un travail grossier.

16. Le plus beau résultat des fouilles est visible sur la fig. 22 et montre une lame à encoche en jaspe, de la couleur du foie, qui au besoin pouvait servir d'instrument à racler, couper et percer. Les tranchants dénotent dans toute leur longueur, ainsi que dans la partie avec la rainure, un travail soigné.

Étant donné que l'instrument pouvait aussi servir de perçoir, je vous montrerai plus tard un tibia (fig. 36. No 1.), que l'on pouvait percer avec un instrument semblable.

Cet instrument se distinque encore par sa lame.

17. Grattoir (fig. 23.) en une espèce d'hydroquartzite.

Exemplaire fort usé, des traces de travail sont encore visibles le long du tranchant.

18. La fig. 24 est le dessin d'un instrument semblable, avec la différence que le tranchant en forme de selle est aussi travaillé. Malgré les traces d'usage assez fortes, des traces d'un travail soigné sont encore perceptibles. Matière: Espèce d'hydroquartzite.

19. La fig. 25 montre 6 de ces instruments, parmi lesquels le No 4 montre des traces très visibles d'usage. Du No 6 c'est l'extrémité qui a été usée. Du No 2, les extrémités ainsi que les deux côtés montrent un travail soigné. Les mêmes traces sont aussi visibles sur le No 3.

No 1 est en hydroquartzite, 2 et 3 en jaspe 4—6 en une espèce d'opale.

20. Ces instruments servant à racler ou à couper vont ainsi en continuant jusqu'à la lame à 3 faces, visibles sur la fig. 26. No 1., dont la matière est une espèce d'opale et dont les tranchants étaient soigneusement exécutés, ce qui est encore très visible, malgré les bréches causées par le fort usage.

Le No 2 sur la même figure nous montre une pointe de lame semblable à la précédente. Matière: Hydroquartzite.

21. La fig. 27 montre aussi le dessin d'une lame pareille à 3 faces, en une espèce d'opale.

Cet instrument a probablement servi de pointe de lance, qui s'est cassée. La rupture a été réparée, puis l'instrument continua à servir pour couper ou gratter (racler), ce qui est indiqué par de fortes bréches, se trouvant des 2 côtés.

22. La fig. 28 montre une lame à 4 faces, habilement retouchée. Matière: Jaspe jaune. Elle doit avoir été cassée lors de son emploi, car je n'ai trouvé que deux morceaux qui peuvent se juxtaposer.

23., 24. Ces 6 instruments, montrés sur la fig. 29 et 30, appartiennent à un groupe spécial. Ils sont en pierres calcaires. Ils sont tous travaillés minutieusement. Tous ont une rainure et une partie saillante. Ils pouvaient servir tant à racler qu'à percer. Leur nombre est caractéristique pour notre caverne. Les No 1 et 3 sur le tableau sont usés naturellement.

25. La fig. 30 montre le dessin de 5 débris de produits non caractéristiques, dont la matière est de l'hydroquarzite.

Les traces d'usage y sont perceptibles. Les débris du no 1 sont particulièrement soignés.

Par là, j'ai épuisé le gropue d'objets en pierre.

B) Objets en os.

La fig. 32 montre en trois vue une pointe de lance, qui port des traces de frottement intentionné.

Les traces de frottement sont aussi visibles sur les os reproduits au fig. 33 et 34, principalement l'exemplaire no 2, sur la fig. 33, montre bien, malgré la détéroriation, que la pointe a été employée autrefois.

Des traces tout à fait certaines de frottement sont aussi visibles sur l'os dessiné sur la fig. 35. La partie supérieure, travaillée à plat ne laisse aucun doute sur l'emploi reservé à cet instrument. Les instruments ainsi mentionnés diffèrent de ceux, dont l'usure est naturelle.

Le morceau le plus intéressant des objets en os est le fragment perforé d'un tibia de l' „Ursus spelaeus", voir no 1, fig. 36; la perforation a été faite sur le côté interne où, autour du trou, la paroi de l'os rentre un peu. Cette rentrée rappelle l'instrument perçoir servant aussi à racler, que nous avons vu (fig 22.) dont le perforage à été fait avec l'extremité pointue, la partie saillante se trouvant près de la tige autour du trou un léger renfoncement.

Sur la même figure no 2, nous voyons la dent canine del'Arsus spelaeus. Elle est intentionellement fendue ei façonnée.

Les nos 3, 4, 5 montrent 3 dents de lait de l'Ursus spelaeus, préparées au perforage, soignées au tournage.

Par là, j'ai fini mon exposé sur les trouvailles.

Je mentionne seulement encore, que j'ai trouvé une quantité assez considérable de cailloux et cela dans la couche des ossements (brecca). Il y en a parmi eux, de la grosseur d'un petit pois et il y en a de beaucoup plus gros; cette couche était pleine de pierres calcaires carrées et de pierres calcaires brunies et durcies.

Leur poids variait entre quelques grammes et un quintal.

Sur la carte des vues horizontales (fig. 6 B) nous voyons entre 2 et 3 un tel morceau plus gros.

En rapport avec cela, je mentionne que j'avais réussi à fixer en

direction horizontale, je le montre sur la fig 6 B. En *a* j'ai fait l'expérience que le mur de la caverne présentait des traces de fumée. De même j'ai trouvé du charbon à 25, 45, 54 cm. à compter de la superficie et une lame (fig. 25. no 4.) En *b* j'ai aussi constaté près de la couche d'ossements (brecca) 38 cm. à compter de la superficie; dans la partie marquée *c* et *d* j'ai trouvé des os, qui avaient ét éexposés au feu près de *e* j'ai trouvé du charbon au tout fond de la couche des ossements (brecca). Près de *f*, à une profondeur d'environ 11 cm., à compter de la superficie, de la couche des ossemeents (brecca) j'ai trouvé sur un terrain d'un m^2 une poignée de charbon éparpillé. C'est là que j'ai trouvé l'instrument servant à racler, voir tableau 25, no. 2. Près de *g* au fond de la couche des ossements (brecca), j'ai trouvé du charbon éparpillé sur une étendue d'un demi m^2.

J'ai déjà mentionné avant, qu'a l'endroit entouré d'un cercle, marqué d'une croix, j'ai creusé à une profondeur de 40 cm. et que j'y ai aussi constaté de la terre limoneuse melangée avec beaucoup de chaux.

La couche d'ossements (brecca) était parsemée d'os d'animaux et de crânes. C'est *l'Ursus spelaeus Blumb. qui* y est représenté exclusivement.

Parmi ces os il y avait beaucoup de crânes developpés et aussi des mâchoires et des crânes de petits ours.

Avant de finir mon exposé, il s'agit de trancher encore deux questions. L'une, si les objets se trouvaient sur une place primaire ou secondaire, l'autre celle de l'âge.

En ce qui concerne la première question, j'ai mentionné les cailloux fluviatiles, mais j'ai aussi montré et mentionné les pierres carrées. J'ajoute encore que quoiqué j'aie trouvé beaucoup d'os usés, quelques exemplaires parmi les instruments en pierre trahissent, qu 'ils ont été usés naturellement. Dans tous les cas, il est frappant que les trouvailles aient été à une telle profondeur dans la caverne et qu'elles y gisaient point le plus profond. On peut espérer que les fouilles ultérieures répondront à ces deux questions.

Concernant l'âge des trouvailles, la *tipologie*, la *technique* la *faune*, la *stratigraphie* et la *comparaison* avec les trouvailles d'autres terrains sont les cing facteurs, avec l'aide desquels nous nous efforcerons à trouver la solution pour la question de l'âge.

Commençons par la faune. Elle est représentée exclusivement par *l'Ursus spelaeus Blumb.* Cette circonstance nous met sur la route du diluvium moyen et supérieur; ce qui affirme l'un et l'autre, c'est que nous avons à faire à des trouvailles de caverne, donc nous nous trouvons

en face de souvenirs d'un âge, dans lequel l'homme a été réduit à la demeure de la caverne.

Dans 99 cas sur 100 il ne peut s'agir que du diluvium moyen et supérieur; nous disons 99 fois sur 100 parce qu'il est connu que dans une des cavernes à Menton il y avait des trouvailles du diluvium inférieur.

Il faut donc faire nos recherches dans le diluvium moyen et supérieur, pour trouver la solution de l'âge de nos trouvailles. Examinons les points d'appui que nous offrent à ce sujet la tipologie, la technique, et la comparaison.

La partie des objets en pierre en question est non caractéristique. Il y a cependant quelques formes d'outils que nous pouvons fare entrer en ligne de compte pour la combinaison.

L'instrument servant à racler ou les outils servant à couper, montrés sur les fig. 7 et 8 représentent de telles formes, d'outils dont les prototypes commencent à partir de la période Chelléen inférieure et se trouvent à travers tout le diluvium inférieur, ils dénotent une certaine habileté de main d'oeuvre caractéristique aussi à l'époque moustière. Ceux du diluvium supérieur n'ont guère d'importance.

Pour ce qui concerne le diluvium inférieur on ne les rangeait pas généralement parmi les types caractéristiques.

Quant'à moi, je considère les deux instruments mentionnés, comme caractéristiques, parce qu'ils ont bien une forme déterminée et un certain mode original d'être travaillé.

Ils ont tous les deux la forme d'un demi cercle. Le no 7 n'a que la partie antérieure et le dos grossièrement travaillé.

Le no. 8 a les deux côtés et le dos travaillé, mais c'est la nature de la pierre qui le demandait ainsi, tandis que le no. 7 étant fabriqué d'une matière fragile de coquillage, c'était tout à fait superclu.

La forme et le mode de travail trahisent bien le goût moustérien. Avec eux se rangent aussi l'instrument visible sur la figure 11 et 13, dont on peut constater les changements des instruments précédents. La technique est particulière chez eux et les circonstances stratigraphiques les rangent aussi dans ce groupe.

Il est prouvé que a n'est qu'avec de tels types que nous avons à faire ; ils se trouvent aussi en grandes quantités à St. Acheul et cela en France à une place aussi éloignée de la Transylvanie, dans une forme plus déterminée, même plus developpée.

Les exemplaires visibles sue la figure 15 et 16 sont aussi importants, parce qu'il y a un certain rapport entre les trouvailles de notre caverne et celle de Krapina. L'âge de celles-ci est de l'époque moustérien.

Les deux places de trouvailles sont dans la même zone paléoli-

tique. Krapina est seulement plus à l'ouest, tandis qué Csoklovina représente le pouit d'Est.

La technique des instruments communiqués par les fig. 17 et 18 trahissent aussi les traditions de l'époque moustérien.

Une des propriétés des instruments que je viens de citer, est qu'ils sont gros et épais.

L'instrument servant à racler, à lame arquée ou les instruments servant à couper sont faits de déchets de fabrication et n'entrent pas en ligne de compte au point de vue de la fixation de leur âge.

N'ayant pas pour but de m'occuper en détail des instruments avec tranchant à rainure et de démontrer que les instruments avec rainure apparaissent jusqu'à la fin de tout le diluvium; je ne veux qu'attirer l'attention sur la forme démontrée par la fig. 22, qui s'accorde d'une manière frappante avec les exemplaires de l'époque moustérien.

Je l'ai trouvé â côté de l'instrument visible à la fig. 7 et ainsi les données stratigraphes nous mettent aussi sur la route de cet insrument si compliqué dans son emploi.

Il faut que je mentionne encore que le travail en est si soigné et la retouche en est si naturel qu'il s'approche de beaucoup des produits aurignacéen.

Dans les instruments montrés sur la fig. 29 et 30 nous trouvons une analogie avec „Les Bouffia".* Les instruments tranchants que nous voyons au tableau 23 et 24 apparaissent comme l'habileté de main d'oeuvre qui accompagne les types caractéristiques tant dans le diluvium inférieur que moyen et supérieur. Ils ne peuvent pas entrer en ligne de compte pour ce qui concerne la fixation de leur âge, de même que les lames dessinées sur la fig. 25; quoique nous devons aussi mentionner que tout particulièrement les dernières devient des objets dont il a été question jusqu'ici; principalement les no. 2 et 3 s'approchent de beaucoup du goût aurignacéen et aussi de cette manière de travailler.

Les lames et débris de lames reproduites sur les fig. 26 et 28 méritent un jugement spécial. Il s'agit sûrement d'armes portant loin et de leurs débris. Aujourd'hui nous savons que pour ce qui concerne les conséquences à tirer des trouvailles, c'est que comme armes frappant de près, il n'y a que celles du diluvium inférieur et moyen qui peuvent entrer en ligne de compte.

Les armes portant loin ne font leur apparition que dans le diluvium supérieur. La technique des lames citées ci-devant est aussi très developpée. Leur retouche surtout, celle visible sur la fig. 26, est si soignée,

---

* *Obermaier*: Die Steingeräte d. französischen Altpalaeolithicums p. 133.

et parfaite, que par là ils se distinguent de tous les autres objets. Les instruments sont caracterisés de la manière la plus précise, nous pouvons dire le goût aurignacéen s'y manifeste.

Les instruments en pierre et les armes dont il fut question, se divisent donc par là en trois groupes.

Celui qui manifeste le goût moustérien (fig. 7—9, 11. 13. 15—18. 29. 30. et 31 no, 4.)

Celui qui manifeste le goût aurignacéen (fig. 22. 25. 28.)

Au troisième groupe appartiennent les objets non caractéristiques qui, pour le moment sont moins importants. (fig. 10. 14. 19. 20. 21. et 31. Nos. 2—5.)

Voyons donc après ceci ce que nous pouvons apprendre des objets en os.

La pointe de lance visible fig. 32 se rattache au second groupe des objets en pierre et quoique le travail en soit si primitif que comme habileté de main d'oeuvre, elle ne peut se ranger au même niveau de ce groupe.

Le tibia perforé et montré fig. 35 et les dents d'ours préparées au perforage appartiennent au point de vue technique au diluvium moyen et supérieur.

Il en est de même du perçoir en silex que nous connaissons dans les deux périodes. Par contre les dents perforées sont des bijoux plus caractéristiques du diluvium supérieur.

Donc, ceux — ci non plus ne nous fournissent pas une idée uniforme. Ce qu'il y a de certain c'est que toutes ces trouvailles gisaient dans la couche des ossements (breccia), qu'il n'y avait ni de régularié ni d'ordre dans la manière dont ils furent trouvés placés et que la couche des ossements (breccia) ne se subdivisait pas en d'autres couches, au moins pas sur le terrain des fouilles. Comment se peut-il cependant alors que des objets dont le goût diffère, se soient trouvés encore dans cette couche.

Pour trouver une solution à cette question nous nous référons à plusieurs circonstances.

La place des trouvailles est primaire ou secondaire. En rapport avec cela j'ai déjà fait mention des cailloux fluviatiles ainsi que des pierres carrées et me suis aussi, référé au fait que seulement quelques uns des instruments en pierre avaient destraces d'usure naturelle.

A ces faits nous ajouterons que j'ai trouvé des morceaux de charbon en plusieurs endroits (fig. 6 B. Point *a* et *e*) qui étaient parsemés et non en connexion. Sur le terrain tandis que j'ai trouvé du charbon sur un terrain plus grand en connexion en deux endroits (fig. 6 B. Point *f* et *g*.)

Il faut non seulement tenir compte que les trouvailles se trouvaient

au point le plus profond de la caverne; mais aussi de la situation géographique, du goût individuel et de la particularité de l'endroit.

Si nous prenons en considération toutes ces circonstances, nous verrons alors seulement que nos trouvailles appartiennent ou à une époque transitoire, qui a encorebe aucoup conservé du goût moustérien mais qui subit déjà l'influence du goût aurignacien, ou encore que les trouvailles gisaient en un endroit secondaire.

Dans ce cas il faut nous attendre à ce que les fouilles ultérieures nous renseignent au sujet des objets sur le gisement dès l'orgine. Nous attendons donc des fouilles ultérieures une réponse plus explicite à ce sujet.

Dr. Marton Roska.

A marosszentannai népvándorláskori temető.

Az Erdélyi Múzeum-Egyesület jelenlegi titkára, Kelemen Lajos tanár még 1903 ápr. 6-án jelentette intézetünknek, hogy öccse, Kelemen Jenő vasúti hivatalnok archaeologiai leletek napfényre kerüléséről értesítette, nevezetesen, hogy Marosszentannán, fövenybányászás közben, emberi csontokra, a csontok mellett edényekre meg egy kardra találtak. Levelében azt is tudatta, hogy az előkerült emlékek egy részét ma már Istenben megboldogult Peteley István szépíró, más részét ifj. dersi Biás István, a Teleki-Théka főlevéltárosa mentette meg.

Az Erdélyi Nemzeti Múzeum érem- és régiségtárának igazgatósága még az nap megbízta e sorok íróját, hogy a helyszínére kiszállva, a szükséges intézkedéseket a leletek megszerzése — és egy esetleg foganatosítható ásatás irányában megtegye. Bár kilenc év telt el azóta, most is hálával és igaz köszönettel gondolok vissza azokra a művelt, nemeslelkű urakra, akik nemcsak készségesen átengedték múzeumunk számára a megmentett leleteket, de fáradságot és áldozatot nem kímélve támogattak megbízásom végrehajtásában, mikor közreműködtek, hogy a szakszerű ásatás foganatosítható legyen. A temető területén fövénybányajogot bérlő marosvásárhelyi polgárokkal egyenként kellett megértetni hazafias kötelességüket, hogy bányászati joguk gyakorlása mellett tegyék lehetővé az emlékek megmentését. E sok szaladgálással járó munkámban és később is főleg ifj. dersi Biás István támogatott, a miért ez úton is ismételten hálás köszönetet mondok. De nem hagyhatom említés nélkül a népnevelés terén érdemekben megőszült marosszentannai tanító, László János nevét sem, aki vendégszerető házába fogadott és ezzel lehetővé tette, hogy állandóan az ásatások helyszínén tartózkodjam.

Marosszentanna Maros-Torda vármegyében, a Maros jobb partján fekszik, Marosvásárhelytől alig 3 klm. távolságra.* A Maros folyó Marosszentannán felül oldalágat bocsát ki jobbra (a Maros egykori főmedre lehet), mely Marosvásárhelynél egyesül ismét az anyafolyóval. Ebbe az oldalágba szakad bele az északnyugatról jövő, csekély vizű Szabédi

* A címlapra nyomott térképen az 5. sz. jelzi helyét.

patak, miután Marosszentanna községen keresztül folyt. A község, melynek lakói ma felerészben magyarok, felerészben oláhok, a folyóvölgy síkján épült fel. A falu felett emelkedő Szentanna hegy (480 m.) lankás dombsorokkal ereszkedik le a Szabédi patak és Maros völgyébe és délkeleti lejtőin csaknem egész terjedelmében felszántott, művelt terület. A falu északnyugati kijáratától mezei út kanyarog a szántóföldek között, a Szabédi patakkal csaknem párhuzamosan, a Szentanna-tető délkeleti lejtőin s ahol ez a mezei út az első kanyarulatot teszi észak felé, ott nyitották a fövényben gazdag bányát és találtak rá temetőnk első emlékeire, az út és a patak közötti területen. A temető térképéhez csatolt környék-térképen **T** betű jelöli annak helyét.

1. sz. képünkön a nagy embercsoport, mely egyik kibontás alatt álló sír tartalmát bámulta még kevéssel előbb, temetőnk területén áll.

1. kép. Marosszentanna látképe a temető területével.
Fig. 1. Vue de Marosszentanna et terrain du cimetière.

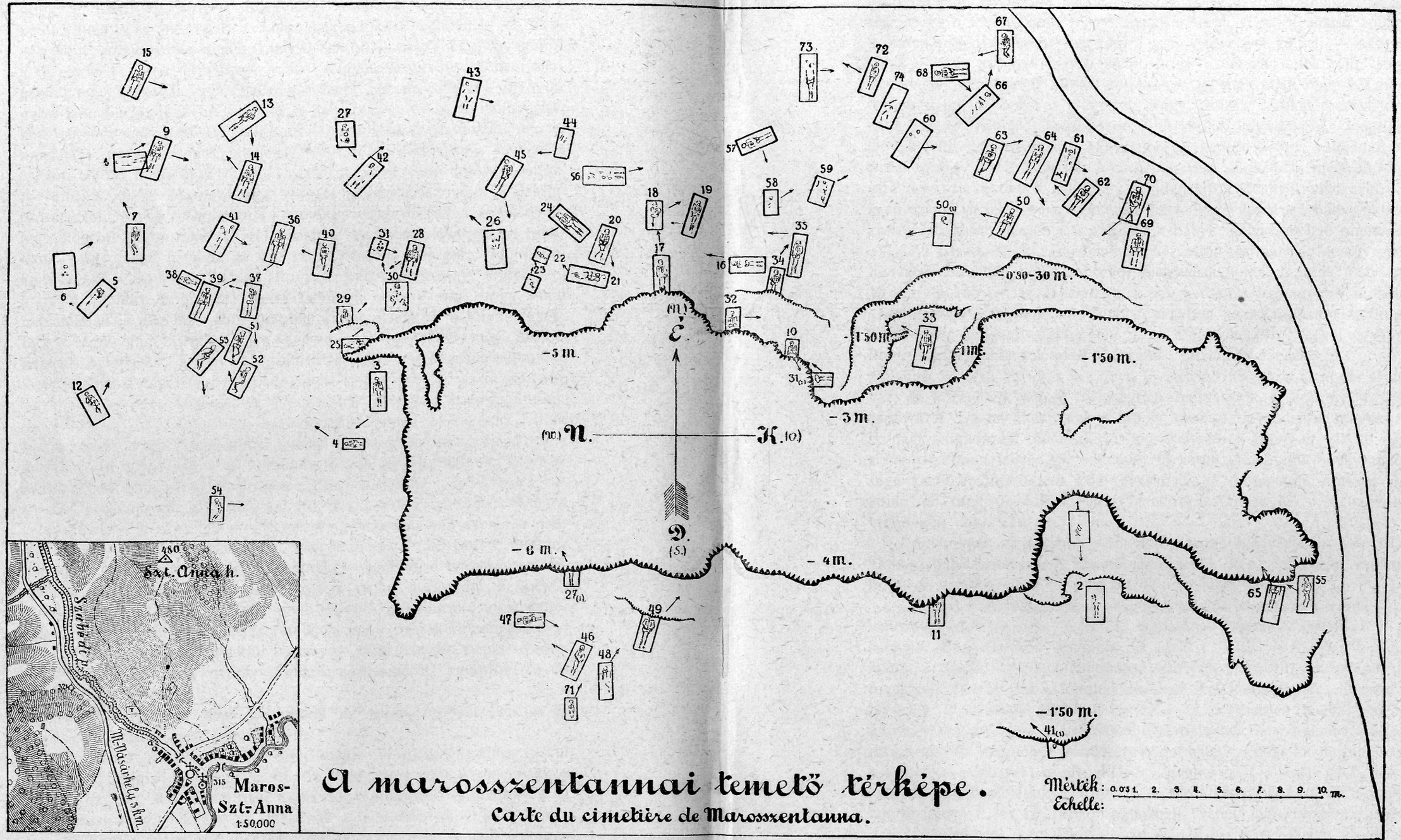
A bal háttérben Marosszentanna terül el, a jobb háttérben Marosvásárhely házai fehérlenek, a kettő között pedig a Maros széles völgye húzódik általában északkelet-délnyugati irányban.

Az erdélyi részek területén a különböző kulturák tovaterjesztésében mindenha fontos szerepet játszhatott a Maros völgye. Kitünik ez az eddig előkerült leletekből, de erre utal központi helyezete is Erdély másik két nagy folyója, az Olt és Szamos között. Jelentőségét csak növeli, hogy több száz kilometer hosszúságban azonos geographiai alakulatot mutat, nevezetesen, hogy Lippától Dédáig összefüggő széles völgyet alkot, mely csak Dédánál szorul össze. Azonos geographiai viszonyok közt élő azonos népfaj és egységes színezetű kultura a legtermészetesebben összeillő két dolog. Miért ne tételezhetnők tehát fel,

hogy a Maros ez erdélyi, hegyvidéki szakaszát mindenha egységes kultura hatotta át, ha annak a kulturának időközönként más és más is a képe, tartalma. Az a nép, mely északról, — délről vagy nyugatról jőve elérte a Maros termékeny, széles völgyét, — bizonyára nem állapodott meg Lippánál vagy Gyulafehérvárnál, hanem elhatolt a folyóvölgyön fennebb is; fennebb, mint az a hely, melyet Marosszentanna jelöl, hisz ott még elég széles a völgy arra, hogy akár lovas nomád nép is megtalálja megélhetésének feltételeit. Viszont a keletről jövő népeket a folyton táguló folyóvölgy vezette a Maros közép- és alsófolyásához. A rómaiak pl. a Maros egész völgyét kihasználták, mikor a Sztrigy torkolatától, Marosvécsig, tehát a folyóvölgy elszorulásáig vezették egyik legfontosabb útvonalukat. Ezzel azonban korántsem akarjuk azt mondani, hogy nem hathatta át az összes erdélyi részeket, időközönként legalább, egységes kultura, hogy a hány folyóvölgy, annyi nép, annyiféle kultura honolt itt, de rá kívánunk mutatni arra, hogy amint napjainkban is más-más ethnographiai képet nyújtanak a folyóvölgyek, úgy a régmult időkben, s főleg a természeti népeknél még inkább lehetett befolyásuk a folyóvölgyeknek és más egységes geographiai alakulatoknak (medencék, Mezőség) arra, hogy váriálják, színezzék egy ugyanazon időben, ugyanannak a kulturának dologi, s épen ipari megnyilvánulásait. Az archaeologia szempontjából épen ezért nem tartjuk feleslegesnek annak figyelemmel tartását és hangsúlyozását, hogy mely leletek mely folyóvölgyekből kerültek elő, sőt úgy gondoljuk, hogy az azonos korú emlékeket, főleg összefoglaló munkáknál, elsősorban a nagyobb folyóvölgyek, vagy más geographiai alakzatok szerint szükséges csoportosítanunk s az így megállapított igazságokat kell azután a mellékvölgyekből kikerült emlékekből vont tanúsággal összevetni, mert ez a módszer felelne meg a népek, kulturák terjeszkedése természetes menetének. — Amint további közleményeink során tapasztalni fogjuk, a Maros völgyéből eddig is több ízben kerültek elő hasonló korú emlékek rendszeres feltárás útján és reméljük, hogy még kerülnek elő ilyenek a Maros mellékvölgyeiből is, amikor talán tisztább képet nyerhetünk majd az itt lakott népek ethnikus sajátságairól, kulturfokáról és terjeszkedési köréről.

E rövid kitérés után áttérhetünk az ásatás rendszerének és az egyes sirok tartalmának ismertetésére.

Az ásatások 1903 április 9-től május 28-ig megszakítás nélkül folytak. A földtulajdonos és a bérlők által támasztott kívánalmakhoz képest ez idő alatt állandóan kubikoló rendszerrel dolgoztunk s ez magyarázza meg, miért kívánt 74 sírnak a felbontása annyi időt. A sírokat a felbontás sorrendjében számoztuk, de amint a temető térképén láthatjuk, a számszerint egymásután következő sírok a helyszínén, a leg-

2. kép.
Figure 2.

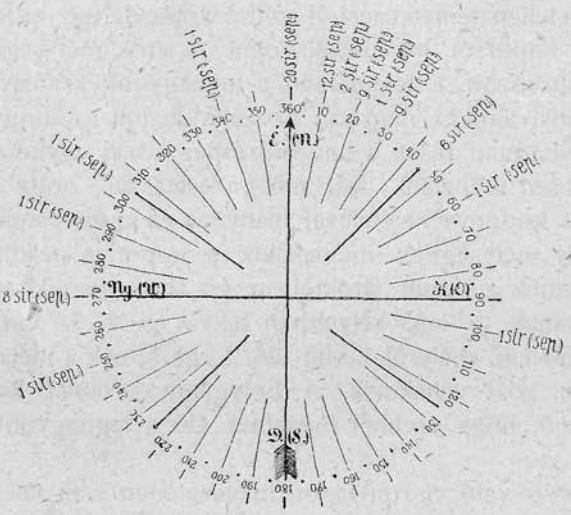
több esetben, egymástól távol, szétszórtan feküsznek, aminek az az oka, hogy a fövénybánya nagyítása alkalmával, vagy olyankor, amikor a bánya szélén a humusréteg alól a szél a fövenyet kifújta, — kénytelenek voltunk az illető helyre sietni, hogy a netalán előkerülő, vagy beomlással fenyegetett sírokat rendszeres felfedés útján mentsük meg. Azonban így is sokszor megesett, hogy csonka sírokat bonthattunk már fel. Az ilyenek legtöbbször nem kaptak folyószámot, hanem az előttük felbontott sír számát (1) aljegygyel kapták s így valójában 74 sírnál többet bontottunk fel. A térképen való eligazodás megkönnyitésére úgy szerkesztettük azt, hogy minden sírtól kis nyíl mutat a következő számú sír felé. A fogazott szélű összefüggő vonalak a bánya határát konvencionálisan jelölik, t. i. a fogak a bánya mélységei felé mutatnak.

Az összes sírok égetetlen temetkezésből származnak, de egy esetben sem észleltük, hogy koporsót használtak volna. A sírok mélysége 15 cm.-től 260 cm.-ig váltakozott. E tekintetben a legnagyobb szabályszerűtlenséggel találkoztunk, amihez nagyban hozzájárulhatott az, hogy a síroknak csaknem egyharmad része a temetkezéshez közel egykorú bolygatásnak, rablásnak esett áldozatul. Találtunk rá esetet pl., hogy a mélyebb fekvésű sírból a koponya kivételével hiányzott az egész csontváz, de közelében, sekély mélységben megtaláltuk a koponya nélküli csontvázat. De ha eltekintünk a rabolt síroktól, az ép sírok magukban is nagy ingadozást mutatnak. A legsekélyebben fekvő ép sír 26 cm., a legmélyebben fekvő 260 cm. mélyről került elő. Legtöbbnek a mélysége azonban 50—70 cm. közt váltakozik. A bolygatott síroknál hasonló az eset, de feltűnő, hogy ezeknél fordulnak elő a legnagyobb mélységek (260, 210 cm.).

A síroknak egymáshoz való viszonylagos helyezetében sem találtunk szabályszerűséget. A temető térképe (2. kép) világosan mutatja, hogy ez esetben soros temetkezésről nem lehet szó.

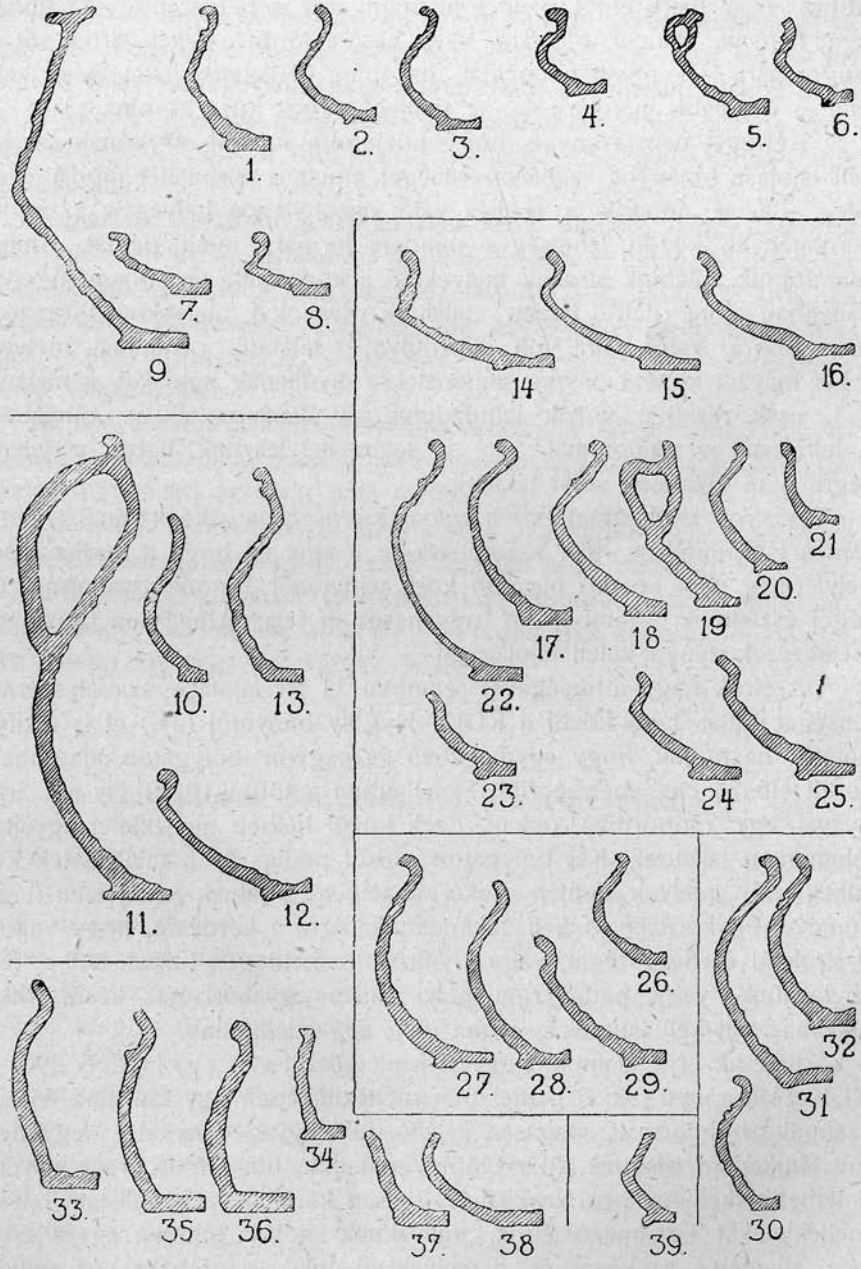
A sírok hossztengelyének világtájak szerinti fekvése is a legnagyobb változatosságot mutatja. A sírok tájolásának áttekintő rajzán (3. kép) láthatjuk, hogy legtöbb esetben, 59 sírnál t. i. ÉK. és É. között váltakozott a tájolás iránya, 2-nél pedig valamivel nagyobb az eltérés az észak-déli iránytól, de e főirányt általában ezek is megtartják; 8 esetben Ny—K-i, 2 esetben általában Ny—K-i és 1 esetben KDK—NyÉNy irányú a hossztengely. E teljesen rendszertelennek látszó temetkezésben mégis sikerül valamelyes rendszerességet felfedeznünk, ha tudjuk, hogy a koponya helyzetét az első helyen megnevezett világtáj jelöli, nevezetesen megállapíthatjuk azt, hogy a síroknak több mint 80%-ánál a tájolás iránya É. és ÉK. között váltakozik, tehát mindössze 45° ingadozást mutat, ami megfelelne a nyári és téli napjárás-, illetve a föld tengelyének az eklyptika síkjához viszonyított ferde állásából származó

nyári és téli látszólagos napjárás közötti eltérésnek. Azonban akár azt tételezzük fel, hogy a sarkcsillag után, éjszaka állapították meg a sírüreg irányát, akár azt, hogy a delelő napot vették irányadóul, érthetetlen a nagy ingadozás, ha pedig úgy gondolnók, hogy a felkelő, vagy lenyugvó nap váltakozó helyzetéből megállapított kelet-nyugati irányhoz keresték még az észak-déli irányt, — azt kellene feltételeznünk, hogy ez a nép csak télen és tavasszal temetkezett, ami ismét képtelenség. Egyelőre tehát többet nem mondhatunk, mint konstatáljuk e szabályszerű ingadozást, mely lényegileg abban áll, hogy az itt temetkező nép arra törekedett, hogy halottjait arccal délnek fordítsa, amit úgy ért el legtermészetesebben, ha észak-déli sírüreget ásott és ebbe halottját úgy fektette hanyatt, hogy a fej északra, a lábfejek délre feküdtek. A sírbatétel ilyen formájánál, ha a koponyát a törzshöz viszonyítva jobbra vagy balra eldőlve találjuk, illetve, ha az arc keletre, vagy nyugatra néz a felfedés alkalmával, — alig lehet arra következtetni, hogy ilyen eljárással igyekeztek halottjaikat arccal a felkelő, vagy lenyugvó nap felé fordítani, mert hisz e szokás, vagy tisztelet-nyilvánításnak ter-

3. kép. A sírok tájolásának áttekintő képe.
Fig. 3. Plan désignant la direction des sépultures.

mészetesebb formája volt a sírüreg irányának nyugat-keleti, vagy kelet-nyugati megválasztása, aminthogy ez pl. bizonyos népeknél bizonyos korokban általában szokás. Észak-déli, vagy dél-északi tájolás mellett e szokásnak csak úgy adhattak volna tökéletes kifejezést, ha a halottat jobb, vagy baloldalára fektették volna, amint ez pl. a kőkori zsugorított temetkezésnél az eset. Meggyőződésünk szerint a hanyatt való temetkezésnél mindig csak a test hossztengelyének és vele a koponyának világtájak szerinti helyzete lehet az irányadó annak megállapításánál, hogy a temetkező nép milyen formáját gyakorolta a sírbatételnek; hogy arccal keletnek, nyugatnak, vagy délnek akarta-e fordítani, ellenben egészen mellékes az arcnak a testhez, vagy világtájakhoz való helyzete, mert hanyatt való temetkezésnél a koponyával eshetik meg

4. kép. A sírokban talált edények keresztmetszetei
Fig. 4. Coupes verticales des vases trouvés dans les sépultures.

legkönnyebben az, hogy a föld esetleges egyoldalú nyomása alatt jobbra, vagy balra eldől. Temetőnk nyújt arra is példát, hogy a halottat nem hanyatt, hanem oldalára, vagy hasára fordítva tették sírba, sőt a zsugoritásra is kaphatnánk példát, ha mind e jelenségeket nem kellene — legalább egyelőre — az esetlegességek közé sorolni.

Kétséget nem szenved, hogy közlendő sírjaink 80%-ának északdéli tájolása bizonyos szabályszerűséget mutat a sírbatétel módját illetőleg, de az arcznak a testhez való viszonylagos helyezete az adott körülmények között lehetséges minden formára nyújt példát. Amint látni fogjuk, találunk sírokat, melyeknél a koponya a test hossztengelye irányában előre (délre) nézett; találunk olyanokat, melyeknél 90° szög alatt jobbra, vagy balra volt elfordulva és találunk olyanokat, melyek e két helyzet közötti összes átmenetekre nyújtanak példákat, a melyek t. i. csak részben voltak kimozdulva az általános tájolás irányából. A leírásnál, ez alkalommal, erre is tekintettel leszünk, habár e jelenségre nem kivánunk súlyt fektetni.

A sírok tájolásában észlelt szabályszerűség megállapításánál eléggé fontos támpontúl szolgált számunkra az a tény is, hogy a marosvásárhelyi (még nem közölt) hasonló korú temetőnél hasonló szabályszerűséget észleltünk, szemben az ugyancsak itt felásott hallstatti ízlésű temetkezések nyugat-keleti tájolásával.

A sírok nagy többségével szemben 11 sír tájolása szabályszerűtlenséget mutat. Ezek közül a KDK—NyÉNy irányútól (21.) el is tekinthetünk, ha tudjuk, hogy egymagában és nagyon bolygatott állapotban került elő 35 cm. mélységből, — ellenben a többi 10 sír Ny—K. irányával egy csoportban marad. Ezek közül hétben mellékletet egyáltalában nem találtunk. Két bolygatott sírból pedig olyan mellékletek kerültek elő, amelyek alapján ezeket a temető sírjainak fent jelzett nagy zömével egykorúaknak kell tekintenünk. Arra a kérdésre, hogy vajjon e síroknál esetlegességet, vagy kivülről jövő idegen hatást kell-e feltételeznünk, vagy pedig régi, helyi, sajátos gyakorlatnak késői, ritka alkalmazásait kell látnunk? — ma még alig felelhetünk.

Itt csak arra utalunk, hogy sírjaink között van egy NyÉNy 290°—KDK 110° irányú (38. sír), melyben mellékletképen egy hallstatti ízlésű, szabadkézből formált, magasan felálló fülű agyagedénykét és egy nyitott fémkarikát találtunk. Már előbb említettük, hogy Marosvásárhelyen, a temetőnkkel egykorú sírokkal vegyesen kerültek elő hallstatti ízlésű mellékleteket tartalmazó sírok, melyeknek tájolása minden egyes esetben ellentétes azokéval és a melyekből füles bögrénkkel és nyitott karikánkkal azonos typusú edénykék és karikák is kerültek elő. Ha még ehez hozzávesszük, hogy 38. sz. sírunkban a 14 év körüli gyermek csontváza sokkal gyengébb fentartású volt, mint többi csontvázaink

általában, — kimondhatjuk, hogy Marosszentannán csakúgy, mint Marosvásárhelyen a két különböző korban itt élt nép egyugyanazon helyet választotta temetőjéül. Marosszentannán azonban csak egy olyan sírt találtunk, mely kétséget kizárólag magán viseli a hallstatti jelleget, aminek az oka az lehet, hogy a vaskori temető esetleg még tovább nyugatra keresendő, vagy az, hogy a bányamunkálatok során semmisültek meg emlékei.

Temetőnk általános jellemvonásai közé tartozik még, hogy az egyéb mellékleteket is tartalmazó sírokból csaknem mindig kerültek elő agyagedények és pedig ugyanazon sírból 2—6, sőt 12 drb. és ezeknek külső sajátossága, hogy egy-két esetet kivéve mindig kis méretűek. Épen így jellemzi temetőnket — többek között — a fésűnek gyakori előfordulása.

Azokat a csontvázakat, melyeknek koponyái épek voltak, felszedtük, sajnos azonban, az ilyen természetű emlékeknek szakszerű tanulmányozása még mind ez ideig nem történt meg.

Majdnem minden sírról készítettünk fényképfelvételt. Ezekből a jellemzőbbeket az illető sír leírásánál képben is bemutatjuk.

A temetőből előkerült emlékeket két csoportra osztva úgy tárgyaljuk, hogy első helyen ismertetjük a rendszeres ásatásokból kikerülteket, másod helyen a szórványos leleteket.

I.

A rendszeres ásatásokból kikerült emlékek.

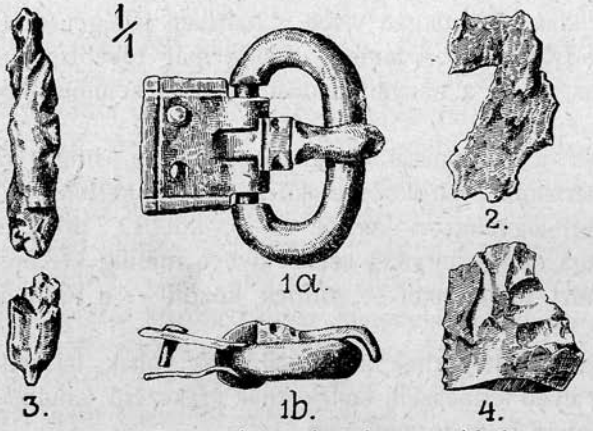
1. sír. (5. kép.)* 40 cm. mélyen bolygatott sír. A felnőtt ember felső testrészei egy halomban hevertek és ezek felett feküdt a koponya arccal délnek fordulva. A koponya mellett, attól keletre a lábszárcsontok egymást keresztezték, míg a combcsontok ezektől északra, 40 cm. távolságra, látszólag eredeti helyzetükben feküdtek úgy, hogy fekvésük alapján a sír tájolását É.—D.** irányúnak mondhatjuk.

Mellékletek: 1. A sírüregben, közvetlenül a csontok felett, finoman iszapolt, barnás-vörös égetésű agyagedény *fülének* töredéke; 2. a koponya közelében hengeres *rastárgy* (3.), melynek vastagabb felén bevágás látható, talán egy csatt tüskéje lehetett; 1 drb, minden karakter nélküli *vaslemez* töredék (2.) és ezzel összerozsdásodva használat nyomát mutató kis *kova* (4.); a lábszárcsontok közeléből *bronz csatt* (1a, 1b),

* A szövegben a ( ) közé foglalt számok phototypiákra, a [ ] közé foglalt számok autotypiákra vonatkoznak.

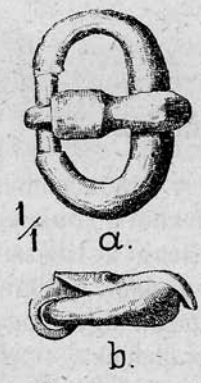
** Leírásunknál minden esetben az első helyen megnevezett világtáj jelzi a koponya helyzetét a sírüregben.

tömör gyűrűje elypsis alakú, lemezes tüskéje tagolt és végével a gyűrűre ráhajlik, a szíjj felvételére szolgáló lemezes, hátsó tagja kétszer átfúrt és felső lapját három oldalon mélyített vonal szegélyzi.

5. kép. Bronz- és vastárgyak az 1. sírból.
Fig. 5. Objets en bronze et en fer de la sépulture 1.

2. sír. (6. kép.) 60 cm. mélyen, É—D irányú sírüregben felnőtt ember csontváza. A lábak a medencecsontokkal együtt határozottan É—D irányban állottak, míg a felső test nyugatra, illetve északnyugatra elhajlott és részei a koponya felé haladva, mind magasabb és magasabb fekvésből kerültek elő úgy, hogy a 3 kis drb. koponya-töredék 30 cm.-el feküdt magasabban, mint a medencecsontok. Minthogy ülő temetkezésre nem gondolhatunk, bolygatottnak kell tartanunk a sírt. *Melléklet:* a jobb csipő tájáról *bronzcsatt* (a. b), félkörös átmetszetű tüskéje a gyűrűre ráhajlik, szíjjszorító lemezes tagja hiányzik.

6. kép. Bronz csatt a 2. sírból.
Fig. 6. Boucle en bronze de la sépulture 2.

3. sír. 60 cm. mélyen É—D irányban, kinyújtott végtagokkal hanyattfekvő felnőtt ember csontváza; a koponya arccal délre nézett. Hossza 175 cm. *Mellékletet* nem tartalmazott.

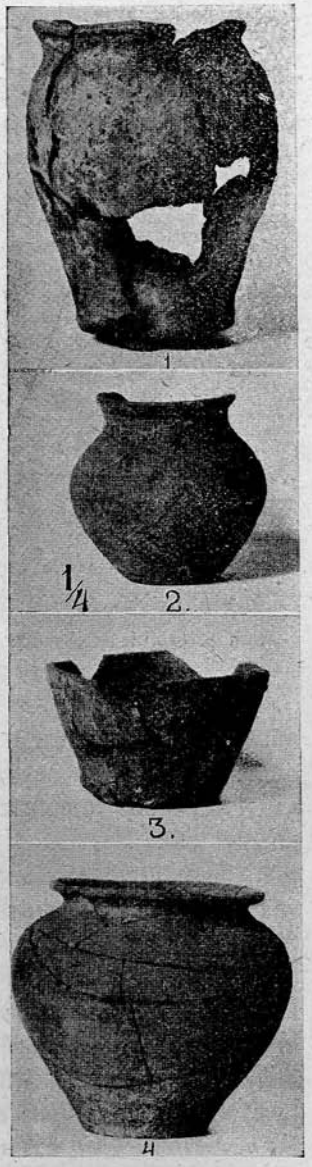
4. sír. 65 cm. mélyen, Ny—K tájolású, hanyattfekvő gyermek csontváza. Hossza 70 cm. *Melléklete* nem volt.

5. sír. ÉK—DNy tájolás mellett, 23 cm. mélyen, felnőtt ember hanyattfekvő csontváza. Teljes kibontása után megállapíthattuk, hogy a medence-, valamint a gerinc-, oldalcsontok és nyakcsigolyák egymáshozi viszonylagos helyzete normális, de a koponya-, a bal felsőkar-, a bal lábszár-, részben a bal combcsont és a jobb lábfej hiányoznak, míg a bal lábfej, a jobb lábszár mellett, annak közepe táján fekszik. A koponya helyén pár fogat találtunk. A jobb alkar a gyomor-, a bal alkar a hasüreg fölé volt behajtva. *Mellékletet* nem tartalmazott. A sír sekély mélysége miatt feltételezhetjük, hogy a hiányzó részek a gazdasági munkálatok során

pusztultak el, de másrészt a 6. sírban mutatkozó jelenségek amellett szólanak, hogy 6. sz. sírunkban pihent egykor a halott, honnan sírrablás alkalmával került e másodlagos fekvőhelyére.

6. sír. [7. kép.] Rabolt sír, 35 cm. mélyen, É—D irányú sírüregben. Emberi koponya hiányos töredékein és pár, végtagból származó csonttöredéken kivül más csont nem került elő; ezek is rendetlenül hevertek itt-ott. A mellékletül betett 4 drb. edénykét részben töredékeiben, részben épen, de feldöntve és szintén rendetlen helyzetben találtuk. Mind e jelenségek arra mutatnak, hogy rabolt sírral van dolgunk, melyhez nagy valószínűséggel hozzátartozott egykor az 5. sz. alatti sírnál leírt fejnélküli, hiányos csontváz.

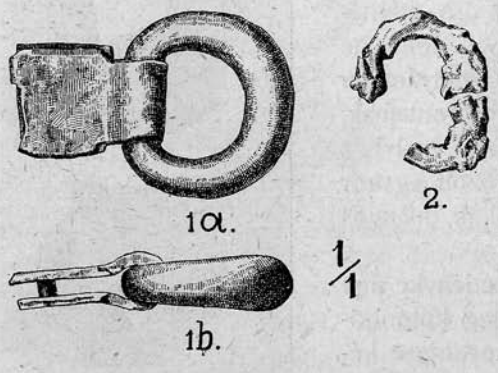
A *mellékletül* előkerült 4 edényke úgy formáját, mint technikáját illetőleg különbözik egymástól. *1. Bögre* [2.], korongon készült, kivül-belül szürke s bár elég finoman iszapolt anyagból készült, helyenként a formáló lemez nyomán apró kavicsszemek ugrottak ki felületéből, a mi mégis az iszapolás tökéletlenségére mutat. Kihasasodása középmagasságára esik, pereme gyöngén kihajló, feneke lapított; nyaka alatt 2 cm. széles, lapos hornyolat szalad körül; kalcinált patinával fedett külső felülete firnises anyaggal tökéletlenül bevont. Csonkán került a sírba. (Átmetszetét lásd 4. kép 26. sz. a.) 2. *Fazék* [4.], anyaga, kidolgozása, feneke, mint az előbbié, de fala vékonyabb és legnagyobb kihasasodása középmagasságán jóval felül esik, miért fordított körte formát mutat. Vállán mélyített vonal szalad körül. (Átmet. l. 4. kép 17. sz. a.) 3. Szabadkézből formált, vastagfalú, durva iszapolású *fazék* [1.]; pereme gyöngén kihajló, feneke lapított; barnás-vörös, foltos égetésű; felülete érdes. 4. Hasonló anyagú és kidolgozású *pohár* [3.] kifelé hajló, egyenes oldalfalakkal és felálló peremmel; feneke lapított, színe barnás-vörös. (Átmetsz. 4. kép. 37. sz. a.)

7. kép. Edények a 6. sírból.
Fig. 7. Vases trouvés dans la sépulture 6.

7. sír. (8. kép.) 100 cm. mélyen, É.—D. irányú sírűregben, felnőtt ember félig hanyattfekvő és térdben zsugorított csontváza; a jobb kar a test mellett kinyújtva, a bal alkar a medence-csonton. A lábak térdben zsugorítva nyugatra előrehajolnak úgy, hogy a lábfejekkel együtt 86 cm. hosszú balláb lábújjhegye és a combkonc forgócsontja közti egyenes távolság 70 cm.

A jobb oldalán fekvő koponya, a lábszárak helyzete, valamint az a körülmény, hogy a jobb oldali medence-, mell- és vállcsontok alább feküdtek, mint a baloldali testrészek, — arra mutatnának, hogy a halott eredetileg jobb oldalán pihent s csak a föld nyomása alatt nyerte a felső test félig hanyattfekvő állását, míg a koponya és lábszárak megtartották eredeti helyzetüket. A lábfejek azonban nem voltak oldalra fordulva, hanem függőlegesen állottak, ami ellentmond az előbbi feltevés helyességének. Nem annyira szándékos zsugorítást kell tehát itt feltételeznünk (ezt tökéletlen formája is kizárja), mint inkább azt, hogy olyan esettel állunk szemben, amilyent a testi bénaság, a halott testrészeinek bizonyos időn túli megmerevedése, vagy koporsós temetkezéseknél az ú. n. tetszhalott állapot — gyakran idézhet elő.

8. kép. Bronz- és vastárgyak a 7. sírból.
Fig. 8. Objets en bronze et en fer de la sépulture 7.

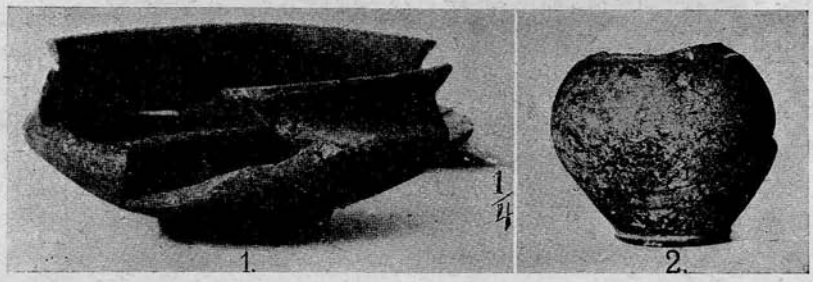
Temetőnk leírásánál azonban több olyan jelenséggel is fogunk találkozni, melyek arra mutatnak, hogy nem minden esetben fordítottak nagy gondot a sírbatételre, hogy sok esetben mintegy behajították az üregbe a halottat, — lehetséges tehát, hogy csontvázunk rendellenes fekvésének oka itt keresendő. Tacitus Germaniajában pl. feljegyezte, hogy a hazaárulókat, a sántákat, bénákat mocsarakba sülyesztették, a mely tudósításnak a lényege csupán abban állhat, hogy a kivégzetteket és bénákat nem temették el rendszeresen.

Mellékletek: 1. a jobb vállcsontról egy tömör *bronzkarika* a hozzátartozó lemezes nyújtványnyal (1a, 1b.), mely utóbbihoz egy szegecs segítségével erősítették a lemezek közé bújtatott bőrt, vagy kemény szövetet. Rendeltetése, a váll táján, azonos lehetett a fibulákéval. 2. A jobb kézfej és a medenczecsont közt kis vaskarika hiányos töredéke. (2.)

8. sír. 15 cm. mélyen Ny—K tájolású hiányos csontváz, a felsőkar és lábszárcsontokon kivül csak pár koponya töredék és nehány fog került elő, a hiányzó részeket valószinűleg az eke hordta szét. A talált csontok normális fekvése hanyattfektetés mellett tanúskodik. Hossza 135 cm. Mellékletet nem tartalmazott.

9. sír. 30 cm. mélyen ÉÉK 20°—DDNy 200° tájolású sírüregben felnőtt ember hanyattfekvő, ép csontváza. Arccal délre nézett. Karok a test mellett kinyújtva, lábak párhuzamosan. Hossza 175 cm. Melléklete nem volt.

10. sír. [9. kép.] Részben a bányába beomlott hiányos lelet. É—D irányú sírüregben, 100 cm. mélyen, jó fentartású emberi csontváz felső fele. Az alsó testrészek a bányába már korábban beomlottak s a beomlott földből a czombcsontok előkerültek, de a lábszárak már előbb elkallódtak. A felfedett felső test kinyújtott karokkal hanyattfeküdt, a koponya jobb oldalára dőlve arccal nyugatra nézett. A beomlott

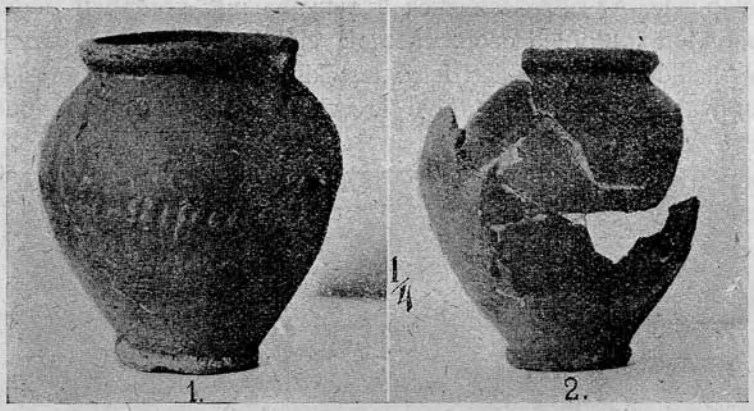
9. kép. Edények a 10. sírból.
Fig. 9. Vases trouvés dans la sépulture 10.

föld és fövény közül kerültek elő két agyagedényke hiányos töredékei, melyekről kétséget kizárólag megállapíthattuk, hogy e sír *mellékletéhez* tartoznak. 1. *Tál* [1.], azonos anyagú, technikájú és színű, mint a 6. sírnál 1. sz. alatt leírt bögre; talpa kiugró, lapos. (Átmetszetét lásd 4. kép 15. sz. a.) 2. *Bögre*, mint az előbbi. [2.]

11. sír. 45 cm. mélyen, É—D irányú sírüregben hanyattfekvő csontváz. A koponya-, váll-, oldal- és felsőkarcsontok a bányában már előbb elkallódtak. Úgy a jobb, mint a bal kézfej a bal medencecsonton nyugodott. Melléklet nem került elő.

12. sír. 26 cm. mélyen, ÉÉNy 340°—DDK 160° irányú sírüregben, közvetlenül a fövény felett, félig hasra fektetett csontváz, arccal ék.-nek fordulva. Bal kézfeje a baloldali mellkas alá volt felhúzva, míg ballába az egyenesen kinyújtott jobb láb alá volt zsugorítva. Hossza 142 cm. Mellékletet nem tartalmazott.

13. sír. [10. kép.] KÉK 60°—NyDNy 240° irányú sírüregben, 80 cm. mélyen, hanyattfekvő csontváz. A koponya félig balra fordultan arccal délkeletre néz; a jobb kar a test mellett, a bal alkar a hasüreg fölött. Hossza 184 cm. Melléklet: a bal lábfejen egy ép és egy tört edényke. Mindkét edény korongon készült és úgy iszapolásuk módjával, mint formájukkal és technikai kivitelükkel a népvándorláskor korongon készült edénykéire emlékeztetnek. Anyaguk kavicsszemekkel bőven kevert, legnagyobb kihasasodásuk a középmagasságon felül esik. Egész felületük elárulja, hogy készítőjük nem kezelte biztosan a korongot. 1. A [2.] sz. alatti *edényke* színe barnás-fekete, pereme ki-

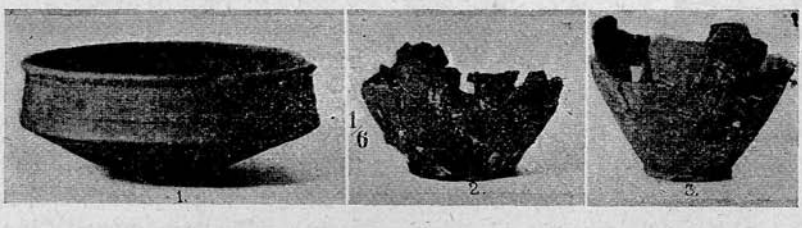

10. kép. Edények a 13. sírból.
Fig. 10. Vases trouvés dans la sépulture 13.

hajlik és megvastagodik, feneke kiugró és lapos. Készítője a korongolás hiányait utólagosan, szabadkézből igyekezett eltüntetni. Vállán két párhuzamosnak szánt mélyített vonal szalad körül. 2. *Ép edényke.* [1.] Színe kékbejátszó szürke, pereme és feneke, mint az előbbié. Vállán egy mélyített vonal szalad körül, hasán 17-szer ismétlődő ferde benyomkodások láthatók.

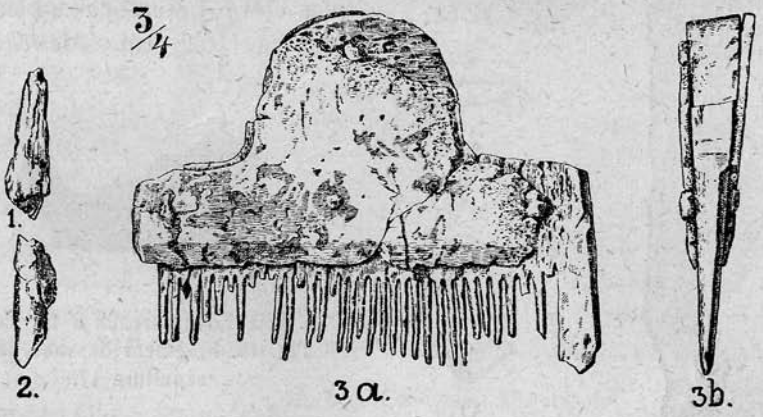
14. sír. [11. kép.] (12. kép.) ÉÉK 20°—DDNy 200° irányú sírüregben, 90 cm. mélyen, hanyattfekvő csontváz. A koponya balra fordultan DNy-ra néz, karok a test mellett kinyújtva. Hossza 182 cm. Mellékletek: 1. A bal lábfejen tál. [1.] Finoman iszapolt anyagból korongon készült. Színe kivül-belül hamúszürke. Pereme alig hajlik ki, feneke kiugró és középen mélyített. (Átmetszetét lásd 4. kép 14. sz. a.) Magas nyakán borda szalad körül. 2. Ugyancsak a bal lábfej mellől került elő egy másik edény hiányos töredéke [2.], a térdek közül pedig a harmadik tört edény részei. [3.] Mindkettő korongon készült és azonosak a

13. sír edényeivel. 4. A jobb medencecsonton feküdt az (1. 2.) sz. alatti vastüske. Famaradványok vannak hozzátapadva. 5. A térdek közt talált edény alól került elő a félkorongos fejű *elefántcsont fésű* (3a, 3b), mely szerkezetileg két főrészből áll: a magból és fedőlapokból. A középső rész, a mag, ékalakú átmetszetet mutat (3b), míg a két fedőlap egyenletesen vékony csontlemezből készült. Az ékalakú középső rész,

11. kép. Edények a 14. sírból.
Fig. 11. Vases trouvés dans la sépulture 14.

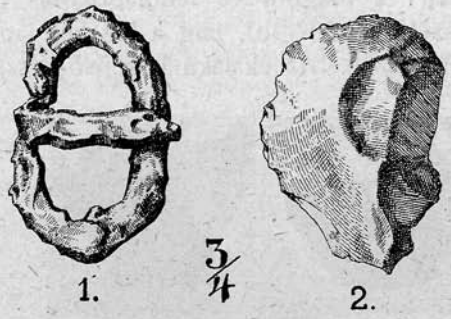
vízszintes irányban, két tagra oszlik, t. i. a trapezalakú alsó, fogazott részre és az ennek folytatását alkotó félkorongos fejre. A trapezalakú alsó rész ismét több, függőleges irányban egymás mellé sorakozó, finoman összecsiszolt keskeny csontdarabkából áll (5 drb.), melyek közül a fésű közepére esők a fésűfej szélességében valamivel hosszabbak, mint a

12. kép. Csontfésű a 14. sírból.
Fig. 12. Peigne en os de la sépulture 14.

szélső tagok. E hosszabb tagok fölfelé kinyúlnak a trapezalakból és vízszintes síkban záródnak egymáshoz. E nyúlványon ül a félköríves fej, mely már egy darabból van kifaragva. A fésű magjának részeit összetartja a két fedőlap, melyek mindkét oldalon a fogak tövéig fedik a fésű testét és fejét. A fedőlapokat 6 vasszegecs tartja össze a fésű magjával, vagyis annyi, ahány részből áll a fésű magva.

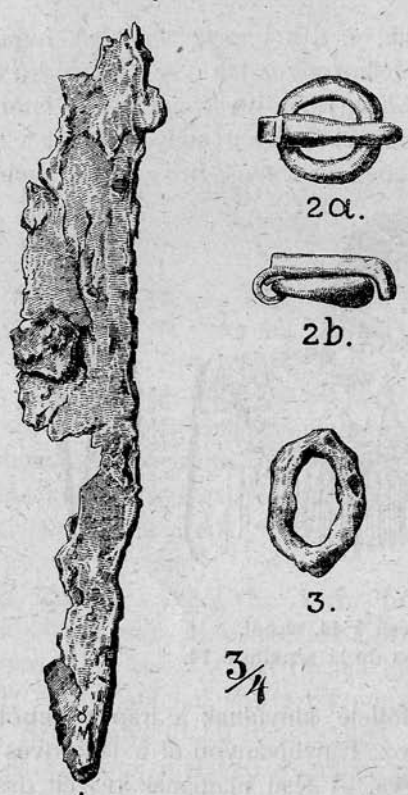
15. sír. (13. kép.) ÉÉK 30°—DDNy 210° irányú sírüregben, 45 cm. mélyen, hanyattfekvő csontváz; arccal délkeletre néz; karok a test mellett kinyújtva. Hossza 148 cm. *Melléklet*: 1. A sírgödörben, közvetlenül a csontváz felett, használat nyomát mutató kovadarab. (2.) 2. A medenczecsontok előtt, középen, vascsatt. (1.)

13. kép. Vascsatt és kova a 13. sírból.
Fig. 13. Boucle en fer et silex de la sépulture 13.

16. sír. 70 cm. mélyen Ny—K irányban hanyattfektetett csontváz. Az alsó karok a medencecsontokon pihentek; a lábfejek egymást érintve fölfelé állottak; a koponya félig jobbra fordultan arccal délkeletre nézett. Hossza 160 cm. Mellékletet nem tartalmazott.

17. sír. (14. kép.) és [15. kép.] 75 cm. mélyen, É—D tájolású, hanyattfekvő csontváz, a koponya oldalt dűlve és előre hajolva keletre néz, karok kinyújtva; a lábfejek már előbb beomlottak a bányába. Hossza 162 cm. *Mellékletek:*

14. kép. Bronz- és vastárgyak a 17. sírból.
Fig. 14. Objets en bronze et en fer de la sépulture 17.

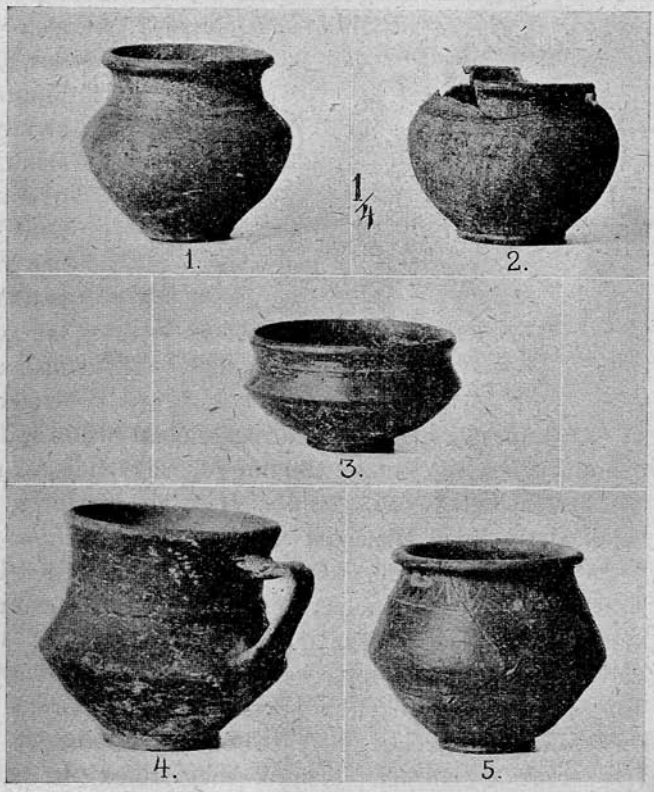

15. kép. Edénytöredék a 17. sírból.
Fig. 15. Fragment de vase de la sépulture 17.

1. A jobb kézfejnél *vaskés* hiányos töredékei (1.). 2. A bal medencecsont szemérem nyúlványán *bronzcsatt* (2a, 2b.) karika alakú tömör gyűrűjére a hengeres tüske vége mélyen ráhajlik, szíjjszorító lemezes tagja hiányzik. 3. A jobb medence-

csont szemérem nyúlványán a zárt *vaskarika* (3.) 4. A bányába beomlott lábfejek mellől nagyobbméretű, szabadkézből formált, durva agyagedény fenékrésze [15. kép.]

18. sír. [16. kép.] (17. kép.) 120 cm. mélyen, É.-D. irányú sírüregben, hanyattfekvő gyermekcsontváz. A koponya bal oldalra dőlve arccal keletre nézett; a jobb alkar és az egész balláb hiányzott. Hossza 65 cm. *Mellékletek*: A sírban 7 drb agyagedénykét találtunk részint épen, részint hiányos töredékekben; kettőt a balra eldűlt koponya előtt, ötöt a balláb helyén, illetve annak közelében, a sírüreg délkeleti sarkában. Elhelyezésük szabályszerűséget nem mutat. Mind a hét korongon készült. 1. Kisméretű *fazék* a koponya mellől [5.] Finoman iszapolt anyagú, törési felülete vöröses-szürke, úgy külső, mint belső felülete fekete színű. Külső felületét gyantásanyaggal vonták be, a mi tompa fényt kölcsönöz az edénynek. Pereme alatt 2 cm. szélesen kissé mélyített, lapos hornyolat szalad körül s e keskeny részen az edény felülete fénynélküli, de a matt alapra fénylő, zeg-zúg vonaldísz van rácsíszolva. Azonos eljárást mutat tehát az apahidai La-Tène ízlésű edények diszítésénél tapasztalt eljárással, azzal a különbséggel azonban, hogy ott a zeg-zúg vonaldísz alapja nem mélyített. Legnagyobb kihasasodása a közép magasságon valamivel alább esik, pereme megvastagodva kissé kihajlik, feneke kiugró, lapos (átmetszetét lásd 4. kép 1. sz. a.) 2. Mély *tál*, vagy csésze [3.].

16. kép. Edények a 18. sírból.
Fig. 16. Vases trouvés dans la sépulture 18.

Azonos anyagú és kidolgozású az előbbivel, de a zeg-zúg vonaldísz helyett nyakán keskeny bordadísz szalad körül. Feneke kiugró és középen bemélyülő. (Átmetszetét lásd 4. kép, 6. sz. a.) 3. Vöröses-szürke színű *tál* részben elmállott hiányos töredékei. 4. *Bögre;* korongolt, barnásfekete színű, foltos égetésű; felülete minden bevonó anyag nélküli, érdes; feneke kiugró és befelé tölcséresedő. Képe tévedésből lemaradt [16. sz.] képünkről. 5. *Bögre* [2.] Külső felületén gyantás anyaggal kezelt, feketés-szürke színű; vállán borda-, nyakán zeg-zug vonalas, becsíszolt dísz szalad körül; feneke kiugró és középfelé tölcséresedő. 6. *Bögre.* [1.] Mint a 6. sírnál 1. sz. alatt leírt edényke, csak nyaka alatt borda szalad körül. Felülete érdes. 7. *Füles fazék.* [4.] Finomúl iszapolt anyagú; kivűlbelűl hamúszürke színű, külső felülete a gyantás anyagtól tompán fénylő ott, ahol a kalcinált patina meg nem támadta. Nyakán borda szalad körül, füle alig profilált szalagos fül. (Átmetszetét lásd 4. kép. 19. sz. a.) 8. A koponya mellett, a tarkó közelében bronz sodronyból készült kis, nyított *karika* (3), mely fülönfüggő, vagy hajkarika lehetett. 9. A bal felsőkar mellett 4 drb, kampós végű kis *vastárgy* (1. 2. 4. 5,). 10. A bal kézfejen kivül állatcsont és azon egy *tyuktojás* összetört héja.

17. kép. Bronz- és vastárgyak a 18. sírból.
Fig. 17. Objets en bronze et en fer trouvés dans la sépulture 18.

19. sír. [18., 20. kép.] és (19. kép.) ÉÉK$_{20}$-DDNy 200° tájolású sírüregben 160 cm. mélyen, hanyattfekvő női csontváz, a mint 18. sz. képünk mutatja. Hossza 170 cm. *Mellékletek*: 1. A váll magasságában, a gerinccsonton, két *vas fibulá*nak hiányos töredékei (4a., 4b., 5a., 5b.). Mindkettőből csak a rugótartására szolgáló tüske töredéke-, a kengyel egy része és két tű töredék (1. 3.) maradt fenn s így csak annyit állapíthatunk meg róluk, hogy a kéttagú fibulákhoz tartoznak és azt, hogy négyzetes átmetszetű kengyelük erősen ívelt. 2. A nyakról való a (6.) sz. alatt bemutatott 19 drb karneol gyöngyszem. Mindannyinak alakja hasábos, azzal a különbséggel, hogy kettő négyzetes alapú, — a többi pedig téglányalapú hasáb formát mutat. A hasáb élei a sarkakon le vannak tompítva annyira, hogy az így előállt élek rombus alakú sík felületet zárnak körül a hosszanti oldalakon. Méreteik, a mint rajzunk is mutatja, nagyon különbözők; két egyforma méretűt nem is találunk köztük. Hasonlatosan váriál színük, mely a hússzín és sötét fress közötti átmeneteket mutatja. A legtöbbnek anyaga eres, de vannak közöttük érnélküliek is. Vala-

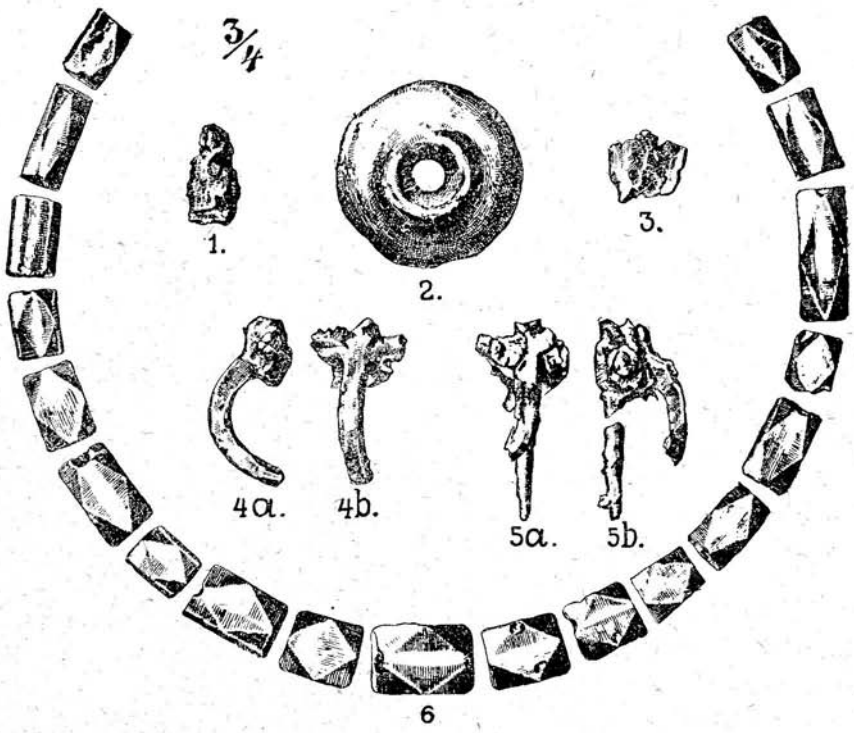
mennyi áttetsző. 3. A koponya mellől, a sírüreg ék.-i sarkából került elő egy nagyobb *tál* [20. kép. 1.] és 4. ebből egy kis *tál* [20. kép. 2.]. Mindkettő finom anyagból, korongon készült. Hamúszürke színüek, külső felületük a gyantás bevonástól tompán fénylő. A nagy tál feneke kiugró és középen bemélyedő (Átmetszetét lásd 4. kép. 16. sz. a.); a kis tálé kiugró és lapos. Nem hagyhatjuk említés nélkül, hogy kis tálunk vállán az 1 cm. széles és kissé bemélyített, fénynélküli hornyolaton itt is megtaláljuk a fénylő zeg-zugos vonalat. 5. A koponya és tál között feküdt az égetett agyagból való orsókarika (2.). Itt említjük meg, hogy abban a *kubikban*, a melyből 19. sírunk került, szorványosan került elő több korongon készült edénytöredék, melyek utólagosan egy edényhez tartozónak bizonyúltak. A hiányos töredékeiből összeállított edényke a 13. sír edényeivel azonos anyagú, technikájú és népvándorláskori formát mutat lapos fenékkel és vállán 3 párhuzamosan szaladó mélyített vonallal. Felülete ennek is érdes. A lelet-körülményekből ítélve nem számíthatjuk a 19. sír mellékletei közé.

18. kép. A 19. sír képe. (Fényképfelvétel.)
Fig. 18. Vue de la sépulture 19. (Photographie.)

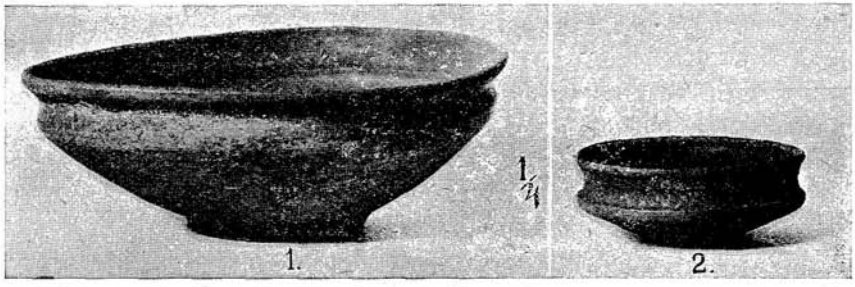
20. sír. (21. kép.) 40 cm. mélyen, ÉÉK 20°-DDNy 200° irányú sírüregben, hanyattfekvő csontváz; koponyája kissé baloldalra fordúlt; a bal kar kinyújtva a bal medencecsont szélén pihent, a jobb alkar a hasüreg fölé hajlítva kézfejével érintette a bal alsókart; bal lába egyenesen ki volt nyújtva, jobb lába pedig zsugorítva úgy, hogy a két térd érintkezett. Hossza 160 cm. *Mellékletek*: A jobb és bal vállcsonton egy-egy bronz fibula. 1. Aláhajtott lábú, lemezes testű fibula (2 a, 2 b) alsó íjjalással, azaz a rugófeszítésére szolgáló íjj (hurok) a kengyel alsó lapjához támaszkodik, a sodronytekercset tartó tüske két végén pedig egy-egy kis bronzgomb ül s a hurok e gomb mellől indúl ki. Hátán az élek részben tompítottak,

lába három oldalú hasábos felületet mutat. Az aláhajtott lábból képezett tűtok sodronyos nyúlványának felvételére a kengyel töve mind-

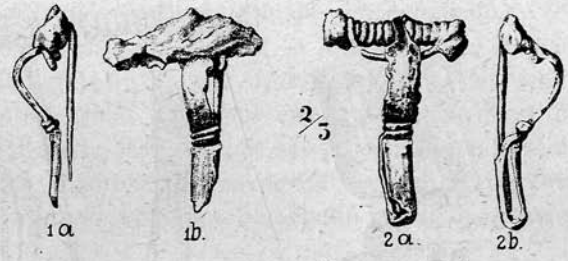
1⁰. kép. Mellékletek a 19. sírból.
Fig. 19. Objets de la sépulture 19.

két oldalon kissé be van metszve. 2. Azonos fibula (1 a., 1 b.) az előbbivel, de lemezes teste kevésbbé profilált és a rövid íjj közvetlenül a nyak alatt kétszer veszi azt körül.

20. kép. A 19. sírban talált edények.
Fig. 20. Vases trouvés dans la sépulture no. 19.

21. sír. KDK 100°-NyÉNy 280° irányú sírgödörben, 35 cm. mélyen, hanyattfekvő csontváz; a koponya baloldalára fordult; a bal kar a test mellett kinyújtva, a jobb alsókar pedig a jobb mellüreg fölé visszahajtva. A lábak a felsőtest hosszirányából balra úgy voltak kimozdúlva, hogy az egymással párhuzamosan álló combcsontok ezzel kbl. 45° szöget zártak be. Legmélyebben a medencecsontok feküdtek és ezektől a koponya és lábfejek felé haladva úgy a felső, mint az alsó testrészek fokozatosan magasabban feküdtek úgy, hogy a lábfejek a föld felszínéig értek, miért is az eke javarészüket elhordotta. Mindenesetre bolygatott, vagy legalább is gondatlan temetkezésből származó emlékkel van dolgunk. — Mellékletet nem tartalmazott.

21. kép. Bronz fibulák a 20. sírból.
Fig. 21. Fibules en bronze trouvés dans la sépulture 20.

22. sír. [22. kép.] Bizonyára rabolt sír, melyben emberi csontokat nem találtunk, de amelyből 3 drb, ÉÉK 20°-DDNy 200° irányban elhelyezkedő agyagedény került elő. A sírüreg méreteit nem sikerült pontosan megállapítanunk, mert a csekély, 35 cm. mélységben, e helyen a humusréteg vastagabb volt, semhogy az üreg széleit az egységes színű föld közt konstatálhattuk volna. Nem valószínűtlen, hogy ez edénykék a 23., szintén bolygatott sír mellékletei voltak egykor s csak a rablás alkalmával kerültek e másodlagos helyükre. 1. 2. Szabadkézből formált, durva anyagú edénykék. A föld nyomása alatt összetörtek és jórészt elmállottak. 3. Kis bögre. [22. kép.] Azonos anyagú és kidolgozású többi hamúszürke színű edénykéinkkel; nyaka alatt borda szalad körül, pereme mondhatni felálló, feneke profilált.[1] [Átmetszetét lásd 4. kép. 20. sz. a.]

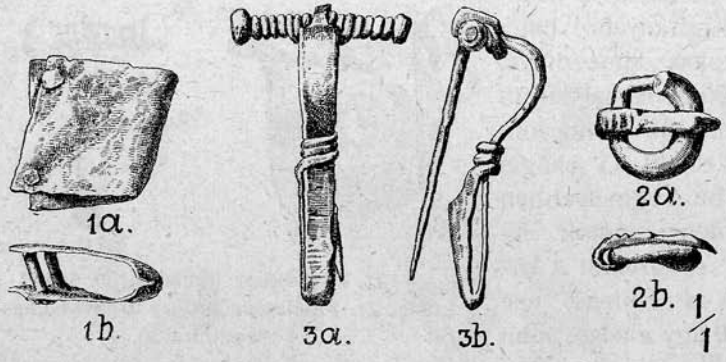

22. kép.Edény a 22. sírból.
Fig. 22. Vase trouvé dans la sépulture 22.

23. sír. (23. kép) és [24. kép.] 60 cm. mélyen ÉÉK 20°—DDNy 200° irányú sírüregben mindössze két fogtöredék és egy kis vállcsont jelzi, hogy egykor kis gyermeket temettek e helyre. A csontok meg-

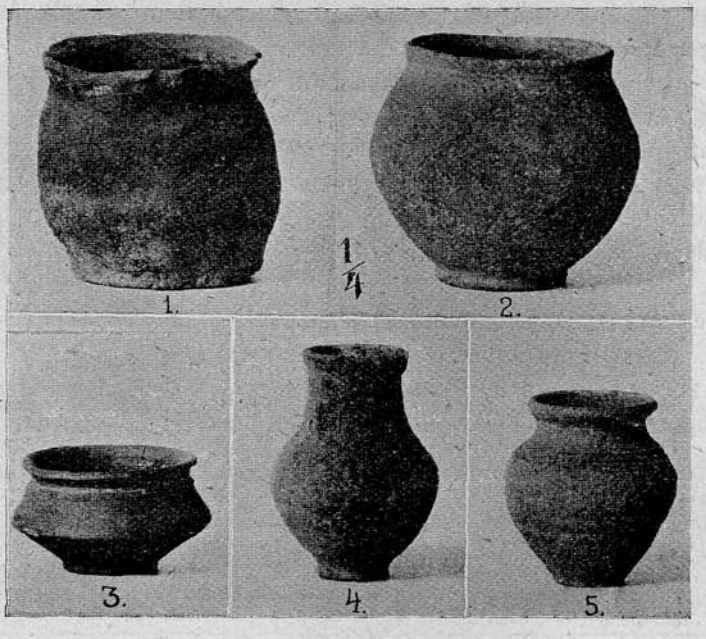
[1] Teljesen azonos formájú, anyagú és technikájú edénykét őriz az Erd. Nemz. Múz. régiségtára Gernyeszegről, tehát szintén a Maros völgyéből 1977 lelt. sz. alatt.

semmisültek, vagy áldozatául estek a bolygatásnak, melynek a sír bizonyára ki volt téve. Erre mutat az is, hogy a ránk maradt mellékletek rendetlenül hevertek a mindössze 50 cm. hosszú sírüregben.

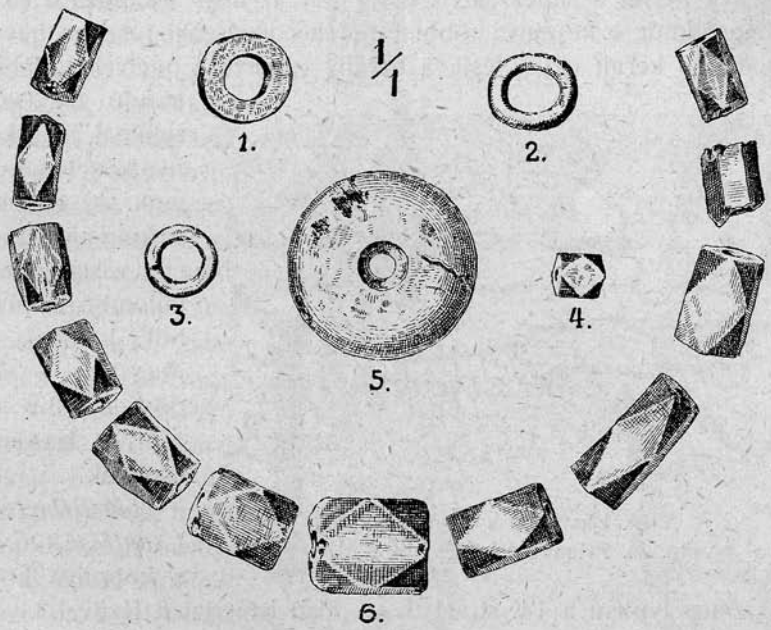
23. kép. Bronz és ezüst tárgyak a 23. sírból.
Fig. 23. Objets en bronze et en argent trouvés dans la sépulture 23.

Mellékletek: 1. A sírüreg dny.-i sarkából aláhajtott lábú bronz *fibula* (3 a., 3 b.). Azonos a 20. sírnál 2. sz. alatt leírt fibulával, azzal a különbséggel mégis, hogy ennek lábát gazdagabb vonaldísz fedi. 2. A

24. kép. A 23. sírban talált edények.
Fig. 24. Pots trouvés dans la sépulture 23.

sír dk.-i sarkában nyított karikából formált kis ezüst *szíjvég* (2a., 2b.) lemezes tüskével. 3. A sír ék.-i feléből az edénykék közül került elő egy vékony bronzlemezből hajlított-, szabálytalan hossznégyszög alakú *szegély lemez*, melyet nyított hosszabb végén két szegecs tart össze (1 a., 1 b.). 4. Szürkés-fekete színű kis *tál* [3.]. Azonos formájú és technikájú a 18. sírnál 2. sz. alatti leírt tállal, csakhogy ennél a fenék lapos, nyakán rácsíszolt zeg-zug vonal látható és ugyancsak nyakán 3 m/m széles, fehér sáv szalad körül, mely utóbbi krétás anyagból van a felületre vékonyan rárakva. A zeg-zug vonal becsíszolása a fehér sáv felrakása után történt. 5. Széles szájnyilású *fazék*, hamuszürke anyagból korongolt; pereme csaknem felálló, feneke kiugró és középen bemélyülő; nyakán keskeny

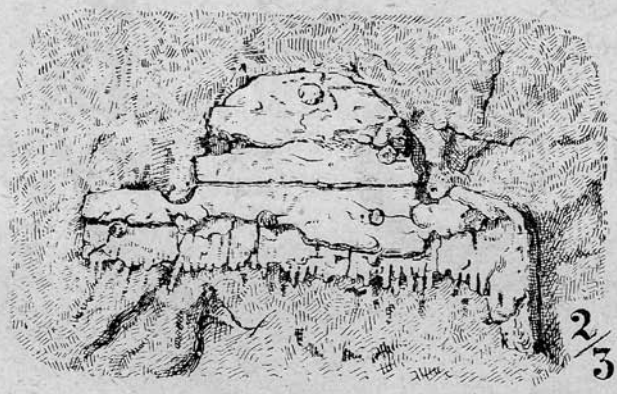
25. kép. Mellékletek a 26. sírból.
Fig. 25. Objets de la sépulture 26.

borda fut körül; felületét kalcinált patina födi. [2.] (Átmetszetét lásd 4. kép, 28. sz. a.) 6. Magasnyakú, füles *csupor* [4.]. Füle hiányzik. Korongon készült, anyaga eléggé finoman iszapolt, színe vöröses-barna, talpa kiugró, lapos; külső felülete érdes (Átmetszetét lásd 4. kép, 10. sz. a.). 7. Korongon készült *bögre* [5.]; hasonló formát és azonos technikát mutat a 13. sírnál leírt edényekkel. Vállán 3, helyenként 4 mélyített vonal szalad körül, talpa lapos (Átmetszetét lásd 4. kép, 30. sz. a.). 8. Szabadkézből formált, szabad tűzhelynél égetett durva anyagú *bögre*. [1.] Színe feketés-barna. (Átmetszetét lásd 4. kép. 36. sz. a.)

24. sír. ÉNy-DK irányú tájolással, 120 cm. mélyen, kinyújtott végtagokkal hanyattfektetett csontváz; koponyája jobb oldalra fordult. Hossza 170 cm. *Mellékletet nem* tartalmazott.

25. sír. 45. cm. mélyen, Ny-K irányú sírüregben hanyattfekvő csontváz; arccal keletre nézett. A jobb oldali végtagok és a bal lábszár már előbb elkallódtak a fövénybányában. A sír felfedett részében *mellékletet* nem találtunk.

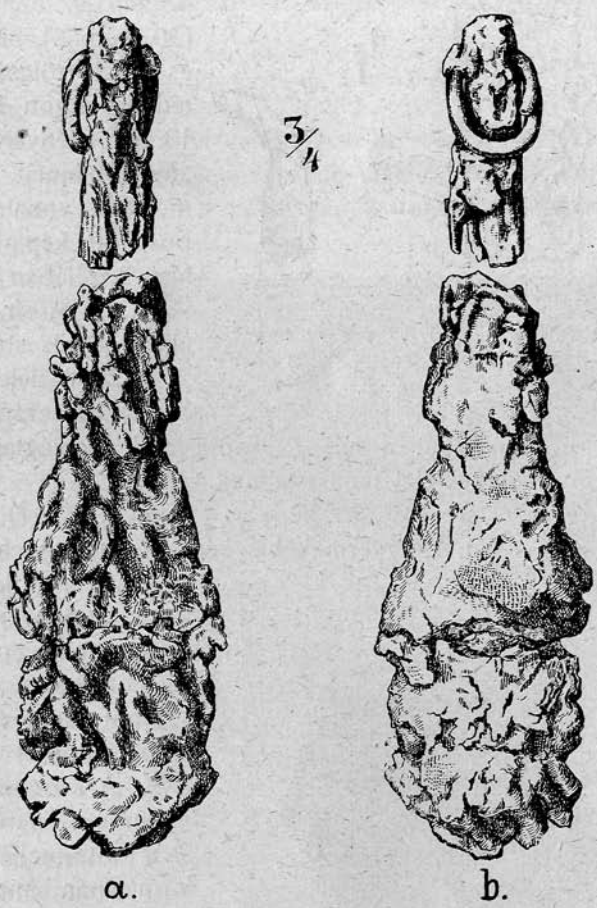
26. sír. (25—28. kép) és [29., 30. kép.] 160 cm. mélyen, agyagos fövény között, nagyon bolygatott sír. Az É—D. irányú sírüregben az embercsontok és az alább leírandó mellékletek a legnagyobb rendetlenségben hevertek, de azért bizonyosan megállapíthattuk a koponya eredeti fekvésének helyét a sír északi felében. Bár az alsó állkapocs a sír déli sarkában feküdt, a koponya többi töredékei az északi részben hevertek s közelükből került elő a fésű, a bárány csontváza, melyeket alább leírandó 64. sz. sírunknál is a koponya közelében találtunk. Az emlékek a sírüreg alján 15—20 cm. vastag rétegből különböző niveauból kerültek elő. Magában a sírgödörben több kavicsot és faszenet is találtunk.

26. kép. Fésű a 26. sírból.
Fig. 26. Peigne de la sépulture 26.

Mellékletek: 1. *Csontfésű* (26. kép) a koponya közeléből. Azonos typusú a 14. sírnál 5. sz. alatt ismertetett fésűvel. Gyönge fenntartásu, fogai letörtek; hosszukás testén 5, félkörös fején 3 vasszegecs tartja össze alkatrészeit. 2. Az embercsontok közt szétszórtan *gyöngyök* hevertek, melyek közül a 12 drb karneolból készült (25. kép 6.) hosszúnégyszög alapú hasábos formát mutat tompított élekkel s így azonos typusuak a 19. sírnál 2. sz. a. ismertetett gyöngyökkel. Színük bordóba játszó vörös, valamennyi áttetsző. Két korongalakú nagy gyöngynek (25. kép 5.) az anyaga borostyánkő (egyiknek csak $^1/_4$ része maradt ránk), míg a másik két gyöngyszem üvegből készült, színük kék; egyiknek alakja karika (25. kép 3.); a másiké tompított élű koczka (25. kép 4.). 3. A bal medencecsont közelében találtunk két kis *bronzkarikát* (25. kép 1., 2.), egyik hengeres sodronyból készült, a másiknak karikája hossznégyszöges átmetszetű. 4. A ballábszár közelében feküdt a fél-

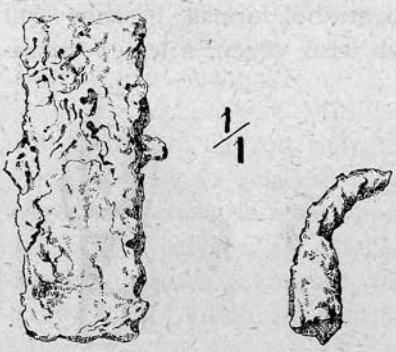
piskóta formát mutató, vasrozsdával összekötött tárgy (27. kép a., b.), melynek felületén (b.) jókora szövetdarabokat konzervált a vasrozsda. E felső részen meglehetős síma felületet mutat, alsó részén (a.) 1 cm.-nyi átmérővel biró vaskarikák rendetlen halmaza látható. Nagy valószínűséggel hozzátartozik a visszahajlított vaslemezből formált, hasábos testű töredék is (a rajzon a felső rész), melynek felső végén, a lemez visszahajlítása alkalmával formált nyiláson, végeivel egymásra áthajló, bronzsodronyból való, nyitott karika van áthúzva. E feltevés helyességét támogatja az a körülmény, hogy e töredéknek a karikákat tartalmazó alsó részszel azonosan oxidált felülete amazéval azonos szövetdarabokat konzervált. Az apró karikák halmazában alig láthatunk mást, mint egy láncz részeit, vagy ha a 3. szám alatt leírt, szabadon álló bronzkarikák és a 2. sz. alatti üvegkarika mintájára ezeket is szabadon állóknak tekintjük (összekötő tagokat nem észleltünk a karikák közt), a legkülömbözőbb cél szolgálatában állhattak, mint díszítő tagok, vagy mint valami tárgy szerelékei.

27. kép. Vastárgy a 26. sírból.
Fig. 27. Objet en fer de la sépulture 26.

5. A koponya közelében, az *állatcsontok* közt, talán *vaskés* töredék (28. kép 1.) és hajlított végű *vastüske* (28. kép 2.). 6. A sír külömböző részéből *üvegpohár* nehány darab apró töredéke; az egyik nagyobb töredéken vizszintes irányú hornyolat szalad körül s úgy e díszítésével, valamint fölfelé vékonyodó falával emlékeztet a szórványos leleteink közt képben is bemutatott üvegpohárra (108. kép). 7. Finoman

iszapolt anyagból, korongon készült *fazék* [29. kép]. Színe feketés-szürke, törési felülete vörös. Csonkakúp alakú alsó és felső részből van összetéve. Külső felülete érdes és öt körülfutó széles hornyolattal profilált; tág szájának széles, lapos pereme, mint a római vegyítő edényeknél, derékszög alatt ül az oldalfalakon, feneke kiugró és lapos. (Átmetszetét lásd 4. kép 9. sz. a.) 8. Hamuszürke *tál* [30. kép 2.], hirtelen kihajló peremmel és befelé tölcséresedő fenékkel, szintén korongon készült. 9. Kis *fazék*, a 13. sír edényeivel egyező technikát és anyagot mutat. Vállán két párhuzamos mélyített vonal; feneke kiugró és lapos [30. kép 1.]. 10. A koponya és fésű közelében egy *bárány* teljes csontváza. 11. A sír déli sarkából disznóállkapocs és sonkabokacsontok.

28. kép. Vastárgyak a 26. sírból.
Fig. 28. Objets en fer de la sépulture 26.

26 (1). lelet. 75 cm. mélyen kis helyre összezsúfolva találtunk pár koponyatöredéket a felső állkapocscsal és végtagokból származó csontokat. Mellékletet nem találtunk.

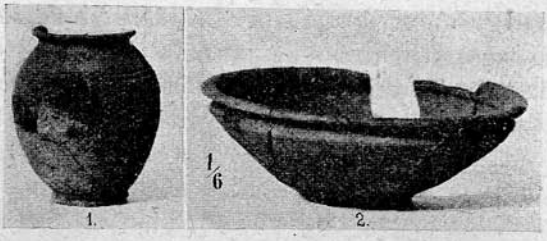
27. sír. [31., 33. kép] és (32. kép.) É—D irányú sírüregben, 105 cm. mélyen, kis gyermek hanyattfekvő, gyönge fenntartású csontváza. A koponya a föld nyomása alatt összetört; csupán a felső karcsontokat, a vállcsontokat, pár oldalbordát és két kis combcsont részletet találtunk meg, a többi csont elmállott. 31. sz. képünk a sírt kibontás utáni állapotában mutatja. A középen álló tál a gyermek gyomrára, illetve hasára volt helyezve és a többi mellékletekkel együtt eredeti formájában mutatja a sírbatétel módját. A csontváz hossza a koponyatetőtől a combcsont végéig 49 cm., de mellékletekkel együtt 100 cm. hosszú sírüreget igényelt. Az edénymellékletek, a mint láthatjuk, úgy vannak csoportosítva, hogy a 12 edényke közül 7 drb a lábfejnél (1 drb t. i. a nagy tálban van), 3 drb a koponya mögött, 1 a szájnyilás közelében és 1 a hasüreg fölött van elhelyezve.

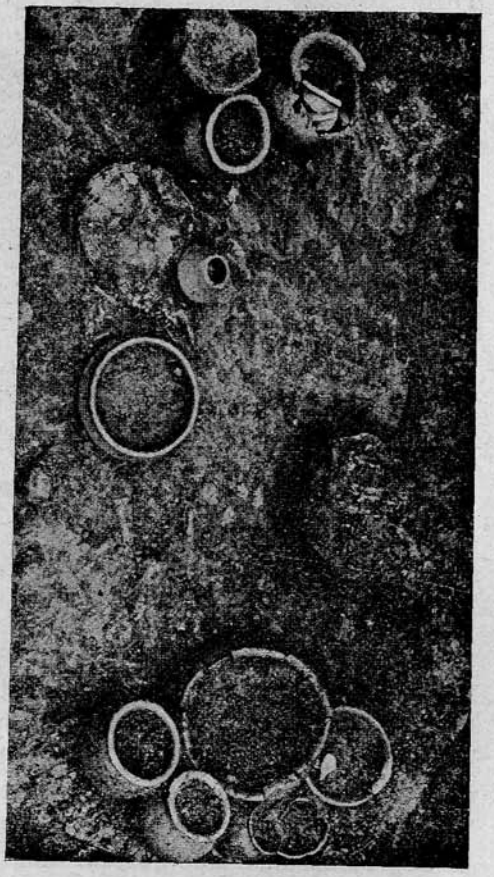
29. kép. Edény a 26. sírból.
Fig. 29. Vase de la sépulture 26.

Mellékletek: 1. A jobb és bal mellüreg felett, a külső szélen egy-

egy *ezüst fibula*. A jobboldali fejjel lefelé állott, a baloldali fejével a felső karcsont forgója felé fordult. Mindkettő kéttagú, lemezes testű, aláhajtott lábú. Ép példányunkon (30. kép 1a., 1b.) a fej szerkezete alsó ijjalású s az ijj a sodronytekercs két végét köti össze; a sodronyt tartó vastüske végeire két kis gomb van erősítve. Másik példányunk feje részben elkallódott (32. kép 3a, 3b); a test mindkettőnél a nyaktól a lábak végéig fokozatosan keskenyedő lemezből készült és a hát egész hossza, valamint a lábak is két sorjában elhelyezett, alig kivehető félköríves és zeg-zug vonalas beütésekkel díszítettek, de annyira sekélyek és határozatlanok e bemélyedések, hogy szivesebben tartjuk reszelőtől, vagy a formáló kalapácstól származó esetleges bemélyedéseknek (fasciati), mint tervszerűen alkalmazott díszítéseknek. Mindkét fibulánk nyakán, annak szélességében két pont van a vékony lemezből belülről kidomborítva. A fibulák testén az aláhajtott láb sodronynyulványának felvételére szolgáló bemetszések ez esetben hiányoznak. A tört fibula fejéhez szövetmaradványok tapadnak. 2. A jobb vállcsont magasságában, attól 10 cm.-nyi távolságban kifelé, vékony sodronyból készült *ezüstkarika* (5.), melynek végei többszörös csavarodással veszik körül a karika testét. 3. A baloldali fibula közelében korongalakú, kis boros-

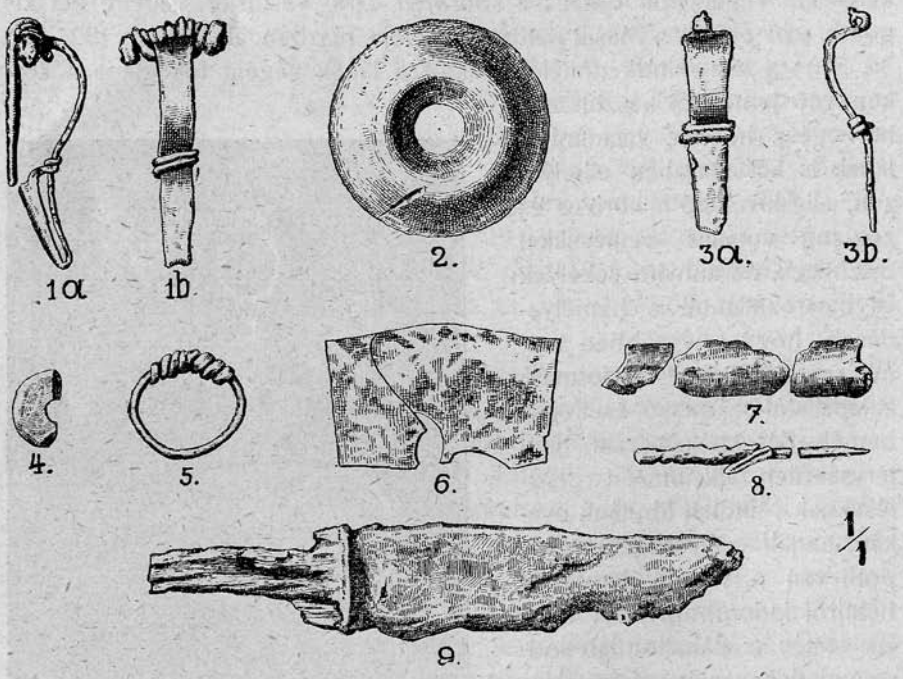

30. kép. Edények a 26. sírból.
Fig. 30. Vases de la sépulture 26.

31. kép. A 27. sír képe.
Fig. 31. Vue de la sépulture 27.

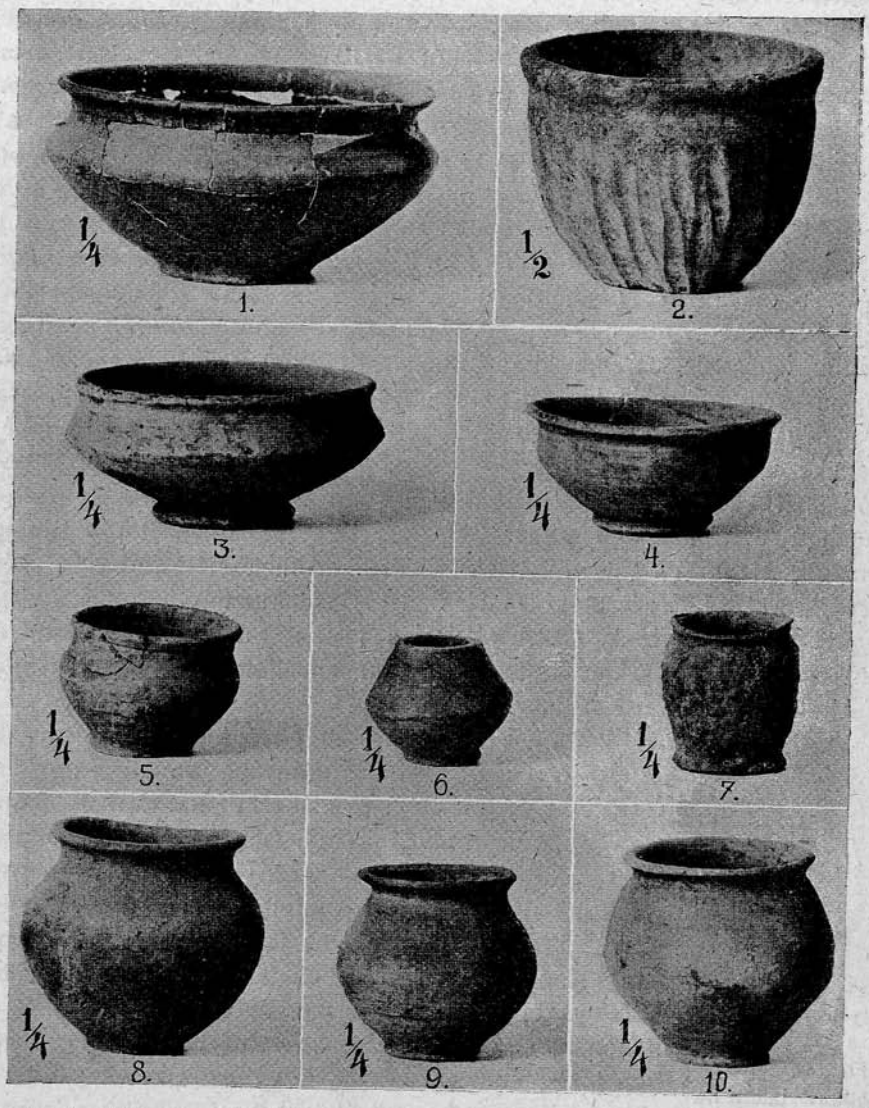
tyán *gyöngyszem* töredéke (4.). 4. A jobboldalon, a lábszár mellett, $^1/_4$ m/m. vastagságú lemezből készült, hossznégyszög formát mutató, átlátszó üvegdarab, mely domború felén vörösesbarna opalizált felületű. (6.) Ugyancsak innen került elő egy vastagfalú üvegedény (pohár?) nehány apró töredéke. 5. A lábfejnél és a gyomorüreg felett elhelyezett tál között kis *vaskés* (9.); aránylag hosszú nyélnyújtványa farostokat konzervált, egyeneshátú pengéje bőrtokba volt bujtatva, melynek egy része szintén megmaradt. 6. A fejnél elhelyezett edények közt, a koponya baloldalán találtuk a (8.) sz. alatt bemutatott kis *vastű* töredékét és csonttokjának megmaradt kis részletét (7.). A 12 edényke közül 11 drb korongon-, egy

32. kép. Mellékletek a 27. sírból.
Fig. 32. Objets de la sépulture 27.

szabadkézből készült. Rövid leírásukat a koponya mögé helyezettekkel kezdjük és a lábfejek felé haladva elhelyezésük sorrendjében adjuk úgy, hogy a lábfejnél fekvő tál körüli edénykéket balról jobbra haladva soroljuk fel. 7. Edény *festékrész;* ilyen állapotban került a sírba. Durvábban iszapolt anyagból, korongon készült; foltos égetésű, vörösesbarna színű. Emlékeztet a 13. sír edényeire. Talpa kiugró és befelé tölcséresedő. 8. *Bögre;* hasonló kidolgozású, mint az előbbi, de színe barnásszürke, felülete érdes [33. kép 8.]. Belsejében, a föld között, 2 drb égetett agyagból készült orsógombot (32. kép 2.) találtunk. Egyik félig elmállott.

9. Eltört *bögre*; azonos anyagú és kidolgozású a 7. sz. alatti edénytöredékkel, csak feneke lapos [102. kép 3. sz.]. Képe tévedésből került a 74. sír edényei közé. 10. Római kis *edényke*; eredetileg füles

33. kép. Edények a 27. sírból. (Ide tartozik még a 102. kép 3. sz. alatti edény.)
Fig. 33. Vases de la sépulture 27. (Le vase mentionné dans le fig. 102. sou le no. 3. appartient aussi à le groupe.

volt, de csonkán került sírba. Alakja két-, alapjaikkal összefordított csonka kúpformát mutat [33. kép 6.]; finomúl iszapolt anyaga egységesen

halvány vörös színre égetett; pereme megvastagodás nélküli, lapos; feneke profilált. Alján VII-hez hasonló bekarcolás látható. (Átmetszete 4. kép 39. sz. a.) 11. *Tál* a gyomorüregről [33. kép 3.]. Hamúszürke anyaga eléggé finoman iszapolt; nyakán vékony borda szalad körül. (Átmetszetét lásd a 4. kép 24. sz. a.) Kakascsontokat találtunk benne. 12. Nagyobb *tál* a sír déli feléből [33. kép 1.], belseje egységesen szürkésfekete színű, külseje gyantás anyaggal bevont és foltos; alján vöröses, fennebb szürkébe játszó fekete; feneke alig kiugró, lapos; nyakán köröskörül zeg-zug vonalak vannak rácsiszolva. Korongon készült. 13. Korongolt, hamúszürke *bögre*, lapos fenékkel [33. kép 10.]. 14. Hasonló anyagú kis *bögre*, szintén lapos fenékkel [33. kép 9.]. 15. Szabadkézből formált pohár [33. kép 7.], alján ujjbenyomásos díszítéssel; feneke lapos. (Átmetszetét lásd 4. kép 34. sz. a.) Szabadtűzhelynél égették, színe vöröses barna. 16. Hamúszürke színű, korongolt edényke, lapos fenékkel; pereme kissé profilált [33. kép 5.]. 17. Kékesszürke színű anyagból való kis *tál* [33. kép 4.]. Iszapolása és korongolása, valamint égetése tökéletesebb, mint eddigi leírt szürke színű edényeinké; feneke bemélyülő. (Átmetszetét a 4. kép 23. sz. rajza mutatja.) 18. A lábfejnél elhelyezett nagy tálból került elő egy, az előbbivel azonos anyagú és finomságú pohár [33. kép 2.]. Testét vállától a talpáig húzott, párhuzamos hornyolatok díszítik. (Átmetszetét lásd a 4. kép 21. sz. alatt.) E két utóbbi edénykét joggal tarthatjuk a római agyagművesség emlékének. 19. A sír keleti felében, a medencecsontoktól 20 cm. távolságra kis területen nagyon elmállott vékony állatcsontok feküdtek.

27 (1). sír. (34. kép). É—D irányú sírüregben hiányos csontváz. A felső test a medencecsontokkal együtt a bányába omlott s így mi eredeti helyzetükben csak a lábcsontokat találtuk 55 cm. mélyen. A felszínén megbolygatott föld közt, a lábak felett, rendetlenül találtunk rá a karcsontokra, melyek valószínűleg a bányába beomlott és onnan újból kihányt földdel kerültek harmadlagos fekvőhelyükre. — A jobb térd külső oldaláról került elő a 34. képen bemutatott borostyánból való, táskaalakú gyöngyszem töredék. E megmaradt részen átfúrásnak nyomát nem találjuk, ellenben törési felületén látszik, hogy ez elkeskenyedő részét sekély rovátka vette körül.

34. kép. Borostyángyöngyszem a 27(1). sírból. Fig. 34. Perle en ambre jaune de la sépulture 27(1).

28. sír. 50 cm. mélyen, ÉÉK 10°—DDNy 190° tájolású, kinyújtott végtagokkal hanyattfekvő embericsontváz. A koponya kissé bal oldalára dűlt és a bal váll felé előre csúszott. Hossza 180 cm. *Melléklet:* semmi.

29. sír. [35. kép.] és (36. kép.). É—D irányú sírüregben, 80 cm.

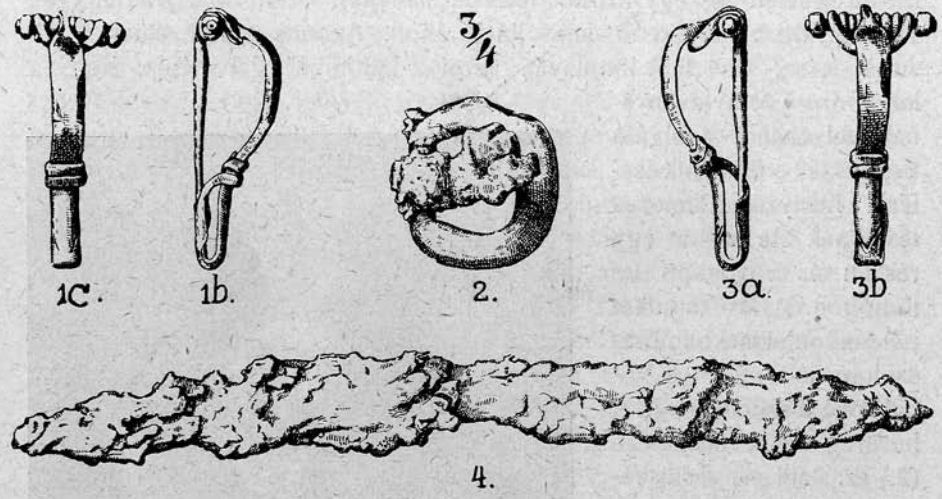
mélyen, fövény között, jó fentartású, de hiányos csontváz. A lábak a bányába már előbb beomlottak. Az épen maradt felső test hanyatt feküdt, a mint 35. képünkön látható. *Mellékletek:* 1. A bal- és jobboldali mellüreg felett egy-egy azonos typusu, aláhajtott lábú *bronz fibula.* (1a., 1b., 3a., 3b.). Mindkettő fejjel lefelé állott. Azonos szerkezetűek a 20. sírnál 1. sz. alatt leírt fibulával, azzal a különbséggel mégis, hogy a láb sodronyos nyúlványának felvételére szolgáló bemetszés e fibuláink testéről hiányzik. Lemezes testüknek éle a hát egy részén és a lábakon letompított. A láb mindkét példányon ékalakban összefutó két mélyített vonalkával díszített. — 2. A hasüreg felett találtuk a (2.) sz. alatti —, vastüskével ellátott s részben üregesen öntött *bronzcsatlot*, míg a görbehátú *raskés* (4.) a koponya mögött feküdt.

35. kép. A 29. sír képe
Fig. 35. Vue de la sépulture 29.

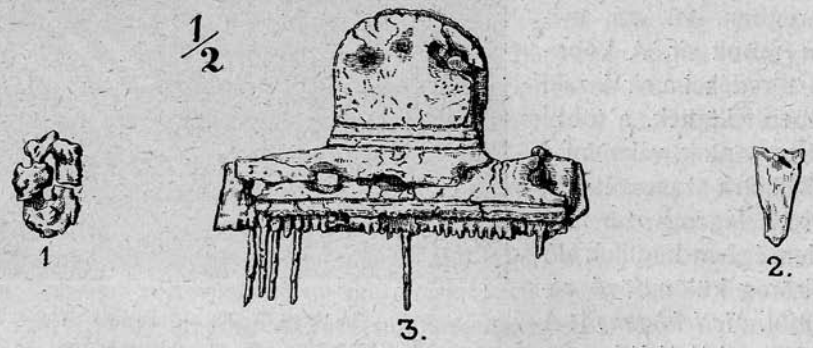
30. sír. (37. kép) és [38. kép.]. É—D irányú sírüregben, 90 cm. mélyen, rabolt sír. A koponya töredékei a sír északi felében feküdtek, a többi embercsontok, valamint a mellékletek szanaszét dobálva a legnagyobb rendetlenségben kerültek elő a sírüreg különböző részeiből. *Mellékletek:* 1. A sír déli sarkából félkorongosfejű csontfésű (3.), szerkezete azonos a 14. sír csontfésűjének szerkezetével; a fedőlapokat a fejnél 3, a hosszúkás testen 5 vasszegecs tartja össze a hat részből álló maggal. Nyakán és testén vízszintes hornyolatok láthatók. 2. Rossz fentartású *vasszíjvég* (1.) 3. *Kés* vasnyélnyújtványának töredéke egy, a csontnyél ráerősítésére szolgáló hosszú bronz-

szegecscsel (2.) 4. *Tál* [38. kép], töredékeiből összeállítva; azonos formát és technikát mutat eddig tárgyalt tál typusainkkal, de színe barnás-vörös. (Átmetsz. 4 kép 12. sz. a.)

36. kép. Bronz- és vastárgyak a 29. sírból.
Fig. 36. Objets en bronze et en fer de la sépulture 29.

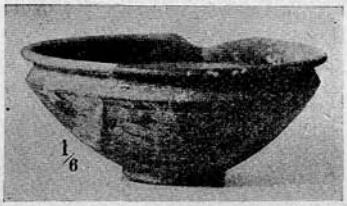
31. sír. [39., 41. kép] és (40. kép.). 110 cm. mélyen, ÉÉK 15°—DDNy 195° tájolású, félig hanyattfekvő gyermekcsontváz jobb oldalára fordult koponyával, amint 39. képünkön látható. Hossza 52 cm., a sír-

37. kép. Fésű- és vastárgyak a 30. sírból.
Fig. 37. Peigne en os et objets en fer de la sépulture 30.

üreg hossza, alján 1 m. *Mellékletek*: 1., 2. Az öv tájáról egy kisebb és egy nagyobb bronzcsatt (1., 2.), melyeknek hengeres tüskéje a csatt gyűrűjére ráhajlik (a rajzon nem vehető jól ki). 3. A balkézfej mellől kis *vaskés* töredékei (4.); nyeléhez farostok tapadnak. 4. A koponya mögött, az edények

által körülvett állatcsontok között *tűhöz* hasonló hengeres kis vastárgy töredéke, melynek rozsdája valószínűleg fatokjának részeit konzerválta. 5. A koponya bal oldalán *csontfésű*, fogaival északnak fordulva (3.); azonos szerkezetű eddig látott fésűinkkel, csak kisebb méretű és az itt alkalmazott bronzszegecsek száma nagyobb és elhelyezésük más. A sírban talált 11 darab edényke rövid leírását itt is elhelyezésük sorrendjében, északról dél felé haladva adjuk. Valamennyi korongon készült. 6. *Kis tál* [3.]; a formáló lemez nyomán apró kavicsszemek ugrottak ki külső felületéből, melyek hosszabb-rövidebb vonalon felkarcolták az edény testét, különben elég finoman iszapolt; külső felülete barna és gyantás anyagtól tompán fénylő, vállán borda, nyakán zeg-zug vonalas rácsíszolás szalad körül. A 7. sz. alatti edény fedőjéül szolgált. (Átmetszete 4. kép. 8. sz. alatt). 7. *Fazék* [1.], anyaga, technikája, mint az előbbié; vállán borda. Külső felületét a kalcinált patina sok helyen megtámadta s azért felülete érdes. (Átmetszete 4. kép. 27. sz. alatt). 8. *Háromfülű csésze* [4.]; anyaga, technikája, mint az előbbieké; lapos pereme az oldalfalakon vízszintesen áll, vállán zeg-zug vonalas rácsíszolás; mindhárom fül rárakott, szalagos. (Átmetszete 4. kép. 5. sz. a.). 9. *Bögre* [9.]; a népvándorláskori edények technikáját mutatja. Színe barnás-szürke, felülete minden bevonás nélküli, érdes és két párhuzamos, mélyített vonal tagozza vállát; feneke lapos. 10. Szürkés-fekete színű, gyantás bevonással ellátott *bögre* [5.]; nyakán a 15 m/m. széles hornyolt szalag be-

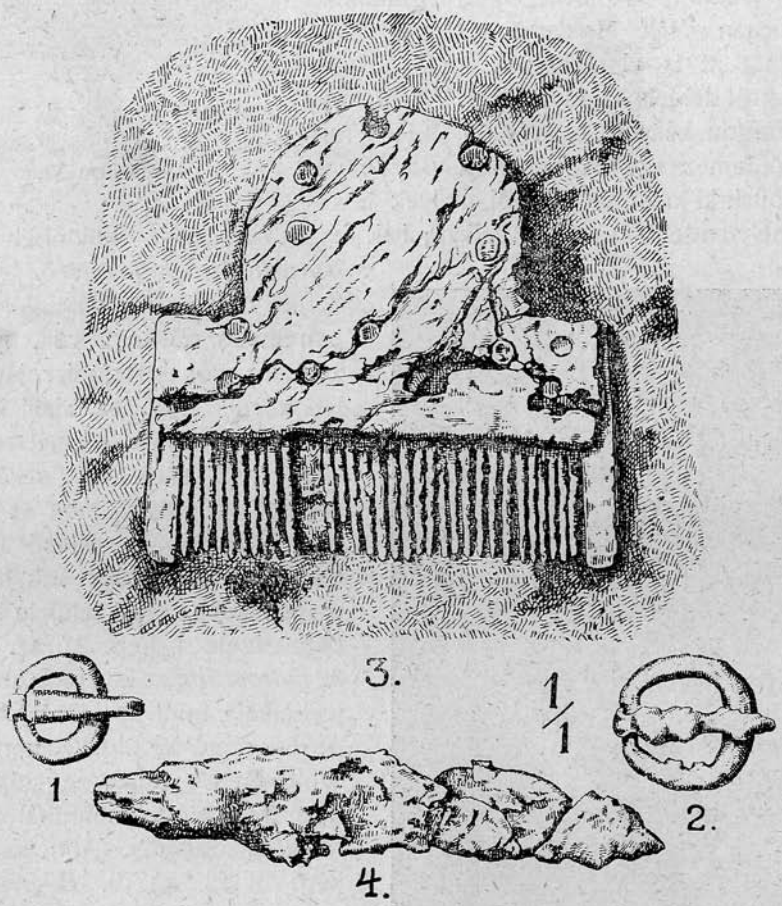

38. kép. Edény a 30. sírból.
Fig. 38. Vase trouvé dans la sépulture 30.

39. kép. A 31. sír képe.
Fig. 39. Vue de la sépulture 31.

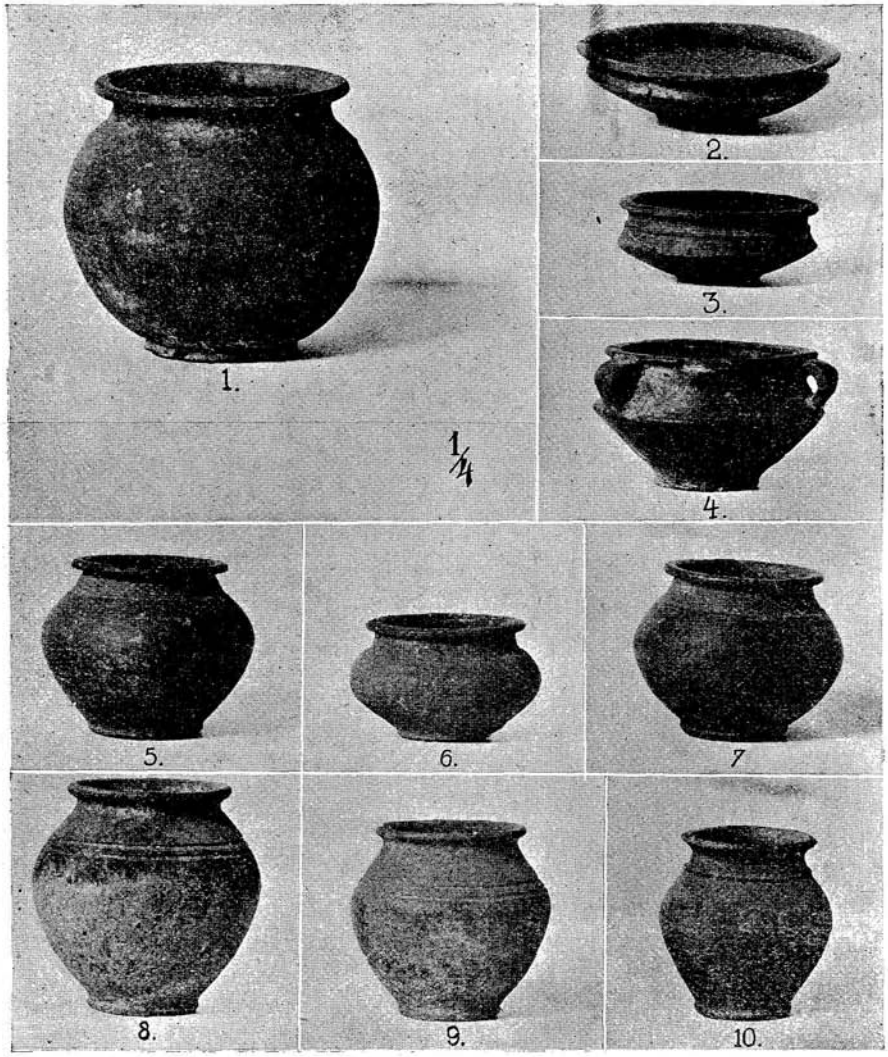
vonásnélküli és hullámvonalas becsíszolással ékített. 11. *Bögre*, a 9. sz. alattival azonos kidolgozású, színű és díszítésű. [8.] (Átmetszetét lásd 4. kép 32. sz. alatt). 12. *Kis bögre*, mint a 9. sz. alatti, csak szürkés-fekete színű és vállán borda szalad körül [10.]. 13. *Tál* az állatcsontok közeléből; csaknem egészen elmállott állapotban került elő, azért képben nem mutathatjuk be. Törési felülete vörös, külseje a bevonó-

40. kép. Mellékletek a 31. sírból.
Fig. 40. Objets de la sépulture 31.

anyagtól barnás-fekete; feneke lapos. 14. *Kis tál* [2.]; technikája egyező a 6. sz. alatti csészéjével, de hullámvonalas becsíszolás nélküli. (Átmetszetét lásd 4. kép 7. sz. a.). 15. *Bögre* [6.], mint a 10. sz. alatti, csak hamúszürke színű. (Átmetszete 4. kép 4. sz. alatt). 16. *Bögre* [7.] a 10. sz. alattival teljesen azonos, csak valamivel kisebb. (Átmetszete 4. kép 3. sz. alatt). 17. A koponya mögött disznó- és juhcsontok.

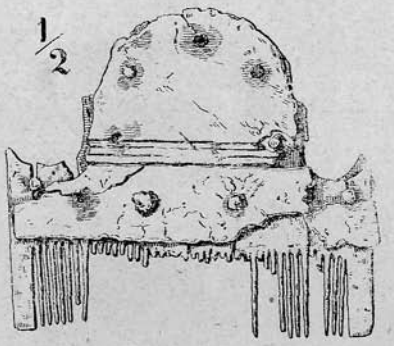
31 (1) *sír.* A bánya déli szélén, 45 cm. mélyen, Ny—K tájolású hiányos csontváz. A medencecsontokon felüli rész a bányába omlott, a megmaradt alsó testrészek hanyattfekvő temetkezésre mutatnak. Melléklet nem került elő.

41. A 31. sírban talált edények.
Fig. 41. Vases trouvés dans la sépulture 31.

32. sír. (42. kép) és [43. kép]. A bánya északi részén, 1 m. mélyen, É—D tájolású, hanyattfekvő, hiányos csontváz. Az alsó testrészek a bányában kallódtak el; a koponya arccal délre nézett.

Mellékletek: 1. A koponya baloldalán a szokott typusú, de nagyobb méretű csontfésű (42. kép); az eddig látottaktól főleg abban tér el, hogy teste a vállakon félkörívesen kimetszett és fedőlapja mindkét oldalon két darabból készült, t. i. a félköríves záródású felső és a hosszúnégyszöges alsó tagból. A felső tag alját párhuzamos hornyolatok díszítik s arra vannak hivatva, hogy a fedőlap tagjainak összeillesztési vonalát eltüntessék. A fésű részeinek összeillesztésére vasszegecseket használtak. 2., 3., 4. A koponya mögött sorjában elhelyezve 3 agyagedénykét találtunk [1., 2., 3.]; mindhárom korongon készült, de anyaguk durván iszapolt és nagy kavics szemcsékkel kevert; felületük bevonásnélküli, érdes; részben profilált fenékkel bírnak. Az [1.] sz. alattinak nyakán bordás dísz fut körül. Az edények és koponya felett 30 cm. mélyen faragatlan nagy terméskőre találtunk.

42. kép. Fésű a 32. sírból.
Fig. 42. Peigne de la sépulture 32.

33. sír. (44. kép.) ÉÉK 10°—DDNy 190° irányú sírüregben, 50 cm. mélyen, kinyújtott végtagokkal hanyattfekvő, arccal délre néző csontváz. Hossza 170 cm.

Mellékletek: 1. A jobboldali mellkas alsó szélén karikás testű vascsatt (3.). 2. A bal medencecsonton hasonló, de nagyobb vascsatt lehajló tüskével (1.). 3. A hasüreg felett keresztbe fektetett *vaskés* töredékei (4., 5., 6.). 4. A jobb kézcsuklón nyitott végű bronz *karperec* (2.), melynek karikája félkörös átmetszetű bronzhúzal. A karika végei megvastagodnak és e részeken rovátkákkal díszítettek.

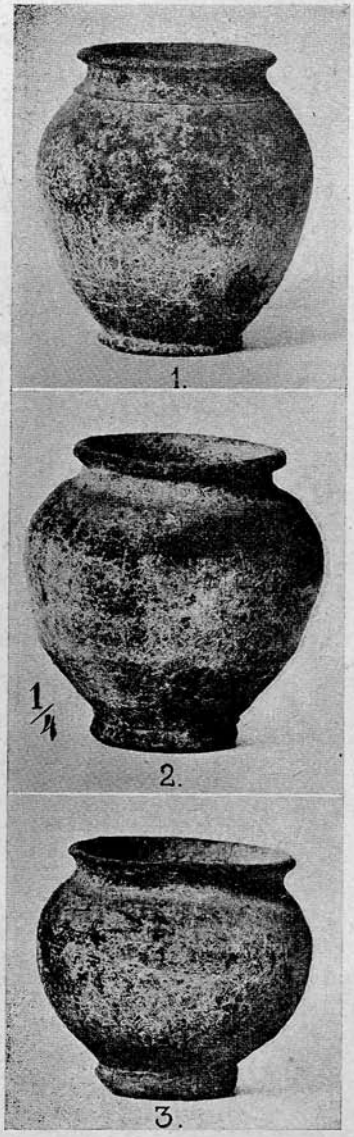
34. sír. ÉÉK 10°—DDNy 190° tájolású, hanyattfekvő hiányos csontváz, 50 cm. mélyen. Lábszárai a bányába beszakadtak; a koponya baloldalára fordult; jobb alsó karja a hasüreg felett áthajtva kézfejjel a bal medencecsonton nyugodott, míg bal alsó karja a test mellett kinyújtott felső karhoz annyira vissza volt hajlítva, hogy a kézfej a vállcsontot érintette. Mellékletet nem tartalmazott.

35. sír. 90 cm. mélyen, ÉÉK 10°—DDNy 190° tájolású, hanyattfekvő csontváz; koponyája hátra hanyatlott; jobbkarjának vállforgója a homlokkal egymagasságban feküdt s rendes helyzetéből vele együtt mozdult ki az alkar is, úgy, hogy az ujjpercek csak a medencecsont középmagasságáig értek le; a bal alkar a hasüreg fölé volt áthajlítva, a lábak egyenesen kinyújtva feküdtek. Hossza 184 cm. A balkar rendellenes helyzete a különben bolygatatlannak látszó sírban, mint annyi más esetben, úgy itt is gondatlan temetésre vagy arra mutat, hogy

nagyon oszlásnak indult állapotban temették el a halottat. Mellékletet nem tartalmazott.

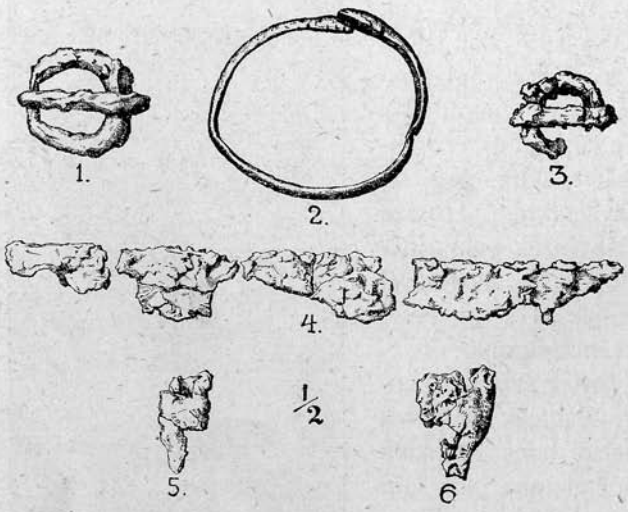
36. sír. (45. és 46. kép.) 30 cm. mélyen, ÉÉK 15°—DDNy 195° alatt tájolt, hanyattfekvő csontváz, kinyújtott végtagokkal; a koponya összetörve baloldalára dőlt; a ballábból csak a lábfejet és a combcsont legfelső töredékét találtuk meg, de ezeket természetes helyzetükben. Hossza 178 cm. A hiányzó lábrészek valószínűleg a fövény után való kutatás alkalmával ásott gödörben pusztultak el s így részben bolygatott sírral van dolgunk.

Mellékletek: 1. *Bronz szíjvég;* hengeres tüskéje a keretre aláhajlik; lemezes szíjszorító tagjának felső lapja köralakú és ezüst szegecs hatol át rajta (45. kép 5a, 5b), 2, *Vascsatt* töredék a szeremcsontról (45. kép 3.). 3. Hengeres zárt *vaskarika* (46. kép 5.). 4. Kéttagú *vasfibula* töredéke (46. kép 7a, 7b); feje hiányzik, háta erősen ívelt (félkör); lemezes lába háromszög alakban kiszélesedik; tűtartótokja a láb baloldalfalának aláhajtása folytán állt elő. Tűjének töredékét (6.) sz. rajzunkon láthatjuk. Fibulánk vége felé szélesedő lábával szorosan csatlakozik alább leírandó nehány bronzfibulánkhoz. 5. Hasonló *vasfibula* lábának töredéke (1.). 6. *Vaskés* 3 drb töredéke (46. kép 10.). 7. Bizonytalan rendeltetésű, hosszukás *vaslemez* (töredék) (46. kép 2.). 8. Kis *vaskampó* (46. kép 3.). 9. *Ár* forma vastüske keskeny ütközővel (46. kép 8.). 10. *Csonthüvely* (46. kép 14.), melynek belsejéből tű alakú, hengeres vastárgy került ki (16.) s ennek egyik végén kis bronztüske (46. kép 17.) foglalt helyet. A hüvely a vele érintkező bronzpatinától egész hosszában megzöldült. 11. A vastű végén ülő bronztüskéhez hasonló, de annál jóval nagyobb két *bronztüske* is maradt ránk (45. kép 4. és 46. kép 9. sz. alattinak alsó fele), melyek tartozhattak a

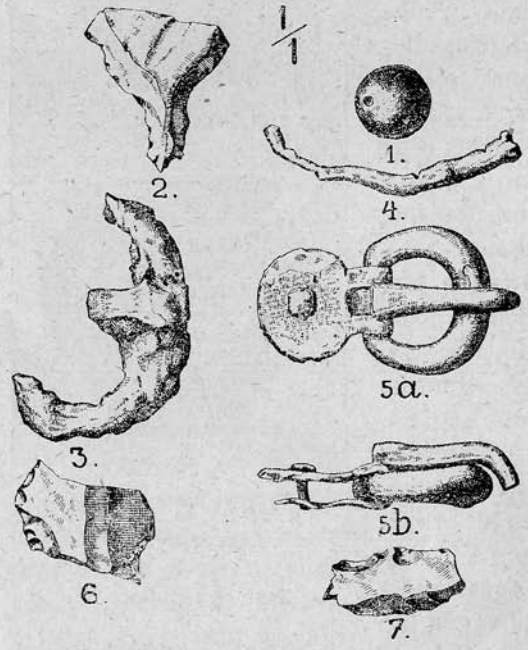
43. kép. A 32. sírban talált agyagedények.
Fig. 43. Vases en terre, trouvés dans la sépulture 32.

hurkolt végű *bronzsodrony*hoz (46. kép 9. sz. alatti felsőfele), de nem lehetetlen, hogy a csonthüvelyben talált, bronzhegygyel ellátott vastű mintájára e nagyobb tüskék is vaspálcikák végére voltak erősítve. 12. Fekete üveg-masszából készült, czipó alakú kis tárgy (45. kép 1.). Legszivesebben befoglalásra szánt tárgynak tekintjük, bár a befoglalásnak semmi nyomát nem mutatja, ellenben domború oldalán szabályos köralakú bemélyedés látszik, mintha átfurását kisérelték volna meg.

44. kép. Mellékletek a 33. sírból.
Fig. 44. Objets de la sépulture 33.

13. Előkerült még 8 kovadarab, melyeknek mindenike nagyon használt (45. kép 2., 6., 7. 46. kép 11., 12., 13., 15., 18.). E mellékletek a bal medencecsonton és annak közelében, úgyszólván egy halomban hevertek s ezért nem tartjuk lehetetlennek, hogy zacskóba kötve kerültek a sírba.

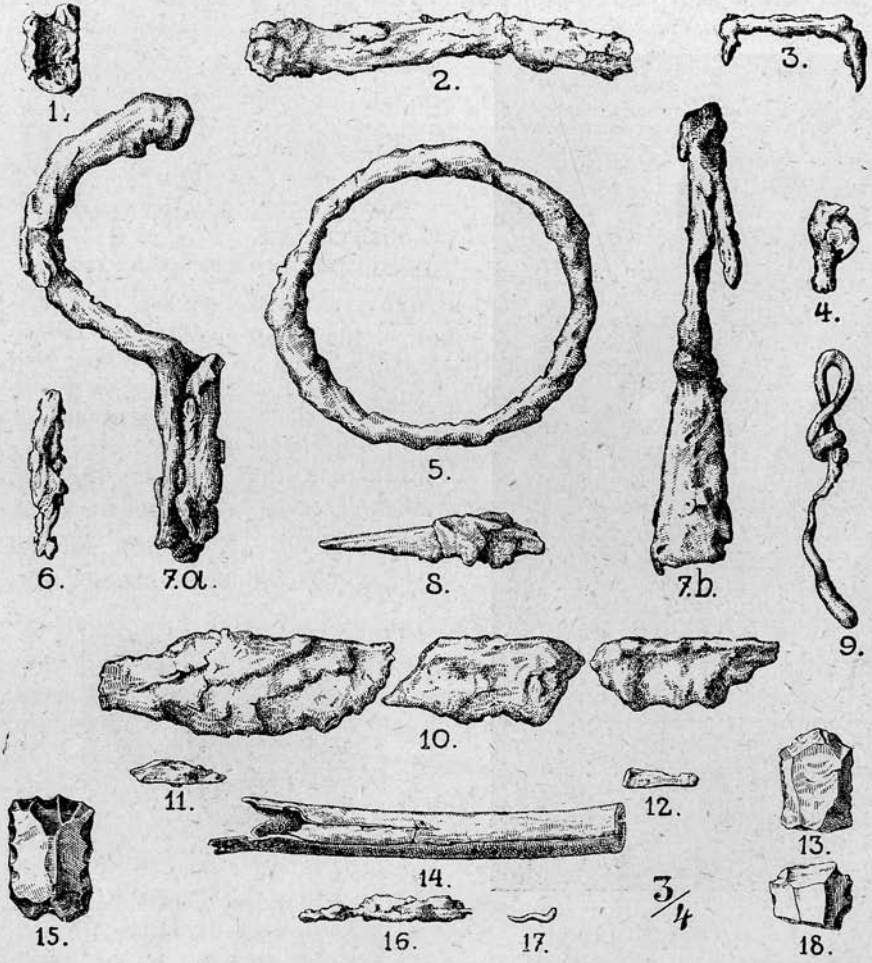

45. kép. Mellékletek a 36. sírból.
Fig. 45. Objets de la sépulture 36.

37. sír. 35 cm. mélyen, ÉÉK 10°—DDNy 190° tájolású, hanyattfekvő csontváz. A koponya keletre fordulva arccal kissé lefelé nézett; a karok könyökben visszahajtva úgy állottak, hogy a jobb alkar közepe a homlokot érintette. Hossza 152 cm. Mellékletet nem tartalmazott.

38. sír. (47., 48. kép)

és [49. kép]. Temetőnk területén ez az egyetlen sír, melyet mellékletei alapján az u. n. *hallstatti* kultura körébe tartozónak kell tekintenünk. 35 cm. mélyen, NyÉNy 290°—KDK 110° irányú tájolás mellett nyújtott végtagokkal hanyattfekvő gyermek csontváza. Mint a sírról készített fénykép is mutatja, bal alsókarja és lábszárának kis

46. kép. Mellékletek a 36. sírból.
Fig. 46. Objets de la sépulture 36.

része hiányzott, illetve ásás közben sérülést szenvedett. Ilyen állapotában hossza 95 cm. A koponya arccal keletre nézett és a többi csontrészekkel együtt nagyon gyönge fentartású volt. *Mellékletek*: 1. A jobb fül tájáról nyitott végű ólomkarika körös átmetszetű húzalból (48. kép); ép végén a sodrony kissé megvastagodik. Anya-

gára és a sodrony vastagságára való tekintettel inkább tartjuk hajkarikának, mint fülönfüggőnek. Hasonló nyitott karikákat találtunk a marosvásárhelyi temetőben is első vaskorból származó egyéb mellékletekkel. (ez ásatás anyaga még nincs közölve.) 2. A bal kézfej közelében állott a [49.] képen bemutatott kis füles pohár. Tökéletlen iszapolású; szabad kézből formálták; vörös-barna felületét símították, csíszolták; hasábos füle magasan emelkedik a perem fölé; pereme felálló; feneke lapított.[1]

47. kép. A 38. sír képe.
Fig. 47. Vue de la sépulture 38.

48 kép. Ólom hajkarika a 38. sírból.
Fig. 48. Anneau pour cheveux en plomb de la sépulture 38.

39. sír. 40 cm. mélyen, ÉÉK 20°—DDNy 200° irányú sírüregben, kinyújtott végtagokkal hanyattfekvő csontváz; koponyája bal arcára fordult. Hossza 188 cm. *Melléklet:* a bal kézfej mellett, kivül, darabokra tört, korongon készült agyag edény, melynek anyaga dur-

49. kép. Edény a 38. sírból.
Fig. 49. Vase de la sépulture 38.

ván iszapolt, színe sötét szürke; feneke lapos; felülete nagyon érdes és vállát 3 mélyített hornyolat tagolja [50. kép.]

40. sír. [51., 53. kép] és (52. kép). 70 cm. mélyen, ÉÉK 10°—

[1] Az Erd. Nemz. Múzeum régiségtára azonos edénykéket őriz a marosvásárhelyi és felsőújvári még nem közölt ásatásokból; 1 darabot a piskii leletből és 5 darabot a Szokolay István Máv. főmérnök úr által ajándékozott maroscsapói szórványos leletből.

50. kép. Edény töredék a 39. sírból.
Fig. 50. Débris de vase de la sépulture 39.

DDNy 190° tájolású, kinyújtott végtagokkal hanyattfekvő női csontváz; koponyája kissé jobbra fordult. A jobb lábszárcsont a természetes fekvésű bal lábszárcsont mellett, attól balra feküdt és hasonlókép rendetlenül, szétszórtan hevertek a lábfejek csontrészei is. — Sírunk, amint ezt 51. képünkön is láthatjuk, részleges bolygatásnak volt kitéve. A csontváz hossza 166 cm.

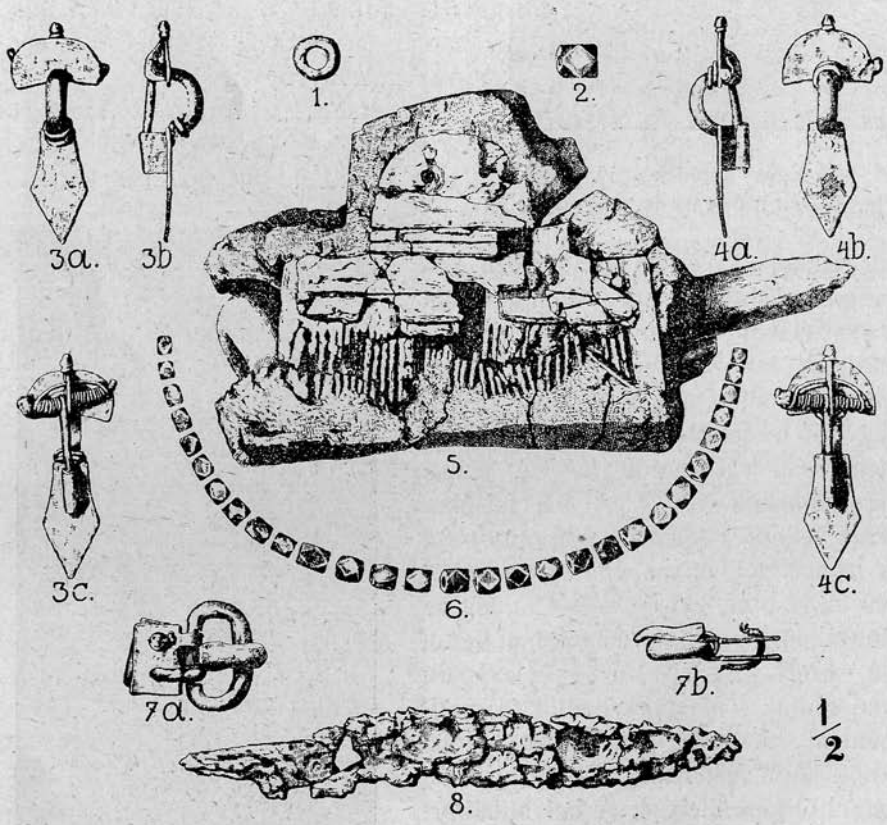
Mellékletek: 1. A nyak körül 1 drb. hossznégyszög alapú, hasábos karneol *gyöngyszem* tompított élekkel (2.) és 29 drb. áttetsző, kék üvegmasszából készült és tompított élű kocka alakot mutató *gyöngyszem*. Ez utóbbiak fokozatosan növekvő, illetve kisebbedő méretűek úgy, hogy a legnagyobb szemtől jobbra és balra szimmetrikusan vékonyodó fűzérré voltak összeállíthatók (6.). 2. A bal felsőkar tövén feküdt a félkörös fejű *csontfésű* és ez alatt, oldalt, az égetett agyagból készült szürke *orsókarika* (5.), de az előbbi annyira rongált állapotban került elő, hogy csak a karcsont levágása árán tudtuk földestől kiemelni és megmenteni. Azonos szerkezetet mutat eddig látott fésűinkkel. Fedőlapjai két darabból készültek. 4. A bal oldalbordákról való a gyöngyökkel azonos színű kis *üvegkarika* (1.), mely, úgylátszik, nem csupán az ékszer szerepét töltötte itt be (lásd még pl. a 26. sír tartalmát.). 5. A bal vállcsonton és a jobboldali gyomorüreg felett az 51. képünkön látható helyzetben feküdt *egy-egy ezüst fibula*. Mindkettő azonos példány (3a, 3b, 3c. és 4a, 4b, 4c.).

A félgyűrűs rövid háthoz hozzá-

51. kép. A 40. sír képe.
Fig. 51. Vue de la sépulture 40.

ragasztották a félkorongidomú fejet s a hosszötszög alakú, szintén lemezes lábat és a forrasztás helyének elfedésére vékony ezüst sodronyból készült két nyitott gyűrűt erősítettek a fibula hátának a fejjel és lábbal érintkező vonalára. A gyűrűk meglazulva egyik fibulánál a nyakra, a másik fibulánál pedig a lábfelőli részre csúsztak alá, a mit igazol az a körülmény, hogy a fibula hátának a fejjel és a lábbal érintkező részén, tehát mindkét végén sekély rovátka szolgált a gyűrűk felvételére. A vékony ezüst gyűrűk, a mint egyik megtisztított példányun-

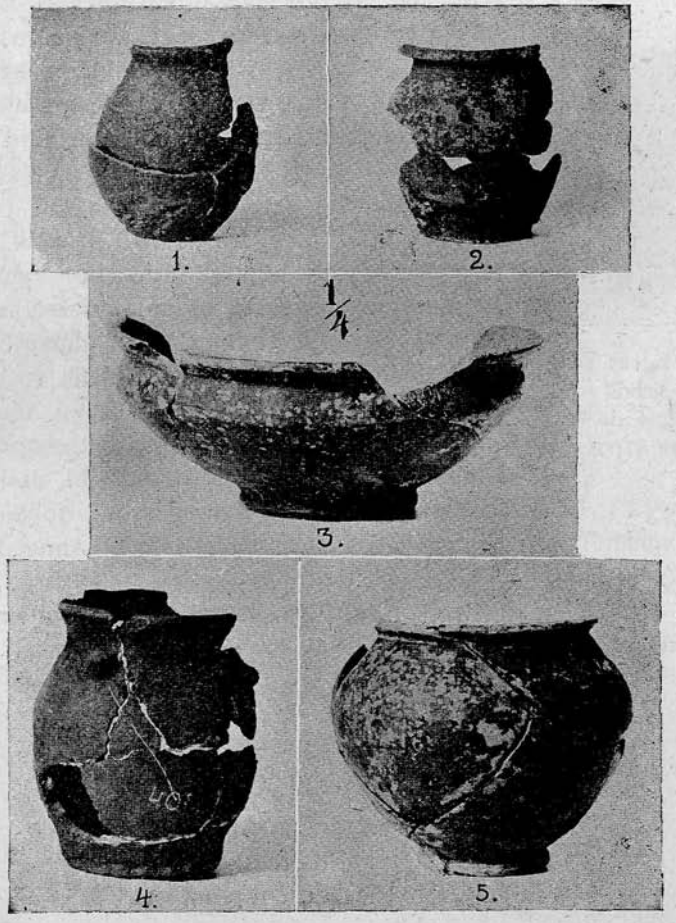

52. kép. Mellékletek a 40. sírból.
Fig. 52. Objets de la sépulture 40.

kon jól látható (a rajzon nem vehető ki), függőleges irányban párhuzamos, sűrű rovátkákkal vannak ellátva s így egyszersmind díszítőtagúl is szolgáltak.

A fibulák rugószerkezete a félkorongos fej alatt helyezkedik el úgy, hogy a korong testéből, a fibula hossztengelye irányában taraj emelkedik ki és ez két lyukkal van ellátva. E lyukak közül a hátulsó a rúgót tartó vaspecek felvételére szolgál, míg az elülsőn a rúgó íjja

(hurokja) van átfűzve. A taraj végén ül a kis profilált gomb s a tarajnak e gomb felőli $^1/_3$-ad része csaknem a korong síkjáig le van reszelve. A tarajt, valamint a tűtartótokot ráforrasztották a fibula testére. Egyik fibulánk lábához szövetdarabka tapadt (4b.). 5. A jobboldali medencecsont felső szélén feküdt a (7a, 7b.) sz. alatt bemutatott ezüst *övcsatt*; ovális, tömör keretére a félkörös átmet-

53. kép. Edények a 40. sír üregéből.
Fig. 53. Vases de la fosse contenant la sépulture 40.

szetű nyelv kissé ráhajlik, szíjszorító lemezes tagja két lyukkal van ellátva, melyeken egy-egy kócmadzag van áthúzva s e madzagok a lemezestag két csuklójához tapadva (7a.), azokat körülveszik és visszatérnek az alsó lemezhez, a hol az elindításkor szabadon hagyott másik végük-

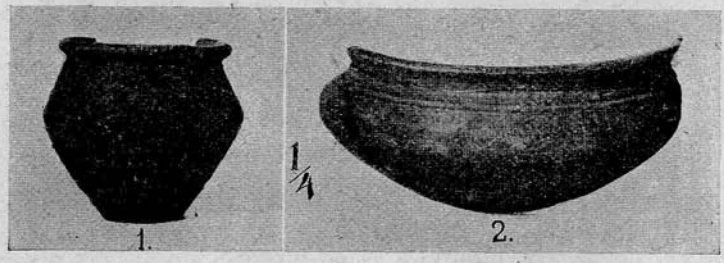
kel összevannak kötve, még pedig olyan formán, hogy az egyik a másikra rá van csavarva, mint a hogy az a II—IV. sz.-beli fémsodronyból készült karikák, hurkok stb. záródásánál is tapasztalható. — Ez esetben tehát kócmadzag tartotta a csattot az övvel össze. 6. A térdek között, nyelével a koponya felé fordítva, foglalt helyet egy *vaskés* (8.).

A halott mellé edényeket nem helyeztek, de a sírüregből, a csontváz felett 30 cm. magasságban, sok edénytöredék került elő rendetlen össze-visszaságban, melyek utólagosan öt edényke hiányos töredékeinek bizonyultak. Dacára, hogy ez edények nem minden kétséget kizárólag alkották e sír mellékletét, kerülhettek t. i. a sírgödör ásása alkalmával is a föld közé és azzal együtt ismét a gödörbe — mégis itt ismertetjük, mint a sír gödréből kikerült emlékeket. 7. Korongolt hamuszürke *tál* profilált fenékkel, eléggé finoman iszapolt agyagból való [3.]. 8. Azonos anyagú, színű és kidolgozású fazék [5.]; vállának egy részén függőleges irányú bekarcolások láthatók. Mindkettőnek felületét vastag kalcinált patina borítja. 9. Hasonló színű, de durvább anyagú és tökéletlenül korongolt csupor lapított fenékkel [1.]. 10. Mint az előbbi, csak pereme kihajlóbb [2.]. 12. Szabadkézből formált, barna színű, foltos égetésű edény; vállán három bütyökkel, feneke lapított [4.]. (Átmetszetét lásd 4. kép 35. sz. a.).

54. kép. Edény a 41(1). sírból.
Fig. 54. Vase de la sépulture 41(1).

41. sír. 75 cm. mélyen, ÉÉK 30°—DDNy 210° irányú sírüregben, bolygatott, hiányos csontváz. A lábak kinyújtva szabályosan feküdtek,

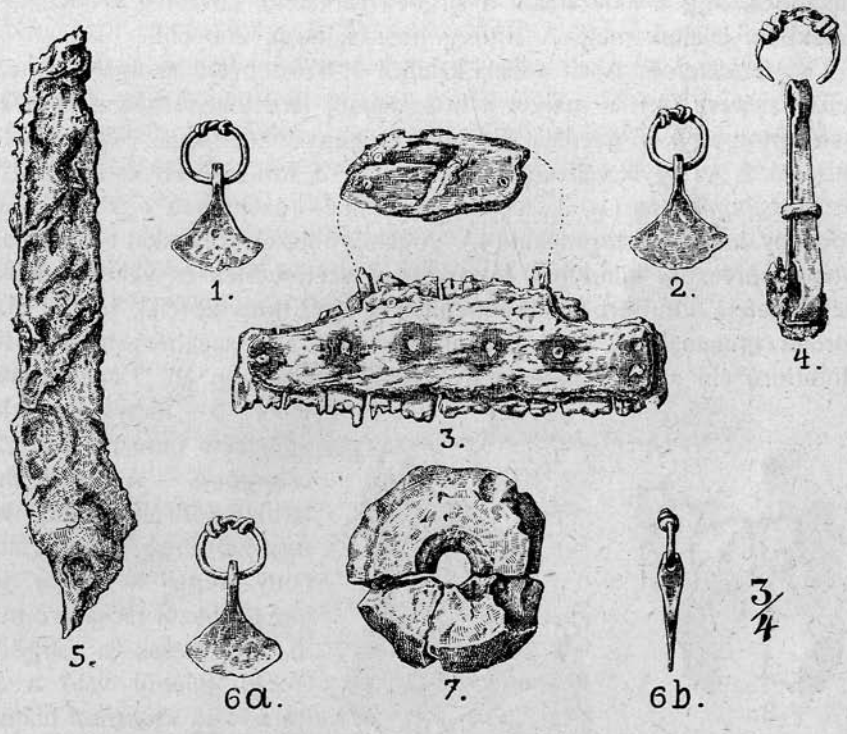

55. kép. Edénytöredékek a 42. sírból,
Fig. 55. Débris de vases de la sépulture 42.

de a felső testrészek szanaszét hevertek, a medencecsontok hiányoztak. Mellékletet nem találtunk.

41 (1) *sír.* A bánya északi szélén, 60 cm. mélyen, koponya és

mögötte nagyobb méretű, szabadkézből formált, foltos égetésű agyagedény [54. kép]. A sír többi része a bányában pusztult el.

56. kép. Mellékletek a 43. sírból.
Fig. 56. Objets de la sépulture **43.**

42. sír. [55. kép]. ÉK—DNy tájolással, 80 cm. mélyen, összehányt, feldúlt sír, melyben csak a lábszárak feküdtek természetes helyezetükben, a többi csontrész ellenben többé-kevésbbé ki volt mozdítva eredeti helyezetéből vagy épen hiányzott. Hossza 175 cm.

Mellékletűl három edénykének hiányos töredékeit találtuk: 1. Tökéletlenűl korongolt, feketés-szürke színű *bögre* élbeugró kihasasodással; feneke befelé tölcséresedő [1.]. 2. *Tál töredék*; finomabban korongolt, külső felülete símított és helyenként tompán fénylő, vállán mélyített vonal szalad körül. [2.]. 3. Szabadkézből készült durva edény apró töredékei.

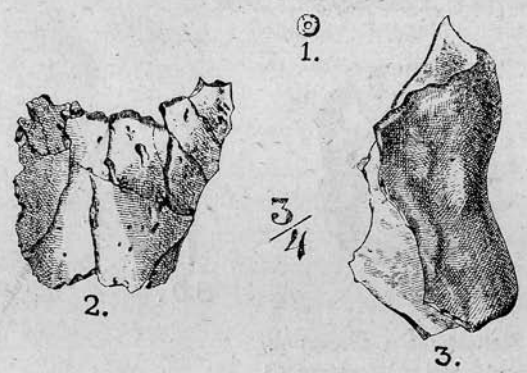

57. kép. Edénytöredék a 43. sírból.
Fig. 57. Débris de vase de la sépulture **43.**

43. sír (56. kép) és [57. kép]. 160 cm. mélyen, ÉÉK 10°—DDNy 190° irányú sírüregben

szanaszét hányt emberi csontok és közöttük rendetlenül edénytöredékek. A sír északi felében feküdtek a koponya töredékei s köztük a két állkapocs, míg a lábszárakat a sír déli sarkában, látszólag eredeti helyzetükben, találtuk meg. A sírüreg hossza, alján, 200 cm.

Mellékletek: A sír északi feléből 1. Szőrtépésre szolgáló lemezes *bronz csipesz* (4.), a melyet a hozzátapadt farostokból itélve, fahüvelyben tartott egykori gazdája. Formája megegyezik a római csipeszek formájával. 2. Az egyik vállcsonthoz tapadtan 3 drb sodronykarikára fűzött ezüst *csüngő díszt* (1., 2., 6a, 6b) találtunk és közelükben egy kis bronzsodrony karikának töredékét (4.). A csüngődíszek a lyukkal ellátott hasábos felsőrészből kiindulva, fokozatosan szélesednek és vékonyodnak s végre lefelé domborodó élbe mennek át úgy, hogy körcikk idomú alapformát mutatnak és hasonlatosok azokhoz a fejszékhez, melyeknél a domború élű széles penge a nyéllyukra keresztben áll. Emlékeztetnek tehát a nagyszentmiklósi aranylánc miniatür szerszám csüngőire. — A csüngőkhöz tartozó sodronykarikák itt is úgy záródnak, hogy a sodrony végei a karika testére többször rácsavarodnak. 3. Ugyancsak a sírgödör északi feléből való a félkörös fejű *csontfésű* hiányos töredéke, melynek összeállításánál bronz szegecseket alkalmaztak (3.). 4. A sírgödör közepén találtuk az (5.) sz. alatt bemutatott *vaskést*; háta görbített, éle — talán a használat miatt — ívelt. 5. Előkerült még egy égetett agyagból készült *orsógomb* több töredéke (7.) és szétszórtan több edény hiányos töredéke. 6. Korongolt, hamúszürke fazék (57. kép); profilált vállán borda szalad körül; feneke kiugró, lapos. A többi edénytöredék annyira apró, hogy csak azt állapíthatjuk meg róluk, hogy több korongolt és szabadkézből formált edényhez tartoztak.

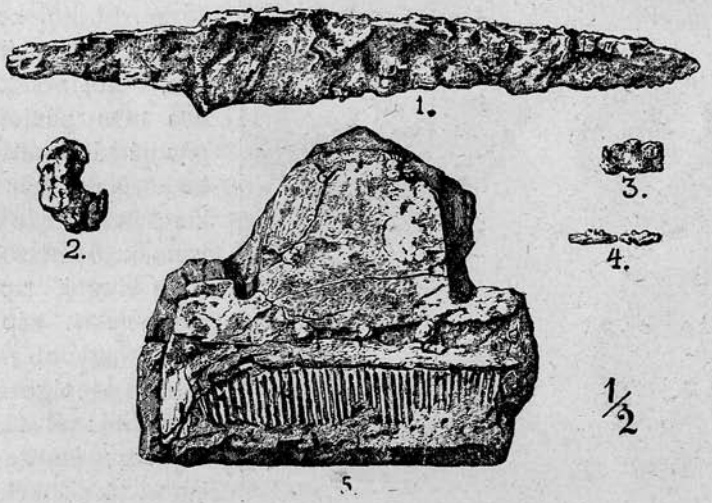

58. kép. Üvegpohár töredékei a 44. sírból
Fig. 58. Débris d'un verre de la sépulture 44.

44. sír. (58. kép.) ÉÉK 10°—DDNy 190° tájolású sírüregben, 130 cm. mélyen, rabolt gyermeksír. A sír gödrében 50 cm. mélyen több edénytöredéket találtunk s ettől kezdve a sír aljáig gyakran fordultak elő hasonló emlékek. Magában a sírban csak pár embercsontot, edénytöredékeket és más jelentéktelenebb mellékletet találtunk rendetlenül szétszórva. A sír aljának hossza 110 cm.

Mellékletek: A sír gödréből kikerült edénytöredékek hat külöm-

böző edényhez tartozó fenékrészt tartalmaznak, melyek közűl öt profilált, egy lapított. Anyaguk, kidolgozásuk általában azokat a változatokat mutatja, melyeket edényeinknél eddig láttunk, de feltünő, hogy a töredékek között a vörös égetésüek dominálnak. Ezekkel együtt került elő egy kis darab égetett embercsont is, ami alkalmat adna arra, hogy feltételezzünk egy égetett (talán római) temetkezést, melynek edénymellékletei gyermeksírunk kiásása és megrablása alkalmával ismételt rongálásnak voltak kitéve, de nyomósabb bizonyítékok hiányában ezt nem állíthatjuk. A sírüreg alján, 130 cm. mélyen, a fiatal gyermek égetetlen csontvázának részei egy szürkésfekete színű edény töredékei között rendetlenül hevertek. 1. Ez az edény *tál*, vagy kis bögre lehetett, azzal a technikával elkészítve, a melyet temetőnknél a hullámvonal rácsiszolása

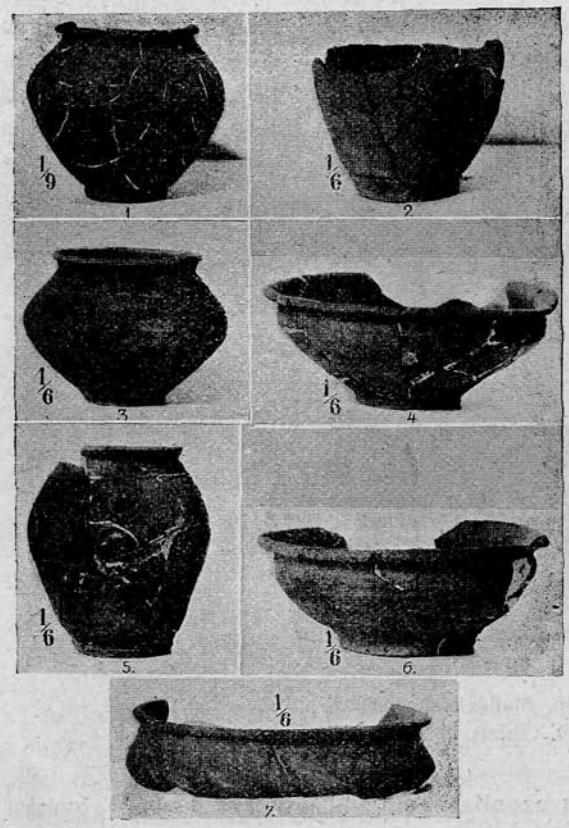
59. kép. Mellékletek a 45. sírból.
Fig. 59. Objets de la sépulture 45.

jellemez; ebben az esetben azonban nem hullámvonal, hanem egymást keresztező ferde vonalkák vannak az érdesen hagyott szalagos felületre rácsiszolva; feneke kiugró, lapos. 2. *Üvegpohár* nehány apró töredéke; áttetsző sárgás színű (2.) és egy zöldes színű, összehajtott üveglemez töredéke (3.). Égetett agyag *orsógomb* töredéke. 4. Sárga krétás anyagú kis *gyöngyszem* (1.).

45. sír. (59. kép) és [60. kép]. ÉK—DNy irányú sírüregben, 115 cm. mélyen, kinyújtott végtagokkal hanyattfekvő csontváz. A felső test É—D irányban feküdt, ellenben a lábak ÉK—DNy irányban zárkoztak a medencecsontokhoz, úgy, hogy az alsó és felső test a medencecsontoknál 35° törést mutatott a jobboldal felé s ennek megfelelően a

balláb is kimozdult a bal medencecsonttal együtt természetes fekvéséből. A koponya jobboldalra fordult. Hossza 175 cm.

Mellékletek: 1. Az arc előtt gyönge fentartású, félkorongos fejű *csontfésű* (5.); nyakán mindkét felől rövid ívű félkörös bemetszéssel; egyébként azonos eddig látott fésűinkkel: szegecsei vasból valók. 2. Az áll- és vállcsont között *disznócsontok* és ezek alatt egy jó fentartású *vaskés* (1.). 3. A jobb farcsont mellett vascsatt töredékei (2—4.). A 7 drb edénymelléklet közül az ép fazék a jobb térden kivül, 6 drb pedig töredékekben részint a jobboldal mentén, részint a lábak között feküdt. 4. *Ép fazék*, [3.] jól korongolt, hamúszürke színű felülete, a hol a kalcinált patina nem bántotta, tompán fénylő, vállán borda fut körül; nyakán egymást keresztező ferde vonalkák vannak becsiszolva; feneke kiugró, lapos. (Átmetszete 4. kép 18. sz. a.), 5. Nagyobb *fazék* [1.]; azonos kidolgozású, mint az előbbi; vállát két borda tagozza; feneke kiugró, lapos. 6. Tökéletlen korongolású, durvább anyagú, szürke színű *fazék* [5.]; nyakán bordával, lapos fenékkel. 7. *Fazék* töredék, mint az előbbi [2.]. 8. *Tál* töredék; azonos technikájú, mint a 4. sz. alatti fazék; nyakán borda és ez alatt rácsiszolt zeg-zúg vonal szalad körül; feneke kiugró, lapos; vállát lefelé irányuló, széles hornyolások tagozzák, a mely sajátossága a praehistorikus edények hasonló válldíszére emlékeztet. 9. *Tál* [6.]; durva, szemcsés anyag, szürke színű, befelé tölcséresedő fenékkel. 10. *Tál* [4.], mint az előbbi, csak profilált fenékkel.

60. kép. Edények a 45. sírból.
Fig. 60. Vases de la sépulture 45.

46. sír. [61., 63. kép] és (62. kép). ÉÉK 25°—DDNy 210° irányú sír-

üregben, 50 cm. mélyen, kinyújtott lábakkal hanyattfekvő csontváz; a koponya bal arcára dűlt, a kézfejek a baloldali hasüreg felett egymást érintették. Hossza 150 cm. Lásd a 61. képet.

Mellékletek: 1. A jobboldali vállcsont alatt félkorongos fejű, hosszötszög lábú *bronzfibula* (3a, 3b, 3c); testalkata általában azonos a 40. sírnál 5. szám alatt látott ezüstfibulákéval, csakhogy itt a fej (a gombbal és tarajjal együtt), a belől üreges hát és a láb (a tűtokkal együtt) egy darabban öntettek ki s a míg azoknál a láb síma felületű, addig itt tompa szög alatt találkozó két összeillő lapból formálódik. A félkorongos fej alatt elhelyezett rugószerkezet annyiban különbözik azoktól, hogy itt a rugó íjja (hurokja) a fej egyenes vonalú záródásához támaszkodik, azaz alsó íjjalású s ennek megfelelően a tarajon csak egy lyuk van a rugótartó bronzpálcika számára. A tarajnak a gomb felé eső felerésze itt is le van reszelve. 2. A bal farcsont alatt *aláhajtott lábú vasfibula* töredéke (2a, 2b); az ú. n. *egytagú* fibulák sorába tartozik, vagyis egy darabból készült; rugója külső íjjalású (hurkolású), félkörös átmetszetű háta erősen ívelt, aláhajtott lábának megerősítésére annak sodronyos nyúlványa a fibula derekára kétszer csavarodik rá. Mindenesetre nagyon érdekes, hogy ez az egyszerűbb szerkezetű, aláhajtott lábú fibula együtt fordul elő a fenti, fejlettebb formájú és szerkezetű félkorongos fejű fibulával. 3. A jobb térd mellett, kívül: szabadkézből formált, durva anyagú és kidolgozású, foltos égetésű agyagedény. Felülete érdes, feneke lapított [63. kép]. 4. A lábfejek között szürke színű, égetett agyag orsógomb (1.).

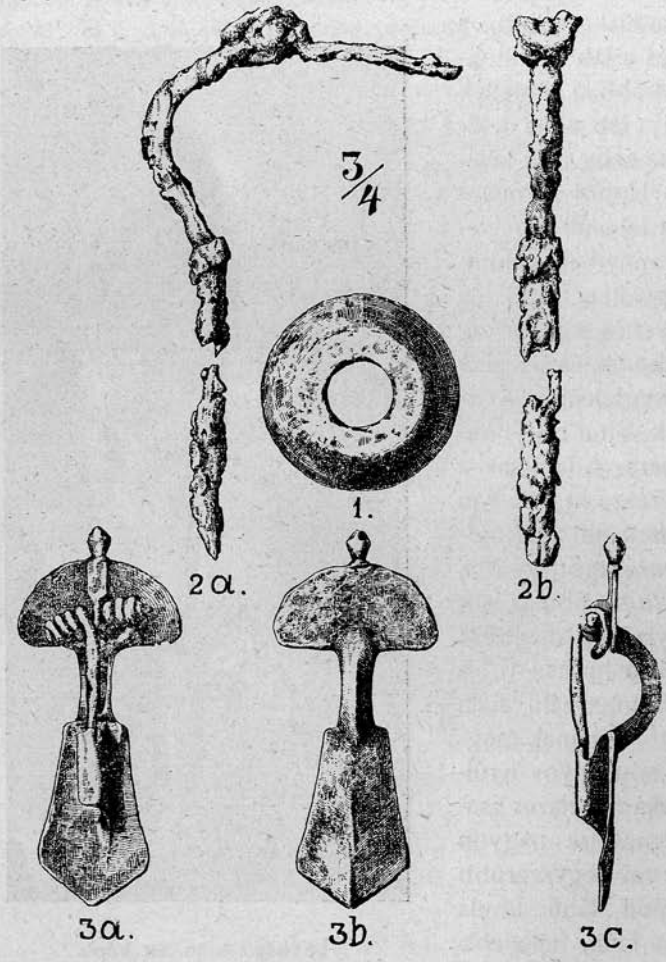

61. kép. A 46. sír képe.
Fig. 61. Vue de la sépulture 46.

47. sír. (64. kép.) Ny—K tájolás mellett, 90 cm. mélyen, félig baloldalára fektetett hiányos csontváz. A lábszárak a bányába omlottak; a koponya baloldalára dűlve arccal északra nézett; a jobb alsó kar kézfeje a bal medencecsonton pihent.

Melléklet: A koponya jobb oldalának közepén függőlegesen állott a 64. képen bemutatott, ezüst sodronyból készült kis karika, melynek analogiáját a 43. sír csüngőinél (2.) és a 61. sírnál is megtaláltuk.

48. sír. (65. kép.) 10 cm. mélyen, É—D tájolású, nagyon bolygatott csontváz. A felső karok, a vállcsontok és az összetört koponya kivételével a többi testrészeket természetes helyzetükből kimozdulva találtuk, vagy éppen hiányoztak azok. A koponya arccal nyugatra nézett; a jobb alsó kar visszahajlítva az ujjpercekkel az alsó állkapcsot érintette. A váll- és medencecsontokat bronz patina zöldre festette, de e tárgyakat nem találtuk meg a csontokon. *Mellékletül* csupán egy aláhajtott lábú *bronzfibula* került elő a sír déli feléből, melynek alakja, szerkezete azonos a 20. és 29. sírnál ismertetett fibulákéval.

62. kép. Mellékletek a 46. sírból.
Fig. 62. Objets de la sépulture 46.

49. sír. (66. kép.) 15 cm. mélyen, ÉÉK 10°—DDNy 190° tájolású, kinyújtott lábakkal hanyattfekvő csontváz; a koponya egyrésze a bányába omlott, különben arccal délre nézett; a karok könyökben megtörtek s a kézfejek a megfelelő medencecsont felső szélén pihentek; a lábfejek hiányoztak. Hossza 135 cm.

Melléklet: A bal vállcsonton, fejjel a nyakcsigolyák felé fordulva,

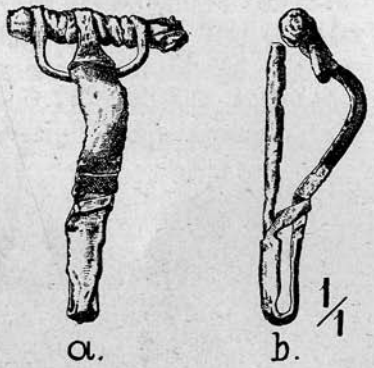
félkorongos fejű *bronzfibula* (66. kép a, b, c). A 46. sír 1. sz. alatti fibulájától abban tér el, hogy nagyobb méretű és fején a gomb külön tagot alkot, azaz nem együtt öntötték a fibula testével, hanem utólagosan

63. kép. A 46. sírban talált edény.
Fig. 63. Vase trouvé dans la sépulture 46.

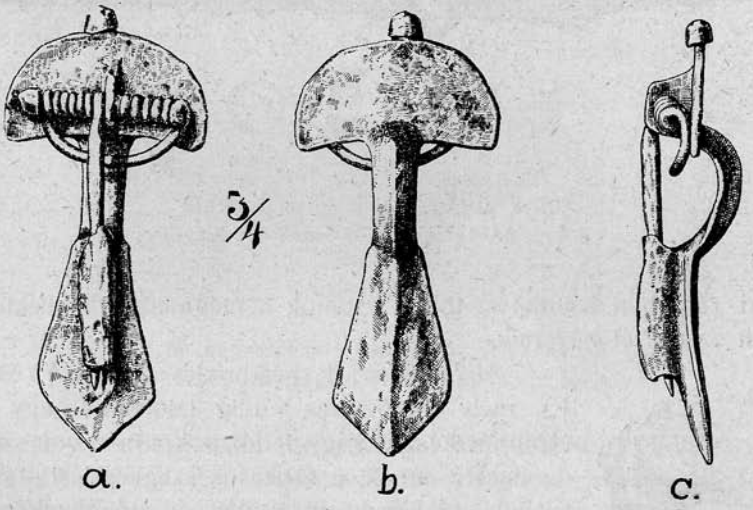

64. kép. Ezüst sodronykarika a 47. sírból.
Fig. 64. Anneau en fil d'argent de la sépulture 47.

65. kép. Bronzfibula a 48. sírból.
Fig. 65. Fibule en bronze de la sépulture 65.

erősítették a félkorongról kiálló tüskére; rugósodronya hosszabb és vastengelyének végein bronzgombok ültek, melyek közül az egyik fibulánknál még meg van és végül, hogy háta tömör gyűrüs tag.

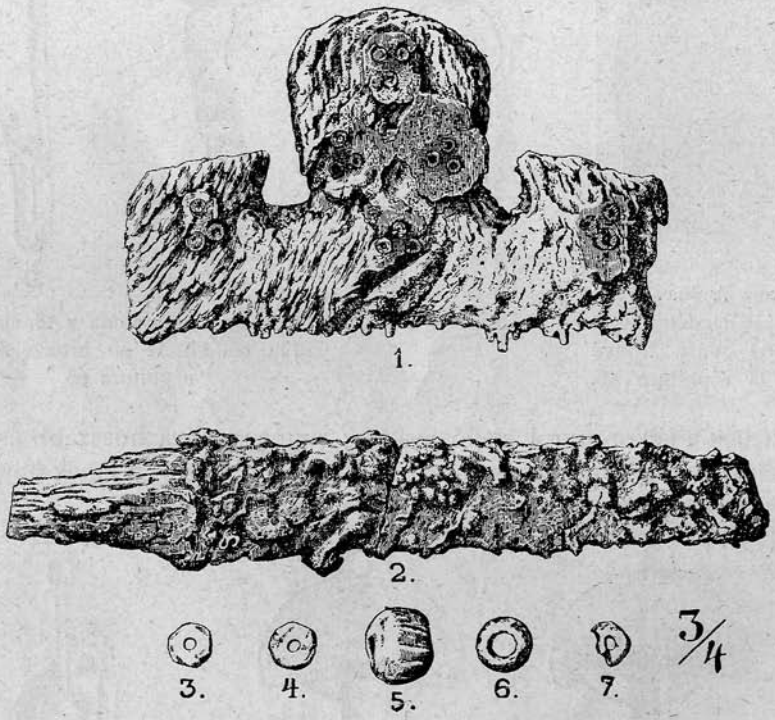
66. kép. Bronzfibula a 49. sírból.
Fig. 66. Fibule en bronze de la sépulture 49.

49 (1). *sír.* 45 cm. mélyen ép koponya és rendetlenül összehányt csontok kis helyre összeszorítva. Mellékletet nem tartalmazott.

50. sír. 45 cm. mélyen, ÉÉK 30°—DDNy 210° tájolású, kinyújtott

végtagokkal hanyattfekvő csontváz, baloldalára fordult koponyával. A jobb alkar, a bal kézfej és a lábfejek hiányoztak. Hossza 150 cm. Mellékletet nem tartalmazott.

50 (1) *sír.* (67., 68. kép) és [69. kép]. 115 cm. mélyen, ÉÉK 10° —DDNy 190° irányú sírüregben nagyon bolygatott sír. A koponya a sír

67. kép. Mellékletek az 50(1). sírból.
Fig. 67. Objets de la sépulture 50(1).

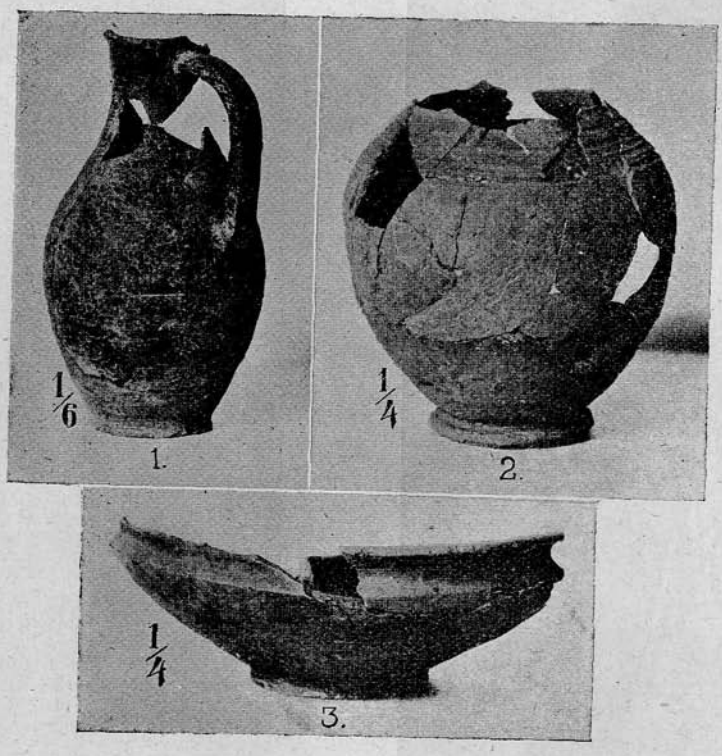
északi részében feküdt; a többi csontok a megmaradt mellékletekkel együtt szanaszét hevertek.

68. kép. Tengeri csiga az 50(1). sír üregéből.
Fig. 68. Limace de mer provenant de la sépulture 50(1).

Mellékletek: 1. Félkörfejes *csontfésű* (67. kép, 1.), mely eltérően az eddig látottaktól, egy darab csontból készült s így fedőlapokra nem volt szükség, de dacára ennek, a szokásos szegecselést itt is megtaláljuk, csakhogy itt tisztán díszítő elemképen jelentkezik s nem szegecsek, hanem hármasával csoportosított apró bronzcsövecskék vannak a fésű testébe beágyazva. E kis csövek egyik oldalról áthatolnak a másik oldalra és mindkét végükön ránitoltak. Fején 3 csoportban 9 és hosszúkás

testén szintén 3 csoportban 9 cső van beágyazva. 2. *Gyöngyszemek*, melyek közül egyik zöldesszürke üvegpasztából készült és vízszintes rovátkákkal díszített (5.), egy darab sötétkék üvegből való (6.) és 3 darab borostyánkőből készült (3., 4., 7.). 3. *Vaskés* (2.) nyélnyújtványán farostokkal. — A csontok és a felsorolt mellékletek közt sok edénytöredék hevert rendetlenül, de ilyenek magából a sírüregből is kerültek elő és köztük 4. egy ásatag *csiga* (murexcrassispina L. 68. kép). Az edénytöredékek hat korongolt edény részeinek bizonyultak, melyekből csak 3

69. kép. Edény töredékek az 50(1). sírból.
Fig. 69. Débris de Vases de la sépulture 50(1).

darabot sikerült hiányosan összeilleszteniink. 5. Hosszú nyakú, *füles korsó* [1.], törési felülete vörös színű; felülete a bevonó anyagtól kivülbelül barna, füle vastag szalagos fül, külső felén lapos hornyolattal, feneke kiugró, lapos. (Átmetszetét lásd 4. kép 11.). 6. Szürke anyagú, minden bevonás nélküli, érdes felületű *fazék* [2.], vállán 5 mélyített hornyolattal és kiugró lapos fenékkel. 7. Hasonló *bögre* fenékrésze. 8. Hamúszürke, jól korongolt tál kiugró, befelé tölcséresedő fenékkel [3.]. 9. Sötétszürke *tál* három kisebb töredéke; külső felülete a bevonó anyagtól

tompán fénylő, nyakán az érdesen hagyott szalagon zeg-zug vonalas becsíszolás fénylik. 10. Egész anyagában vörösre égetett, talán római *edény* kisebb töredéke, külső felületén a bevonó anyag tompán fénylik. 11. Kecske csontok.

51. sír. 45 cm. mélyen, ÉÉK 30°—DDNy 210° tájolású, hanyatfekvő csontváz. A koponya félig bal oldalára fordult, a karok a gyomorüreg

70. kép. Az 52. sír képe.
Fig. 70. Vue de la sépulture 52.

71. kép. Az 53. sír képe.
Fig. 71. Vue de la sépulture 53.

felett keresztbefonva pihentek; az alsótest a medencecsontoktól a lábfejek felé fokozatosan magasabban feküdt, a combcsontok párhuzamosan állottak, de a bal lábfej a jobb bokacsont alá visszahajlott. Hossza 150 cm. Melléklete nem volt.

52. sír. 45 cm. mélyen, ÉÉK 30°—DDNy 210° tájolás mellett, jobb

oldalára fektetett és zsugorított csontváz, mint a 70. képünkön látható. Mellékletet nem tartalmazott.

53. sír. 45 cm. mélyen, ÉK—DNy irányú sírüregben jobb oldalára fektetett csontváz a 71. sz. képünkön látható helyzetben. Melléklete nem volt.

72. kép. Mellékletek az 54. sírból.
Fig. 72. Objets de la sépulture 54.

54. sír. 35 cm. mélyen kis gyermek csontváz. A felsőtest ÉÉNy 350°—DDK 160° tájolás mellett a koponyával együtt a jobb oldalán feküdt, míg a lábak a hanyattfektetésnek megfelelő, természetes helyzetben ÉÉK 10°—DDNy 190° irányban törtek a felső testhez. A jobb felsőkar és a bal combcsont hiányoztak. Hossza 80 cm. *Mellékletűl* egy darab hengeres kis üveg gyöngyszem és egy lemezes kis bronz spirálcső kerültek elő. (72. kép, 1., 2.)

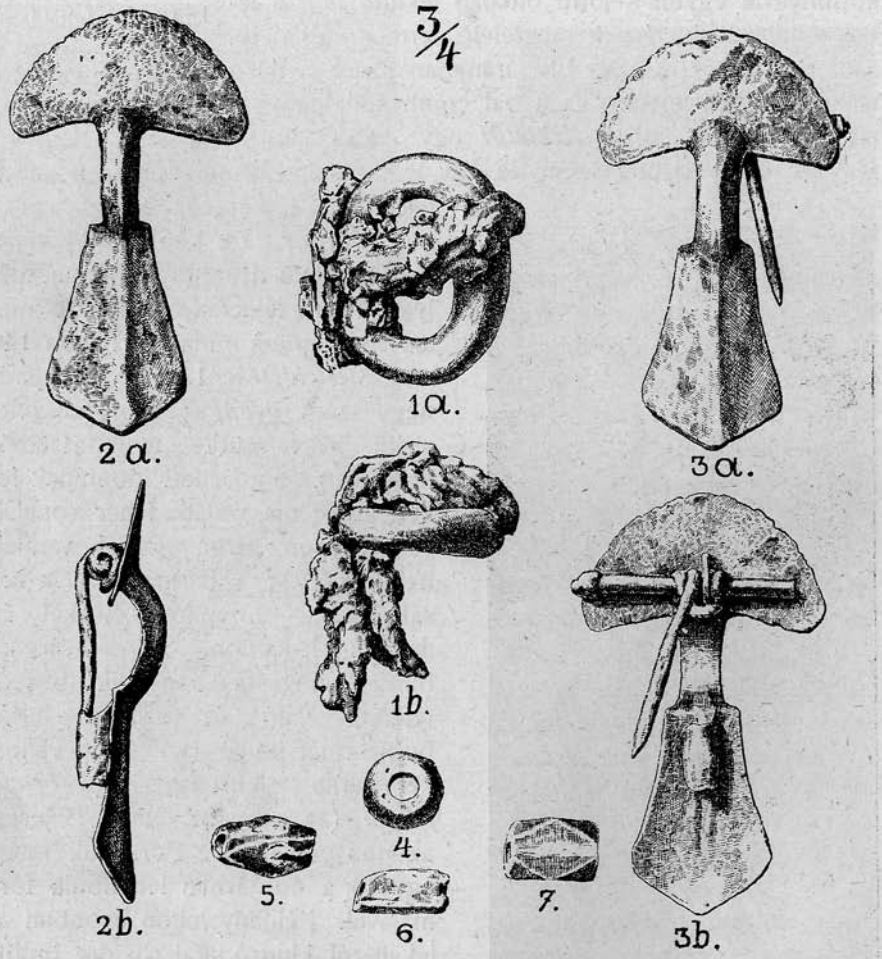

73. kép. Az 55. sír képe.
Fig. 73. Vue de la sépulture 55.

55. sír. [73. kép] és (74. kép). É—D irányú sírüregben, 40 cm. mélyen, hasra fektetett csontváz, a mint azt 73. képünk mutatja. Hossza 140 cm. *Mellékletek*: 1. A nyak tájáról négy szem *gyöngy*; a gömbszelet alakú kékes-szürke üvegpasztából készült (4.), a tojásdad idomúnak fekete üveg masszájába fehér vonalak és középen sárga pontok vannak berakva (5.); a harmadik (7.) hasáb alakú tompított élekkel és anyaga kalcedon, színe sárgásbarna, míg a negyedik borostyánból való és szintén hasábos formát mutat (6.). 2. A vállon két darab félkorongos fejű *bronz fibula* (2a, 2b, 3a, 3b). Teljesen azonos példányok. Formájuk megegyezik a 46. sírban lelt fibula formájával. Példányainkon azonban a fej aljáról kiugró taraj rövidre öntött és a fej félkorongos záródásáról hiányzik a gomb. Továbbá a vastag bronz sodronyból készült, alsó ívjalású rúgó ezeknél a fibuláknál csak egy kanyarulattal veszi körül a taraj nyílásán átdugott vas-

pálcikát s így a 46. sír fibulájának rúgójához viszonyítva, rövid. Ott, a hol a rugó hiányzik, a vaspálcika nagy része bronzhüvelybe van bujtatva, melyeket a pálca végein bronzgyűrűk védtek a leeséstől. 3. Az alsó nyakcsigolyán nagyobb csatt; gyűrüje tömör bronz, pecke és négyzetes szíjszorító tagja ellenben vas (1a, 1b).

56. sir. (75. kép) Ny—K. irányu sírüregben, 140 cm. mélyen, bolygatott sír. A lábszárak hanyatt való fektetésnek megfelelően rendes

74. kép. Mellékletek az 55. sírból.
Fig. 74. Objets de la sépulture 55.

helyzetben feküdtek, a többi csontrész azonban szanaszét hevert és általában 10 cm.-rel magasabban, mint a lábszárak.

Mellékletek: 1. Egy félkorongos fejü *bronz fibula* fejének töredéke (2). 2. Ezüst sodronyból készült hurok; a sodrony egyik vége a másikra négyszer csavarodik rá (3). 3. Alaktalan ezüst lemez (1).

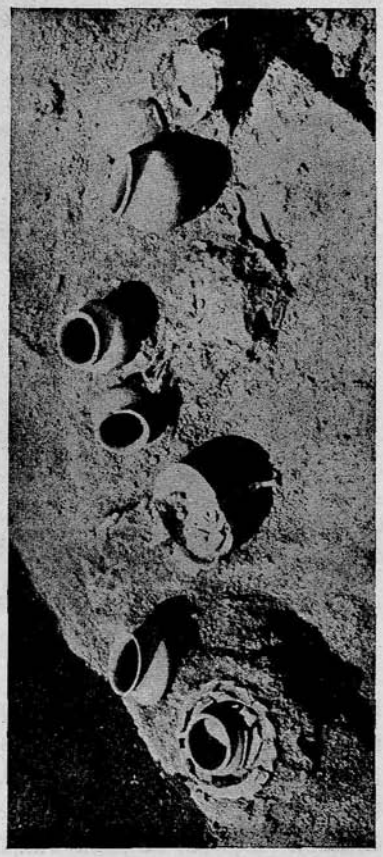
57. sir. 60 cm. mélyen, NyDNy 250°—KÉK 70° tájolású, kinyújtott lábakkal hanyattfektetett, gyenge fentartású csontváz. A felső test balra fordult és a koponyával együtt elmállott, a bal alkar a bal medencecsont fölött pihent. Hossza 155 cm. Mellékletet nem tartalmazott.

75. kép. Mellékletek az 56. sírból.
Fig. 75. Objets de la sépulture 56.

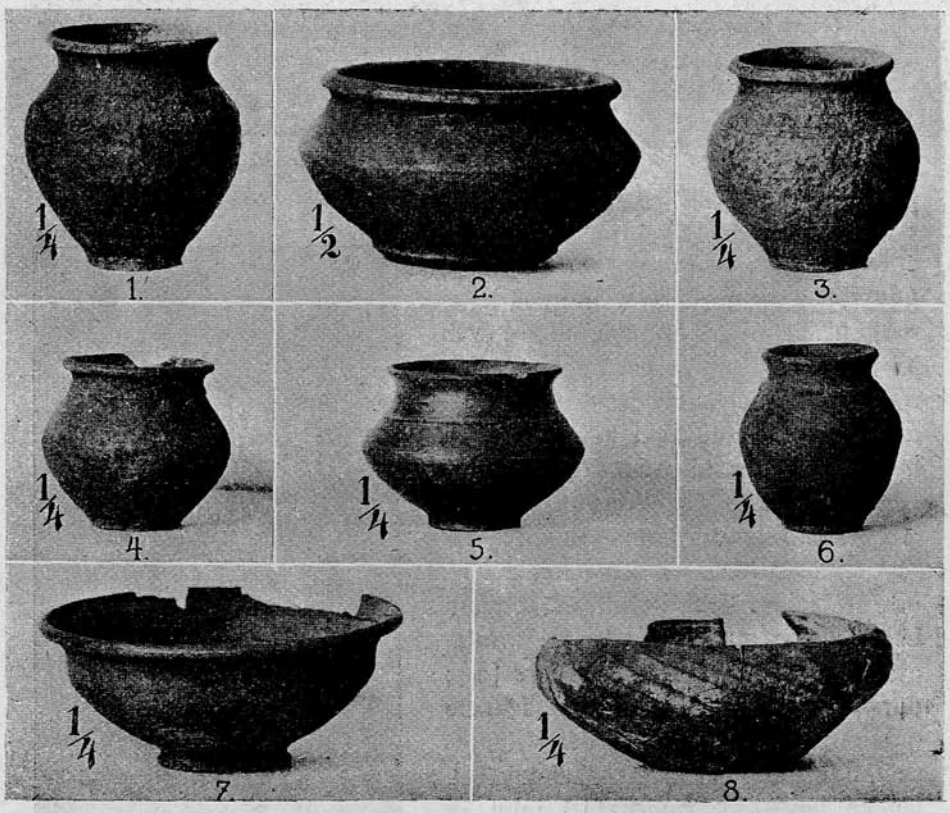
58. sir. [76. 77. kép] (78. kép) 65 cm. mélyen, É—D tájolású, hanyattfekvő gyermekcsontváz. A föld nyomása alatt összetört koponyán kivül csak nagyon elmállott csontrészek kerültek elő. A sír hossza (edénymellékletekkel együtt) 100 cm. Lásd a 76. képet.

Mellékletek: A sírba helyezett 9 edény mindenike korongon készült és úgy voltak csoportosítva, hogy 3 a fej mögött, kettő a koponya, illetve váll jobb oldalán, egy a hasüregen és három a lábfejnél állott. Rövid leírásukat a koponyamögöttiekkel kezdjük és elhelyezésük sorrendjében, délre haladva adjuk. 1. *Sekély tál* elmállott hiányos töredékei. Anyaga finoman iszapolt, törési felülete vörös; külső felülete barnásfekete anyaggal kezelt és tompán fénylő; pereme kissé befelé vastagodó, feneke lapított. 2. *Kisbögre* [6.]; durván iszapolt és korongolt, felülete minden bevonásnélküli, érdes, feketésszürke színű; vállán borda fut körül, feneke lapos. 3. *Bögre* [1.] mint az előbbi, csak hamúszürke színű, vállán két határozatlan vezetésű mélyített vonal. 4. Mint az előbbi, csak még durvább technikájú és vállát több mélyített vonal tagozza [3.]. 5. Mint a 2. sz. alatti, csak hasasabb [4.]. 6. *Tál* [7.] a hasüregről. Azonos anyagú és kidolgozású, mint az 1. sz. alatti tál; feneke kiugró, lapos. 7. Finom iszapolású és korongolású *bögre* [5.];

76. kép. Az 58. sír képe.
Fig. 76. Vue de la sépulture 58.

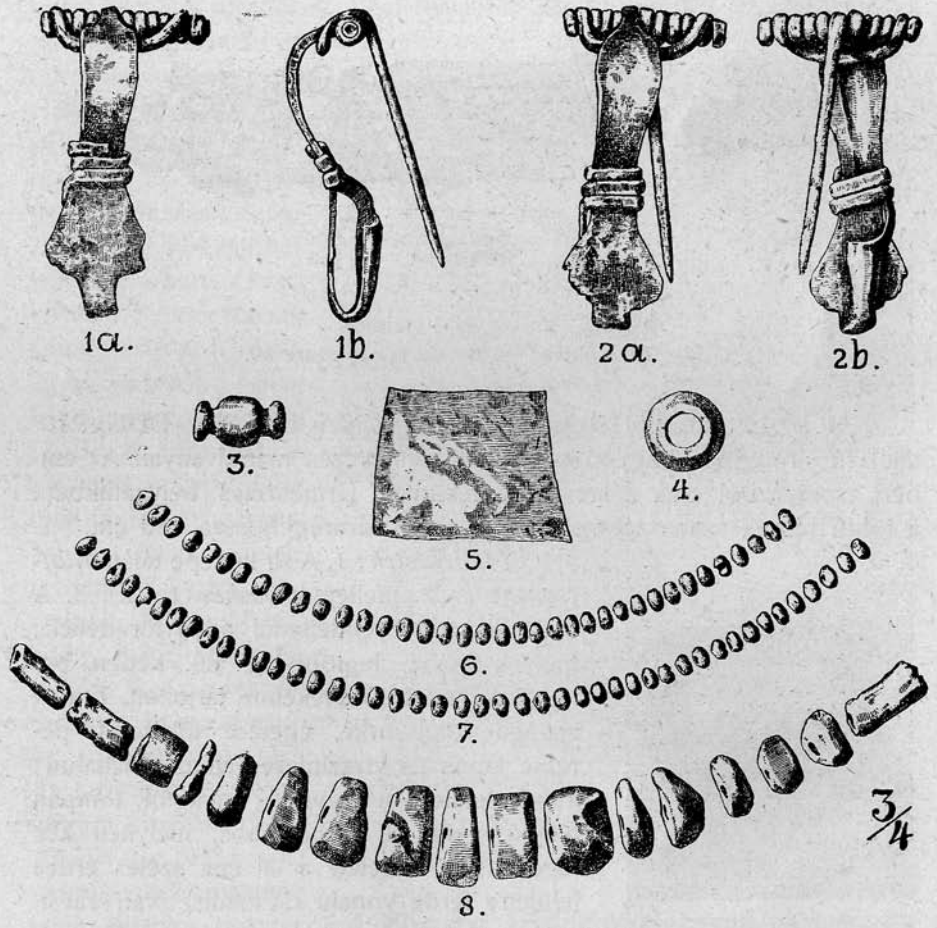
külső felületén szürkés fekete bevonó anyaggal kezelt és tompán fénylő, vállán borda szalad körül. (Átmetszetét lásd 4. kép 2.) 8. A sír déli részében az 1. sz. alattival azonos anyagú és kidolgozású *sekély tál*; elmállott töredékeiből ismételten összeállítottuk, de mindannyiszor szétesett; fényképét ezért nem adhatjuk. (A 77. képre tévedésből került a 8. sz. alatti tál e sir mellékletei közé.) Tálunk jellemző sajátossága, hogy válláról ferde irányú, széles hornyolatok szaladnak pár-

77. kép. 1—7. sz. Edények az 58. sírból. — 8. Szórványos lelet.
Fig. 77. 1—7 Vases de la sépulture 58. — 8. Trouvaille sporadique.

húzamosan alá, mint a 60. kép 7. számú és 81. kép 2. 3. sz. edényénél és dacára e praehistorikus ízű díszítésnek, finoman korongolt, sőt feneke profilált. 9. *Kis csésze,* az előbb leírt tálban találtuk. Anyaga barnás-vörösre égetett, felülete bevonó anyaggal kezelt, feneke kissé profilált [2.]. 10. A jobb vállról és a bal csipő tájáról egy-egy, teljesen azonos typusú, kéttagu *bronz fibula*. (1a., 1b., 2a., 2b.) Testük lemezes, lábuk aláhajtott, rugószerkezetük alsóíjjalású. Egészben véve tehát azonos

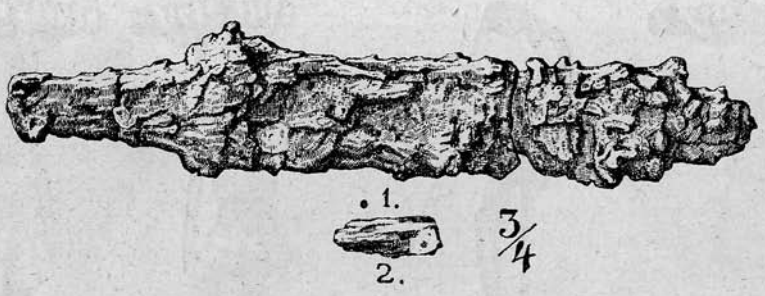
szerkezetüek eddig látott aláhajtottlábú fibuláinkkal, forma tekintetében azonban lényegesen eltérnek azoktól trapez, illetve rombikus idomú lábukkal, mely az aláhajtott tűtokkal együtt lép itt fel. E példányok így átmeneti formát képviselnek egyenes testű, aláhajtott lábú fibuláink és félkorongosfejű, rombikus lábú fibuláink között. A kiszélesedő láb felső lapjának szélein ugyanazokat a határozatlan vezetésű (zeg-zug-

78. kép. Mellékletek az 58. sírból.
Fig. 78. Objets de la sépulture 58.

vonalas) és sekély mélységű bekarcolásokat látjuk, melyekkel a 27. sír fibuláinál már találkoztunk. 11. A nyakon krétás anyagú, *apró sárga gyöngyök*, valamennyi gömbszelet alakú (6. 7.); az 5. és 6. sz. alatti edénykékben és azok között 19 drb. gyöngyszem, melyek közül a 13 drb. különböző nagyságú borostyánból készült (8.), 3 drb. hosszukás

korállgyöngy (8.) és 3 drb. üvegből való. Ez utóbbiak közül ismét egyik vörös (8. balról harmadik), a másik sötétkék pásztából készült (4), míg a harmadiknak anyaga sárgás üveg, alakja hengerded, két végén egy-egy mély rovátkával (3.). 12. Ugyancsak a hasüreg feletti tálban feküdt az (5.) sz. alatti $^1/_2$ m/m. vastagságú, fehéres színű üveglemez; úgy homorú, mint domború fele kissé opalizált felületű. Hasonmását a 18. sírban találtuk meg.

79. kép. Vaskés az 59. sírból.
Fig. 79. Couteau en fer de la sépulture 59.

59. sír. (79. kép.) és [80. kép.] 210 cm. mélyen, ÉÉK 30°—DDNy 210° tájolású sírüregben nagyon bolygatott temetkezés maradványai. Az emberi csontvázból csak a lábszárak feküdtek természetes helyzetükben, a többi részek szanaszét voltak hányva. A sírüreg hossza 180 cm.

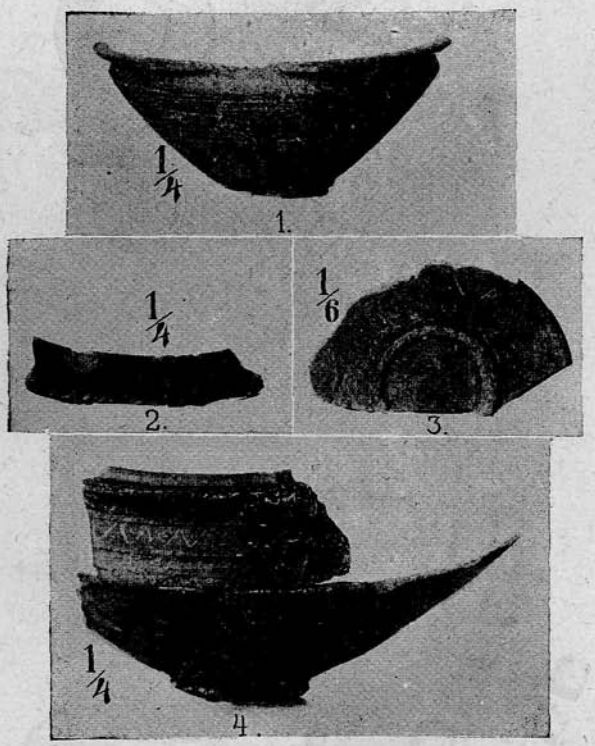
80. kép. Edénytöredék az 50. sírból.
Fig. 80. Débris de vase de la sépulture 59.

Mellékletek: 1. A sír közepe táján *állatcsontok* és 2. mellettük *vaskés* (1., 2.). 3. A csontok között rendetlenül edénytöredékek; melyek közül legtöbb a 80. képen bemutatott *fazék* töredékéhez tartozott. Ennek anyaga sötétszürke, égetése tökéletes, pereme lapos és vízszintesen áll az oldalfalon; külső felülete a bevonó anyagtól tompán fénylő, vállát 3 párhuzamos, mélyített kör tagozza és e felett a 3 cm. széles érdes felületre ferde vonalú rácsosdísz van rácsiszolva. A többi cserép egy-egy edénynek apró fenéktöredéke és pedig 4. egész anyagában vörösre égetett, profilált fenekű római edény fenékrésze. 5. Szürke anyagú, lapos fenekű fazék alsó része. 6., 7. Szürke anyagú, durvább kidolgozású edények töredékei.

60. sír. [81. kép.] 230 cm. mélyen, ÉÉK 30°—DDNy 210° tájolású sírüregben nagyon bolygatott temetkezés. A sír északi felében lelt két

drb koponyatöredéken kivül egyéb embercsont nem került elő. A sírüreg hossza, alján, 190 cm.

Mellékletek: A sírüreg alján rendetlen összevisszaságban edénytöredékek és állatcsontok. A cserepek öt edény nagyon hiányos töredékei, melyek közül hármat képben is bemutathatunk. 1. Nagyobb *csésze*, vörös törésű, szürke felületű, élbeugró kihasasodással, profilált lapos peremmel és kiugró, lapos fenékkel; vállán rácsiszolt zeg-zúg vonal [4.]. A töredékek közt található két drb széles és profilálatlan szalagos fül szintén ez edényhez tartozott. 2. Hasonló anyagú, lapos peremű edény felsőrészének kis töredéke; nyakán a rácsiszolt zegzúg vonal két egymás fölötti sorban szalad körül. 3. Szürke törésű, feketés-szürke felületű, lapos *tányér*, vállán ferde hornyolatokkal (2.. 3.). 4. Mély *tál* [1.], felületén a korongolás erős nyomaival; pereme kihajló, feneke befelé mélyülő. 5. Durván korongolt, érdes felületű edény hasrészének töredéke. 6. Az edénytöredékek közt disznó- és szárnyas csontok.

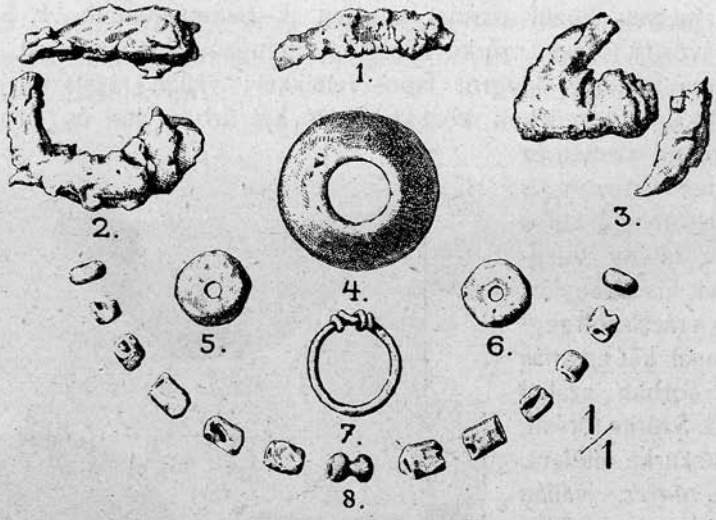

81. kép. Edénytöredékek a 60. sírból.
Fig. 81. Débris de vases de la sépulture 60.

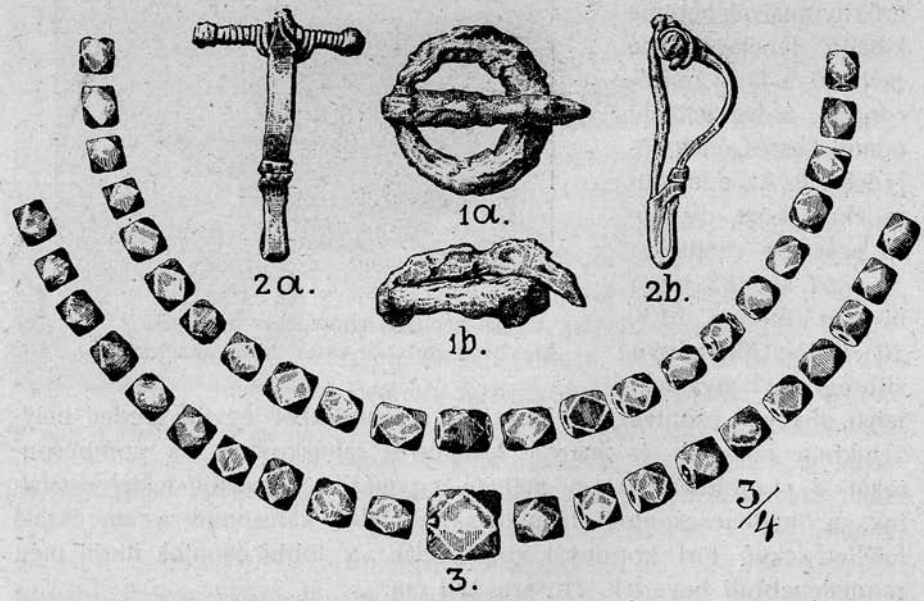
61. sír. (82. kép.) 60 cm. mélyen, ÉÉK 20°--DDNy 200° irányú sírüregben, hanyattfektetett, hiányos csontváz. A lábszárak a lábfejekkel együtt eredeti helyzetükben feküdtek és hanyatt fektetésről tanúskodnak; a combcsontokat a sírüregben 30 cm. mélyen, egymáson keresztbe fektetve találtuk, a medencecsontok hiányoztak, a felső karcsontok a sír északi felében fekvő tört koponyát közrefogták, a többi csontok itt-ott még rendetlenebbül hevertek. Hossza 170 cm.

Mellékletek: 1. A nyak táján *gyöngyök*, melyek közül két szem borostyánból készült (5., 6.), a többi részben porlékony sárga krétás

anyagú, részben kék üveg (8.), 2. A hasüreg táján gömbszelet alakú nagy üveggyöngy (4.), színe zöld. 3. Szokásos záródású bronz sodronykarika (7.). 4. Két vascsatt töredékei (1., 2., 3.).

82. kép. Mellékletek a 61. sírból.
Fig. 82. Objets de la sépulture 61.

83. kép. 1a—2b. sz. Mellékletek a 62. sírból. 3. sz. Gyöngyök a 72. sírból.
Fig. 83. 1a—2b. Objets de la sépulture 62. Les perles du no. 3. appartiennent à la sépulture 72.

62. sír. (83. kép.) és [84. kép.] 60 cm. mélyen, ÉK—DNy tájolású, kinyújtott végtagokkal hanyattfekvő csontváz, koponyája baloldalára fordult. Hossza 160 cm.

Mellékletek: 1. A nyakon kéküvegből készült gyöngyszem töredékek. 2. A bal vállcsont felett aláhajtott lábú *bronzfibula* (2a, 2b), a milyennel már találkoztunk a 23. sírnál. 3. A jobb medencecsont felett vascsatt aláhajló tüskével (1a, 1b). 4. A balra fordult koponya mögött tört állapotban *tál*; szemcsés anyaga szürke törésű, felülete szürkésfekete; feneke kiugró és lefelé tölcséresedő [3.]. 5. A jobb

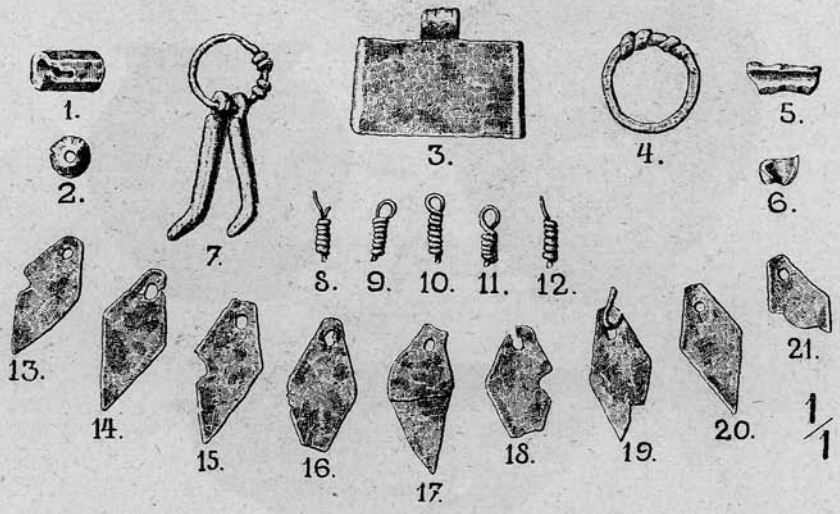

84. kép. Edények a 63. sírból.
Fig. 84. Vases de la sépulture 63.

térd mellett, kivül, nagyobb *fazék* töredékei; szemcsés, durva anyagból korongolták, feneke befelé mélyülő [1.]. 6. Érdes, füstös felületű *bögre* kiugró és befelé tölcséresedő fenékkel, vállán bordával. Az 5. sz. alatti fenék befödésére szolgált [2.]. 7. A koponya mögötti tál mellett *állatcsontok*.

63. sír. (85., 86. kép). ÉÉK 20°—DDNy 200° tájolású sírüregben, 65 cm. mélyen, hanyattfekvő csontváz délre néző koponyával; a bal alkar a bal medencecsonton pihent, a lábszárak a lábfejek közelében keresztezték egymást. Hossza 168 cm.

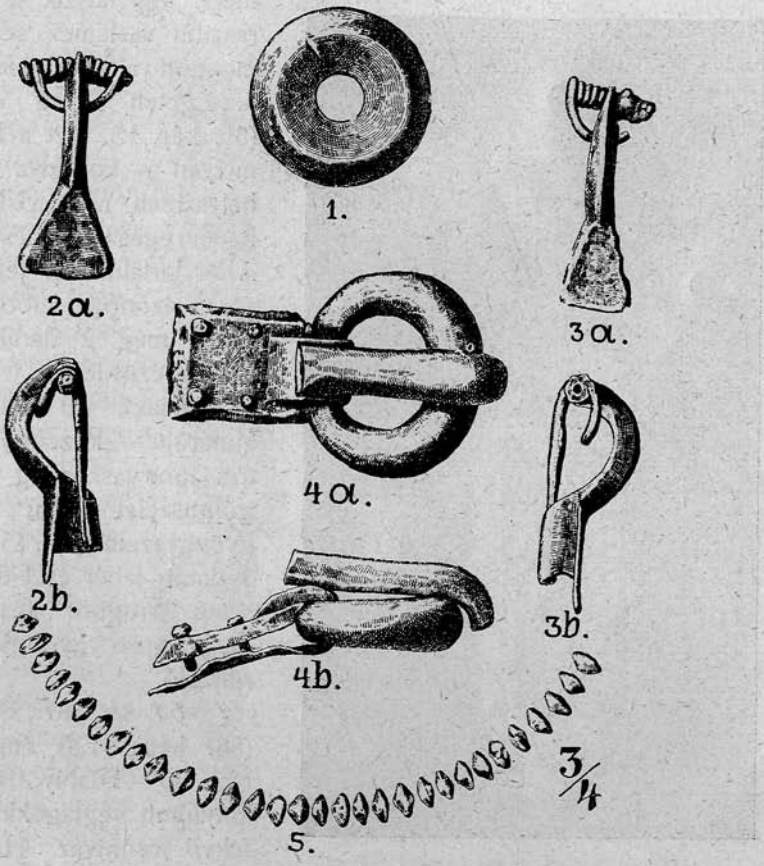
Mellékletek: 1. A nyak körül *ezüst csüngődísz* tagjai és pedig 9 darab rombus idomú vékony ezüstlemez, melyeknek mindenike egyik hegyes végén át van fúrva (85. kép, 13—21.); 5 darab vékony ezüst sodronyból készült és eredetileg mindkét végén apró füllel ellátott spirális tekercs (8—12.), melyeknek nagyobb füle bizonyára a rombus idomú lemezek nyílásán volt átfűzve és úgy készült, hogy előbb a sodronyt átfűzték a nyíláson s rövidebb feléből formálták az alsó fület, hosszabb feléből a felső fület és a megmaradt részt rácsavarták a két fül közé eső részre. Az így új mozgó taggal ellátott csüngőt fűzhették azután zsinegre vagy ismét fémkarikára, de ilyet nem találtunk társaságukban; a 85. kép 4. sz. alatti zárt *ezüstkarika* csüngő nélkül és egymagában került elő a koponya jobb oldalán, míg a fenti csüngődíszek

85. kép. Mellékletek a 63. sírból.
Fig. 85. Objets de la sépulture 63.

a koponya bal oldalán a nyak mellett feküdtek. Hasonló karikáról lóg alá két hengeres ezüst tüske, melyeknek hegye meg van hajlítva úgy, hogy a csattok tüskéire emlékeztetnek (7.). Ugyancsak a nyak jobb oldaláról való a szalagos füllel ellátott téglány alakú ezüstlemez (3.), mely keskeny oldalain 2 m/m. szélességben, derékszög alatt be van hajlítva bizonyságául annak, hogy az így képezett párkányok közé valami be volt foglalva. Ezt bizonyítaná alsó lapjának a felső síma laptól eltérő oxidatiója is. Ugyancsak a nyak tájáról valók a 85. kép 1., 2., 5., 6. sz. a. zöldüveg gyöngyszemek. 2. A jobb felsőkar tövét gyöngyfűzér vette körül, mely állott 35 darab lencse formájú, áttetsző zöldszínű üveggyöngyszemből (5.). 3. A jobb mellüreg felett és a bal vállcsonton egy-egy, teljesen azonos typusú *bronzfibula* (86. kép 2a,

2b., 3a., 3b). Fejével mindkettő lefelé állott. Háromszög alakra kiszélesedő lábaikkal az 58. sír fibuláira emlékeztetnek, de míg azoknál a tűtokot a láb aláhajtása által nyerték, addig ezeknél a tűtok a láb alján van elhelyezve és a fibula testével együtt öntetett. Hátuk nem lemezes, mint azoké hanem háromszöges átmetszetű tömör gyűrű. Általában vaskosabb testűek, mint eddig látott fibuláink. Fejszerkezetük azomban megegyezik az 58. sír fibuláinak fejszerkezetével s így ha azok első

86. kép. Mellékletek a 63. sírból.
Fig. 86. Objets de la sépulture 63.

fokon képviselték az átmenetet az egyenes testű, aláhajtott lábú fibulák és a félkorongos fejű, rombikus lábú fibulák közt, úgy ezek második fokon képviselik és közelebb állanak az utóbbiakhoz, mint az aláhajtott lábúak rendes typusához. 4. A balkönyök hajlásában vízszintes helyzetben bronz *övcsatt* (86. kép 4a, 4b) tüskéjével kifelé fordulva. Tömör, hengeres karikájához, hátul két csuklóval illeszkedik

a szíjszorító lemezes tag. Ennek felső lapja 3 m/m. vastag, élei letompítottak és alsó vékony lapjával négy gömbösfejű bronzszegecs tartja össze. A felső lemez hosszúnégyszöges lapját két bekarcolt, átlós vonal négy háromszögre osztja, melyek közül a csukló felőli minden díszítés nélküli, a vele átellenesnek csúcspontjaiban (alapjánál, a szegecseken belül) koncentrikus és érintőkkel összekötött 3 kis kör foglal helyet, míg a másik kettő poncolt felületű. A csatt tüskéje tömör pálca, mely, úgy látszik, a hozzáforrasztott vaslemez segítségével mozgott a csatt hídja körül. 5. Égetett agyag orsógomb (86. kép 1.). Azt a földgalyat, melyen a koponya feküdt, a helyszínén nem vizsgáltuk át, hanem egészében beszállítottuk. A sír tartalmának jelen leírása során azonban felbontottuk és akkor még 2 darab rombus idomú ezüstlemez (mint az 1. sz. alattiak), — 3 darab 11 m/m. átmérőjű —, közepén átlyukasztott lapos vaskorong —, 1 darab gömbszelet alakú borostyán gyöngyszem (átm. 15 m/m.) —, 3 darab fehér és 1 darab zöld színű üvegből készült hengeres, apró gyöngyszem került elő.

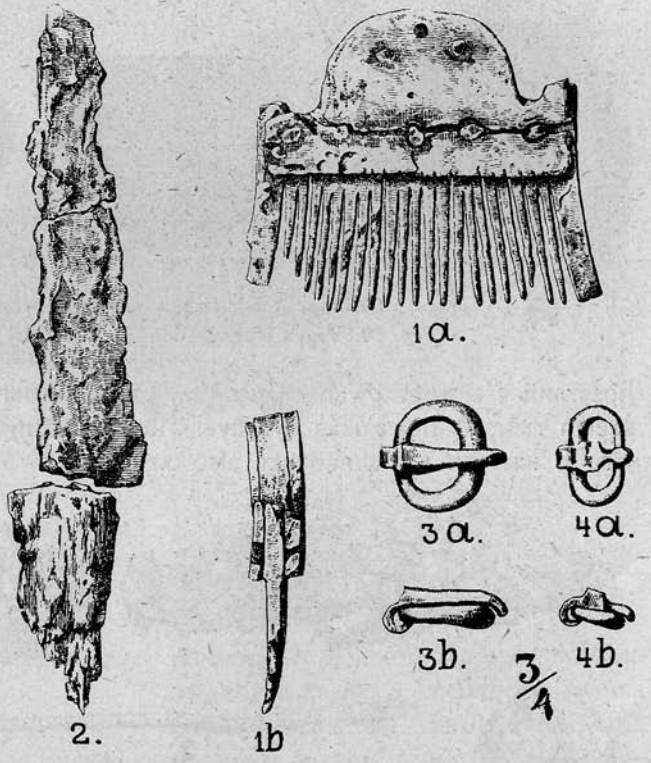
87. kép. A 64. sír képe.
Fig. 87. Vue de la sépulture 64.

64. sír. [87., 89. kép] és (88. kép). 130 cm. mélyen, ÉÉK 30°—DDNy 210° tájolású, kinyújtott végtagokkal hanyattfekvő csontváz. Hossza 165 cm. A sírüreg hossza, alján, 210 cm. Lásd a 87. képet.

Mellékletek: 1. A jobb farcsont alsó szélén kis *ezüstcsatt*; tüskéje tagolt és végén félkörös átmetszetű; gyűrűje ovális (4a, 4b). 2. A farcsontok közelében, a gerinccsonton az előbbinél nagyobb *ezüstcsatt*; gyűrűje karika, tüskéje hengeres és mélyen aláhajló (3a., 3b). A két csattformát tehát együtt találjuk sírunkban. A többi melléklet a fej mögött volt elhelyezve. A hat korongolt edény rövid leírását északon kezdve, elhelyezésük sorrendjében adjuk. 3. Szemcsés, szürke anyagú *fazék*,

bevonás nélküli, érdes felületű, nyakán és vállán mélyített vonal; feneke lapos [4.]. 4. *Fazék*, mint az előbbi; feneke kiszélesedő, lapos [6.] 5. Finoman iszapolt és korongolt, külső felületén gyantás anyaggal bevont *fazék*; hamuszürke, nyakán az érdes felületű hornyolatra rácsíszolt hullámvonal fénylik; feneke kiugró és mélyített [5.]. 6. *Mély tál*, anyaga, technikája, mint a 3. sz. alatti; feneke befelé tölcséresedő [1.]. 7. *Tál*, mint az előbbi, csak foltos égetésű [3.]. 8. *Bögre*, barnásszürke színű, érdes felületű, vállán két párhuzamos mélyített vonal; feneke befelé tölcséresedő [2.]. 8.

Az edények közötti kis térre összezsugorítva egy kecske egész *csontvázát* találtuk. A csontokon egy vaskés (2.) —, közelükben félkorongos fejű csontfésű feküdt. A fésű (1a., 1b) méreteiben kisebb, mint eddig látott fésűink, de typusával többször találkoztunk. Fogai aránylag hosszúak és szokatlanul vastagok; a fej felső részén átfúrt; részeit bronzszegecsek tartják össze. A fényképezés alkalmával a fésű és vaskés még nem voltak felfedve, 87. képünkön azért nem látszanak.

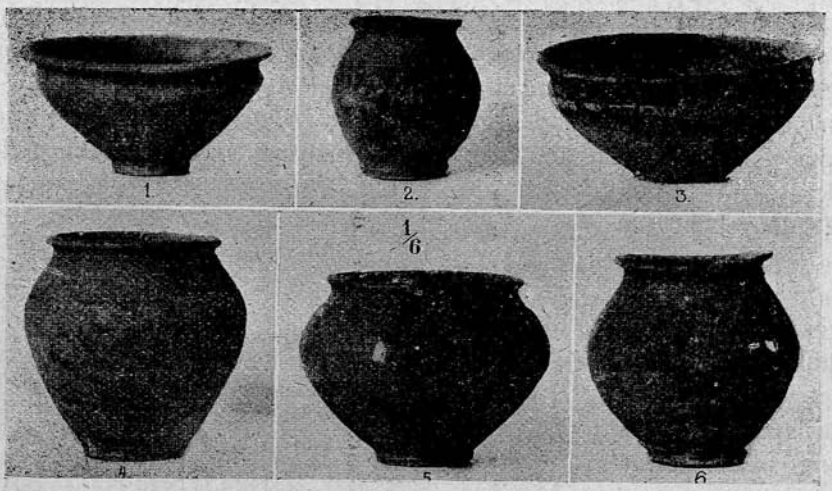

88. sír. Mellékletek a 64. sírból.
Fig. 88. Objets de la sépulture 64.

65. sír. (90. kép) és [91. kép]. 65 cm. mélyen, ÉÉK 10°—DDNy 190° tájolású, — kinyújtott végtagokkal hanyattfekvő, hiányos csontváz. A felsőtest, a könyöktől kezdve a bányában kallódott el.

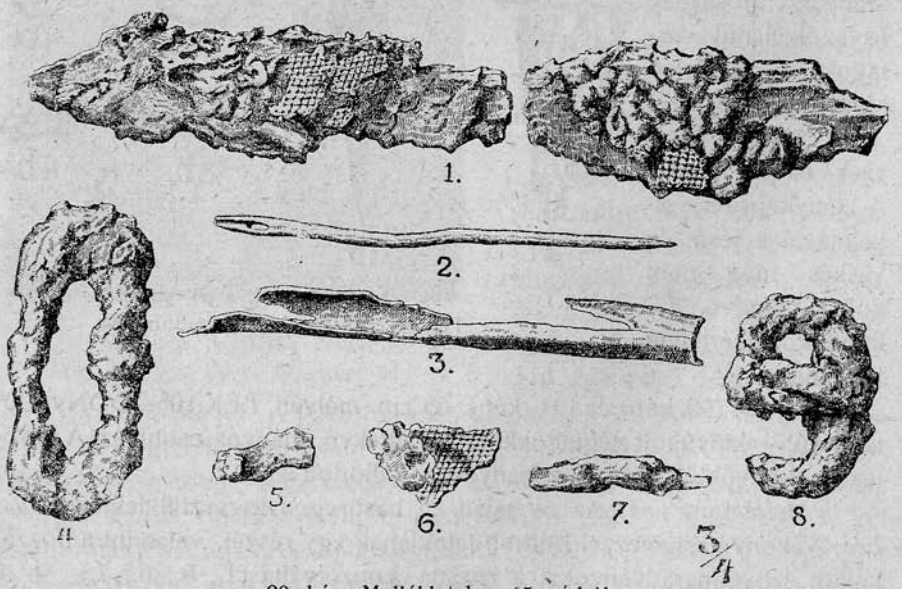
Mellékletek: 1. Az öv táján, a hasüregen keresztül fektetve *vaskés*; vékony vaslemezzel burkolt fatokjának egy részét, valamint a hozzátapadt szövetmaradványokat a rozsda konzerválta (1., 5., 6., 7.). 2. A jobboldali medencecsonton, a sír tengelye irányába fektetett *bronztű* és

csonthüvelyének töredékei. A tű hengerded teste a lyuk felőli vastagabb végén kissé lapított és mindkét oldalán a cérna felvételére

89. kép. A 64. sírban talált edények.
Fig. 89. Vases trouvés dans la sépulture 64.

hosszanti csatornával van ellátva (2., 3.). 3. A bal medencecsont felső szélén *vascsatt* hosszúkás gyűrűvel, tüskéje hiányzik (4.). 4. Hasonló, kisebb *vascsatt* a balmedence alsó szélén (8.). 5. A sírüregnek a bá-

90. kép. Mellékletek a 65. sírból.
Fig. 90. Objets de la sépulture 65.

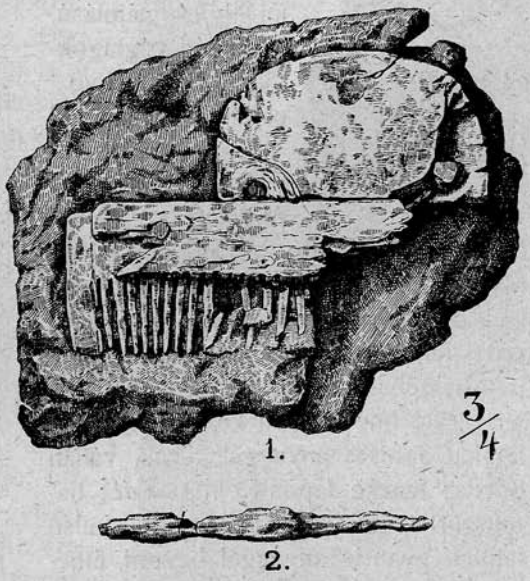
nyába beomlott részéből került elő a 91. képen bemutatott, szabadkézből formált, szürkés-barna edény; feneke kissé kiszélesedő és lapos.

91. kép. Edény a 65. sírból.
Fig. 91. Vase trouvé dans la sépulture 65.

66. sír. (92. kép) és [93. kép]. É—D irányú sírüregben, 75 cm. mélyen, nagyon bolygatott sír. A koponya a sír északi felében arccal északra nézett, a többi csont is természetes helyzetéből kimozdítva, szanaszét hevert. A sírüreg hossza 160 cm.

Mellékletek: 1. A sír északnyugati felében félkorongos fejű *csontfésű*, azonos összetételű, mint a 30. sírban lelt fésű, de díszítés nélküli; szegecsei vasból valók (1.). 2. A fésű közelében fanyélre járó *vasár* (2.) és cserepek, melyek két edényhez tartoznak. 3. Az egyik szürke magvú, szürkés-fekete felületű, gyantás anyaggal kezelt *fazék* felső részének töredéke; hosszú nyakát négy élesen kiugró borda négy keskeny mezőre osztja, melyeknek érdes felületén hullámvonalas rácsíszolás látható. Anyaga finoman iszapolt, belsején a korongolás nyoma széles vonalakban látszik (93. kép.). 4. Durva anyagú szürke edény fenékrészének töredéke. Felülete érdes, feneke kiugró, lapos.

92. kép. Fésű és vasár a 66. sírból.
Fig. 92. Peigne et ustensile en fer de la sépulture 66.

93. kép. Edénytöredék a 66. sírból.
Fig. 93. Débris de vase de la sépulture 66.

67. sír. 80 cm. mélyen, É—D irányban hanyattfektetett, bolygatott csontváz. Az alsó karcsontok, a jobb farcsont és a lábfejek hiányoztak, a lábak térdben nyugatra zsugorítottak. Hossza 130 cm.

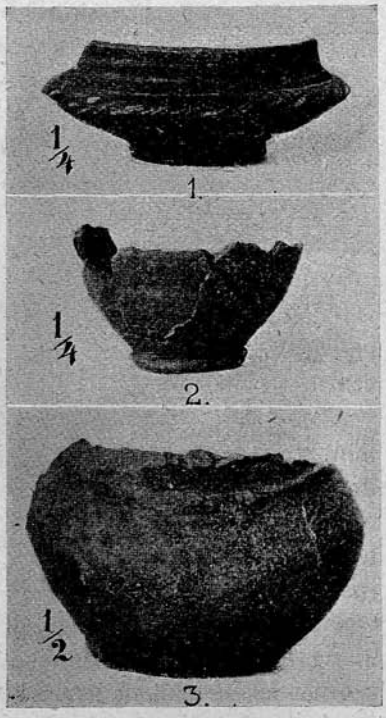
Melléklet: A jobb combcsont tövénél vascsatt (94. kép a., b.).

68. sír. 160 cm. mélyen, Ny—K tájolású, kinyújtott végtagokkal hanyattfekvő csontváz. A koponya arccal keletre nézett; a bal alkar a bal medencecsonton pihent. Hossza 165 cm. Mellékletet nem tartalmazott.

94. kép. Vascsatt a 67. sírból.
Fig. 94. Boucle en fer de la sépulture 67.

69. sír. [95. kép]. 30 cm. mélyen, ÉÉK 10°—DDNy 190° tájolású, kinyújtott végtagokkal hanyattfekvő csontváz. Arca a test hossztengelyében. Hossza 170 cm. *Melléklet*: A bal lábfejnél 3 darab korongolt edény hiányos töredékei. 1. *Bögre* alsó része [2.]. Sötétszürke, szemcsés anyagú és érdes felületű; feneke kiugró és középen bemélyülő. 2. *Bögre* töredéke; sötétszürke, finomabban korongolt, külső felülete firnises anyaggal kezelt, vállán borda; feneke lapos [3.]. 3. *Tál;* hamuszürke, finoman korongolt, külső felülete gyantás anyaggal bevont, élbeugró kihasasodásán párhuzamos ferde hornyolatok; pereme felálló, vékony; feneke kiugró, lapos [1.].

95. kép. A 69. sírban talált edények.
Fig. 95. Vases trouvés dans la sépulture 69.

70. sír. 1 m mélyen, ÉÉK 20°—DDNy 200° tájolású, hanyattfekvő csonváz. A koponya félig bal arcára fordult, a jobbkéz a jobb medencecsont fölött pihent, a lábszárak, közel a térdhez, keresztezték egymást. Hossza 165 cm. *Mellékleteket* nem találtunk.

96. kép. Edény a 71. sírból.
Fig. 96. Vase de la sépulture 71.

71. sír. Kis gyermeksír, É—D irányú sírüregben, 60 cm. mélyen. A koponya félig balarcára fordult, a karok a test mellett kinyújtva; a lábak kifelé hajolva „karikalábat" formáltak és a lábfejek közt a 96. képen látható edényke állott. A csontváz hossza 80 cm. Edénykénk felülete érdes és helyenként fekete gyantás anyaggal bevont; feneke befelé tölcséresedő.

72. sír. [97., 99. kép.] és (98. kép) 105 cm. mélyen, ÉÉK 20°—DDNy 200° tájolású, kinyújtott végtagokkal hanyattfekvő, gyönge fenntartású női csontváz; a koponya a föld nyomása alatt félig jobboldalára fordult. Hossza 160 cm. Lásd a 97. képet.

Mellékletek: 1. A nyak táján 43 drb kék üveg és egy drb karneol-gyöngyszemből alakított fűzér. A karneol-gyöngyszem formája négyzetes alapu hasáb, tompított élekkel; az üveggyöngyöké kocka, ugyancsak tompított élekkel (83. kép 3. sz.). Rajzuk tévedésből került a 83. képre. 2. A bal és jobb vállcsonton egy-egy azonos typusú, aláhajtott lábú vasfibula. Csak egyiket sikerült valamennyire épen megmentenünk, a másik a leggyöngédebb érintésre szétesett. Épebb példányunk azonos formát és szerkezetet mutat 29. és 48. sírjainkból kikerült fibulákkal; csupán sodronyos rugója rövidebb, mint azoké. 3. A medencecsontok felső szélén, a gerinccsonton vascsatt, mely azonban szintén szétesett. A baltérden kivül két edényke. 4. Az ép *fazék* (98. kép.) szabadkézből formált, durva anyagú, foltos égetésű, lapított fenekű; felálló pereme szabálytalanúl rovátkolt, színe barnásfekete. 5. *Fazék;* apró töredékekben hevert az ép fazék mellett; szürkésfekete, durván korongolt.

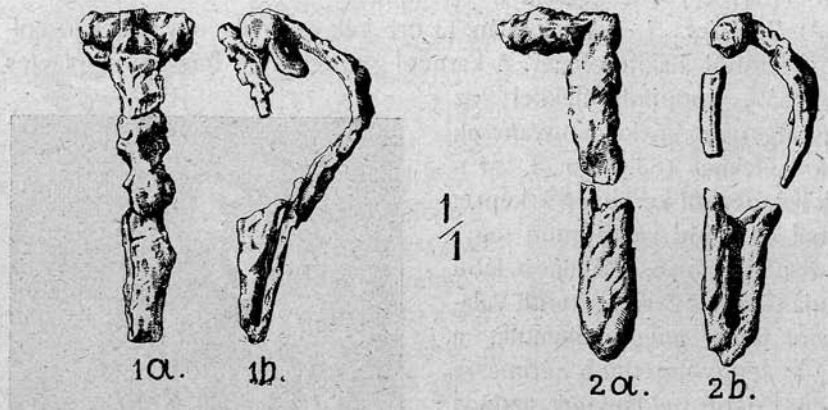

97. kép A 72. sír képe.
Fig. 97. Vue de la sépulture 72.

73. sír. (100. kép.) és [101. kép.] 150 cm. mélyen, É—D irányban, kinyújtott végtagokkal hanyattfekvő, bolygatott csontváz. A koponya a bal felsőkar tövén feküdt és arccal északra, tehát eredeti helyzetéből kimozdítva visszafelé nézett. A fej mellé csoportosított mellékletek is összetört állapotban rendetlenül hevertek. A csontváz hossza 170 cm. A sírüreg hossza, alján, 230 cm.

Mellékletek: 1. A mellüreg felett fibula bronzrugójának 3 drb töredéke, a fibula teste nélkül (6a, 6b). 2. A jobbtérden belül égetett agyagból készült orsógomb (3.). 3. A koponya mögött *fazék* [1.]. Színe

sötétszürke, felülete érdes, feneke befelé tölcséresedő, belsején a korongolás nyoma élesen látszik. 4. Vékony falú, szürke anyagú, korongolt *fazék*; vállán három mélyített vonal; felülete érdes, feneke kiugró, lapos

98. sír. Vasfibulák a 72. sírból. Lásd még a 83. kép 3. sz. alatti gyöngyöket.
Fig. 98. Fibules en fer de la sépulture 72. Voir les perles no. 3. de la figure 83.

[2.]. 5. Az edények és a koponya közt rossz fentartású, félkorongos fejű *csontfésű*, melynek részeit bronz szegecsek tartják össze (1.). 6. A fésű mellett orsógomb nagyságú *üveggyöngy* (3.). 7. A sírüreg északnyugati sarkában egy drb *állatcsont* és mellette *vaskés* töredékei (2., 4., 5.).

99. kép. Edény a 72. sírból.
Fig. 99. Vase de la sépulture 72.

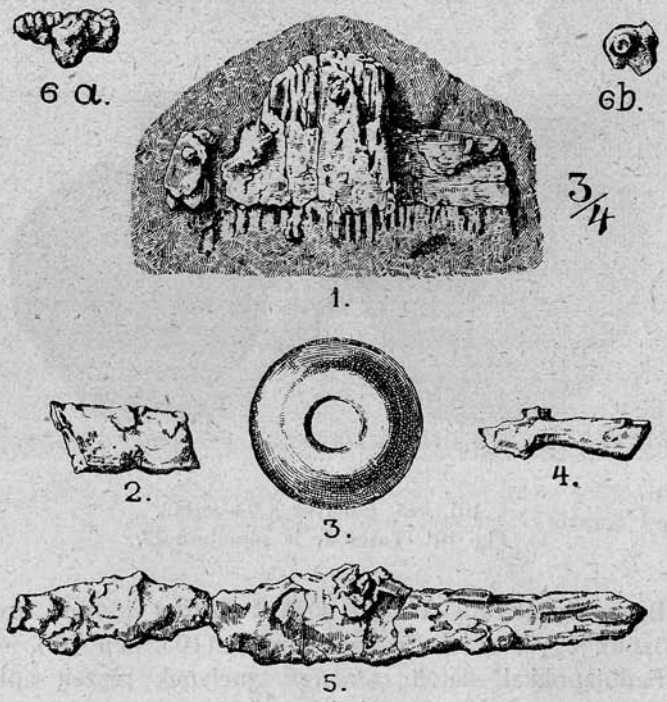
74. sír. [102. kép.] és (103. kép.) 115 cm. mélyen, ÉÉK 30°—DDNy 210° irányú sírüregben bolygatott temetkezés. A koponya a mellékletekkel együtt a sír északi felében feküdt, a többi csontok azonban szanaszét, rendetlenül hevertek. A sírüreg hossza, alján, 200 cm.

Mellékletek: 1. Szürke anyagú, firnises felületű, korongolt *fazék* fenékrészének töredékei; feneke befelé tölcséresedő [1.]. 2. Szemcsés anyagú, érdes felületű, korongolt *fazék* [4.], törési felületén vörös, felülete vörösesbarna; foltos égetésű; feneke befelé tölcséresedő. 3. *Bögre;* anyaga sötétszürke; gyantás anyaggal bevont; feneke lapos [2.]. 4. Az 1. sz. alatti fazék fenékrészében gyönge fentartású, félkorongos fejű *csontfésű*. Fedőlapjait a fésű magjával nem szegecsek, hanem apró bronzcsövek tartják össze (1.). 5. A 3. sz. alatti edényke mellett hosszú nyélnyújtványnyal biró *vaskés* (2.).

II.

A szórványos leletek

részint a rendszeres ásatások megkezdése előtt és annak folyamán, részint pedig az ásatások befejezése után kerültek elő. Az ásatásokat t. i. be kellett fejeznünk akkor, a mikor az ásatások céljaira rendelkezésünkre bocsátott, illetve bérbevett terület felásását elvégeztük, mert

100. kép. Mellékletek a 73. sírból.
Fig. 100. Objets de la sépulture 73.

bár kívánatos lett volna a szomszédos szántóföld területére is kiterjeszteni az ásatásokat, a földtulajdonos az aránylag kis területért kártérítés címén olyan magas összeget kívánt, hogy az sem intézetünk gyenge anyagi viszonyaival, sem az ásatás remélhető eredményeivel nem állott arányban. A fövénybányát azomban az általunk felásott területen később mégis annyira bővítették, hogy a szomszédos szántóföldből is jókora darabok szakadtak be a bányába. Az alább ismertetendő szórványos leletek javarésze e beomlott részekből került ki:

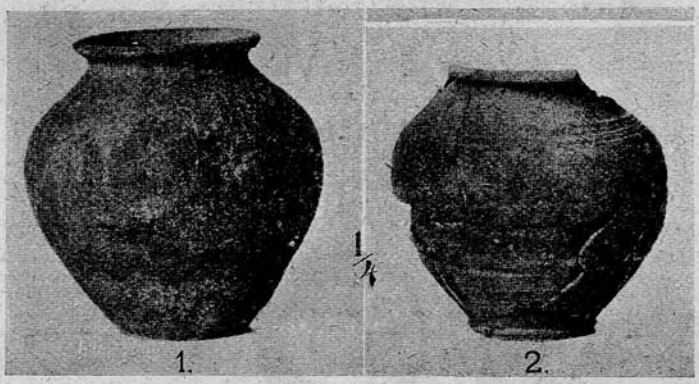
a) *Az ásatás megkezdése előtt és az ásatás alatt kerültek elő*:

1. Aláhajtott lábú, lemezes testű *ezüstfibula;* aláhajtott lábának sodronyos nyúlványa számára a fibula teste kétoldalt bevágott (104. kép 1a., 1b), azonos typusú, mint a 21., 23., 29. stb. sír fibulái.

Ifj. Biás István ajándéka.

2. Hasonló typusú és szerkezetű, lemezes testű *bronzfibula* (104. kép 2.a, 2b). *Ifj. Biás István ajándéka.*

3. Rombikus lábú *bronzfibula;* lemezes testének élei egész hosszában letompítottak; rugószerkezete alsó íjjalású, kettőzött íjjal a fej körül; tűtokja a láb hosszanti baloldalának aláhajtása által képezett (105. kép 5a., 5b).

101. kép. Edények a 73. sírból.
Fig. 101. Vases de la sépulture 73.

4. Bronzsodronyból készült *nyitott karika* tömött rovátkolással (gyöngyözött), egyik oldala részben lapított (105. kép 10.).

5. Fedőlapokkal ellátott *csontfésű*, melynek részeit apró bronzcsövek tartják össze. A fedőlapok hosszukás része fordított trapez alakú s így csak részben takarja a négy darabból összeállított fogazott részt (105. kép 6.).

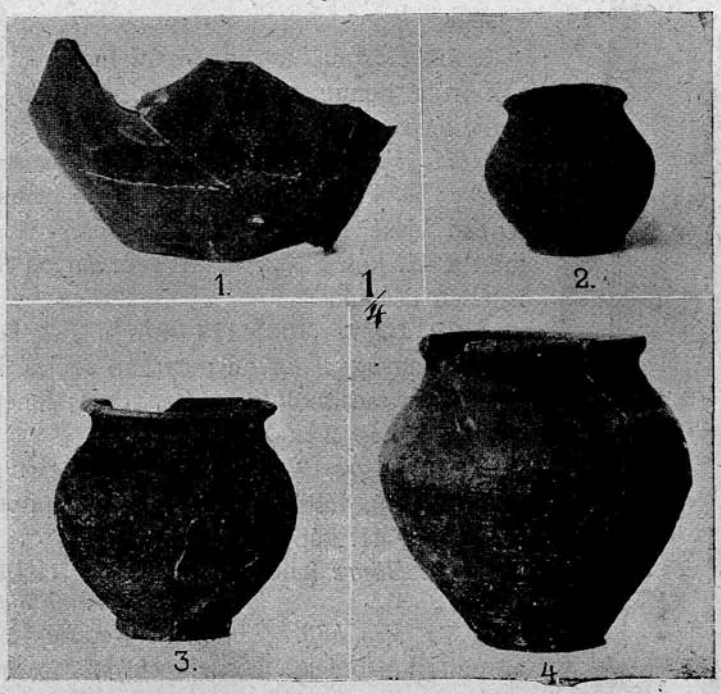
6. *Gyöngyök*, melyek közül 1 drb tompított élű, hasábos karneol (104. kép 11a., 11b) —, 1 drb hasábos vöröskő (9.) —, 1 drb borostyán (3.) —, 1 drb át nem tetsző vörös üveg (2.) —, 3 drb kék (1., 2., 8a., 8b) és 1 drb sárga üvegmasszából készült (4.). *Peteley István ajándéka.*

7. Kétélű *vaskard* (az ásatás megkezdése előtt került elő). Hossza 82 cm., melyből 10 cm. esik a markolatnyújtványra. Legnagyobb szélessége a markolat töve alatt 5 cm. (104. kép 3.).

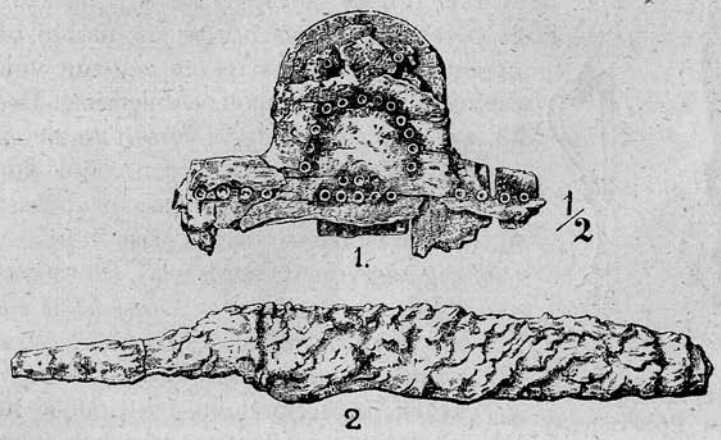
Peteley István ajándéka.

8. *Vaskés;* éle egyenes, háta görbe; egyik oldalán, közvetlenül a hát alatt, hosszanti, ú. n. vércsatorna (105. kép 12.).

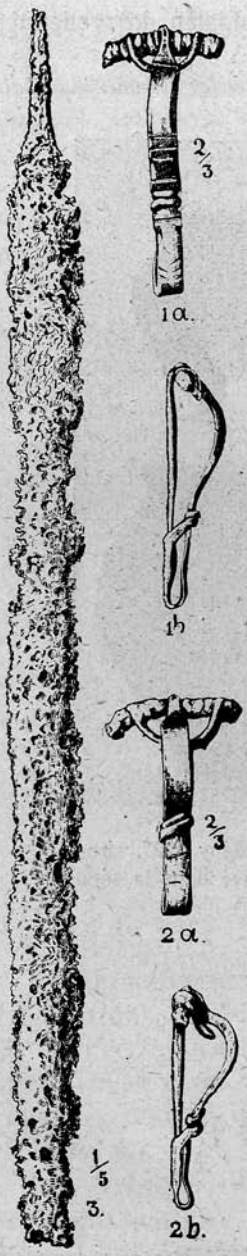
Peteley István ajándéka.

102. kép. 1. 2. 4. sz. edények a 74. sírból. 3. sz. edény a 27. sírból.
Fig. 102. 1. 2. 4. Vases de la sépulture 74. 3. Vase trouvé dans la sépult. 27.

103. kép. Csontfésű és vaskés a 74. sírból.
Fig. 103. Peigne en os et couteau en fer de la sépult. 74.

104. kép. Szorványosan előkerült vaskard és bronzfibulák.
Fig. 104. Epée en fer et fibules en bronze trouvés sporadiquement.

9. Edények; a 18. sz. alatti kivételével korongon készültek. *Fazék* (147×137 m/m.). Szürke, felülete simított, vállán borda, feneke lapított. Bevonás nélküli. Formája, mint a 10. kép 1. sz. a. edényé. *Peteley István ajándéka.*

10. Hasonló anyagú *fazék* fenékrésze. E sorok írója benne találta a 25. sz. alatti szórványos fésűt.

11. *Fazék* (131×123 m/m.); anyaga sötétszürke; jól korongolt; vállán két mélyített vonal, feneke kissé kiugró, befelé tölcséresedő. Alakja, mint a 41. kép 8. sz. a. A szórványos fésű közelében találtuk.

12. *Bögre* (103×124 m/m.). Feketésszürke gyantás anyaggal bevont; nyakán széles hornyolat; vállán rácsiszolt zeg-zúg vonal; feneke bordás [106. kép 2.].

13. *Bögre* (96×97 m/m.). Szemcsés anyagú, szürke színű, vállán borda; feneke lapított. (Formáját lásd 41. kép 10. sz. a.)

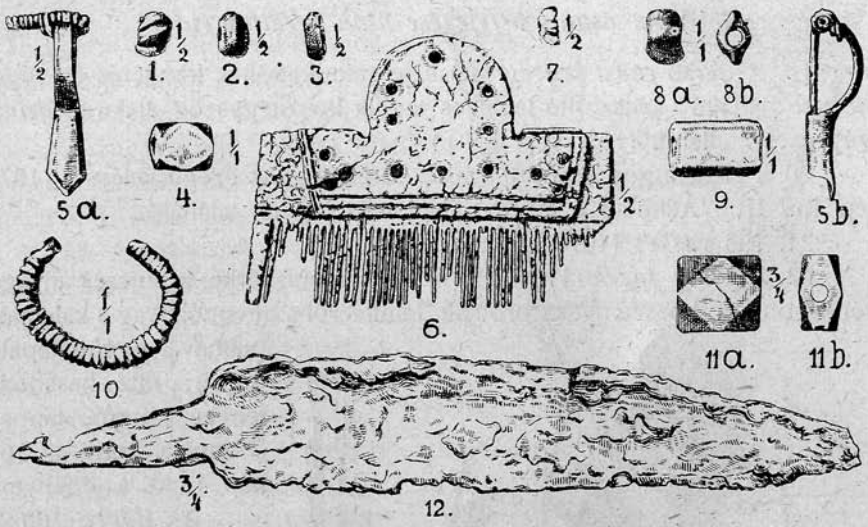
14. *Bögre* fenékrésze; mint az előbbi. *Peteley István ajándéka.*

15. *Kis bögre*; finoman iszapolt anyagból készült; külső felülete szürkésfekete, gyantás bevonástól tompán fénylő, nyakán zeg-zúg vonalas rácsiszolás; feneke lapos [106. kép 4.].

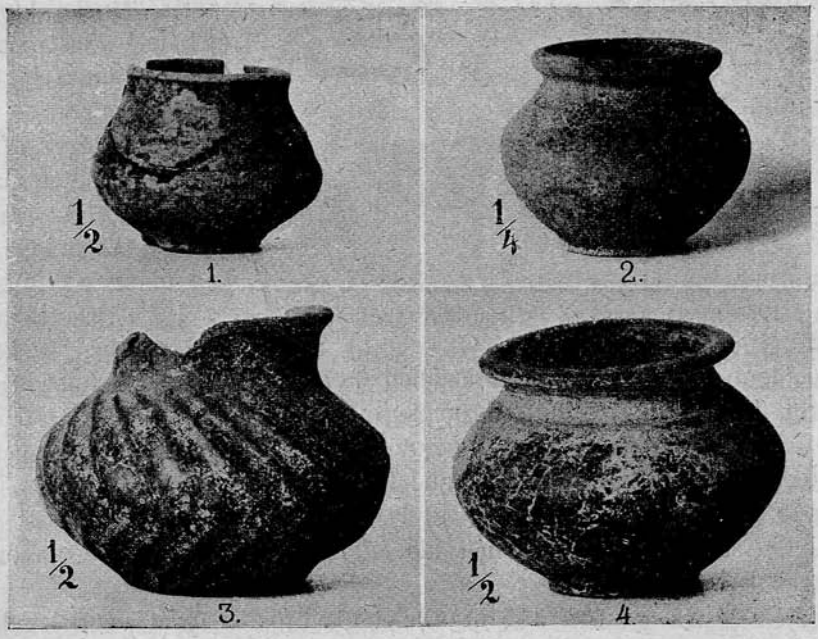
16. *Egyfülű korsó* (142×100 m/m.). Sötétszürke, firnises anyaggal kezelt; hosszú nyakán és pereme alatt éles borda; az utóbbi borda és perem közti szalagos részen zeg-zúg vonalas rácsiszolás. Feneke lapított. (Átmetszetét lásd 4. kép 13. sz. a.) *Peteley István ajándéka.*

17. *Tál* (87 × 187 m/m.). Jól korongolt; szürke, külső felületén firnises bevonással, élbeugró kihasasodással, nyaka alján borda, pereme alatt zeg-zug vonalas rácsiszolás. (Formáját lásd 33. kép 1. sz. a.). *Peteley István ajándéka.*

18. *Csupor.* Szemcsés agyagból, szabadkézből formált; szürkésfekete színű bevonó anyaggal kezelt; a felsőrészen ferdeirányú hornyolatok az alsórészen ellentétes irányban folytatódnak [106. kép 3.]. *Peteley István ajándéka.*

105. kép. Szórványos leletekből származó tárgyak.
Fig. 105. Objets provenant des trouvailles sporadiques.

106. kép. Edények szórványos leletekből.
Fig. 106. Vases des trouvailles sporadiques.

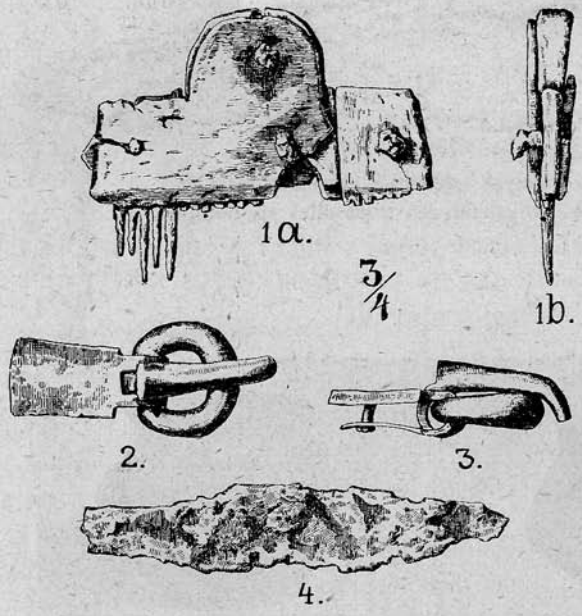
b) *Az ásatás befejezése után kerültek elő*:

19. 2 darab *ezüst szíjvég*. Tüskéje mindkettőnek hengeres és vége mélyen aláhajló; szíjszorító lemezes tagjuk hosznégyszög alakú és ezüst szegecscsel ellátott (107. kép 2., 3.).

20. Félkorongos fejű *csontfésű*, töredék, vas szegecseléssel (107. kép 1a., 1b.). Állítólag a 29. sz. alatti tállal együtt találták.

21. Kis *vaskés* (107. kép 4.).

22. *Egyfülű fazék* (118×116 m/m.). Hamuszürke, szemcsés anyagból korongolt, hosszú nyaka profilált, felületéről a bevonóanyag a kalcinált patinával együtt lepattogott; füle hasábos, feneke kiugró, lapos. (Formája, mint a 16. kép 4. sz. a. edényé).

107. kép. Szórványos leletekből származó tárgyak.
Fig. 107. Objets provenant des trouvailles sporadiques.

23. *Bögre* (100×121 m/m.); hamuszürke anyaga finomul iszapolt; gyantás anyaggal kezelt; pereme alatt zeg-zug vonalas rácsíszolás, feneke kiugró és befelé tölcséresedő. (Alakja, mint a 33. kép 8. sz. a.).

24. *Bögre* (71×99 m/m.); sötétszürke, felülete érdes, feneke lapos. (Alakját lásd 41. kép 6. sz. a.).

25. Kis *bögre*; hamuszürke, vékony falu, legnagyobb kihasasodása felett 7 m/m. széles hornyolat szalad körül, feneke kiugró, lapos [106. kép 1.].

26. Szabadkézből formált *bögre* (119×104 m/m.); szemcsés anyaga foltos égetésű, feketés-barna színű; feneke lapított. (Alakja, mint a 76. kép 6. sz. a.).

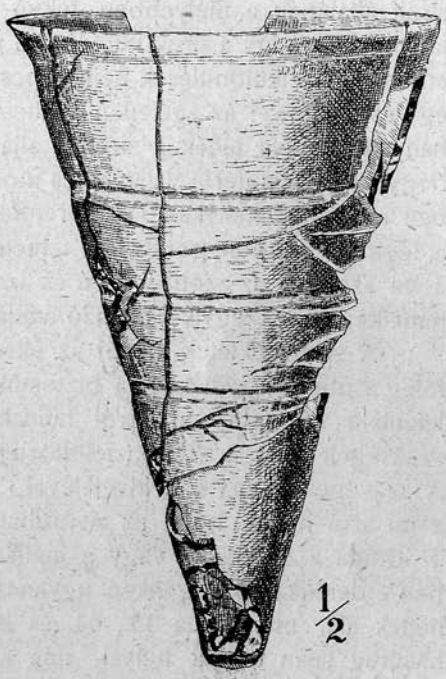
27. Szabadkézből formált kis *bögre* (70×66 m/m.); téglavörös, feneke lapított.

28. *Mély tál* (68×155 m/m.); téglavörös magvát szürkés-fekete színű gyantás anyaggal vonták be; feneke kiugró, lapos. (Alakját lásd a 77. kép 7. sz. a.). Állítólag állatcsontokat találtak benne.

29. *Sekély tál* vagy *csésze* (47×122 m/m.); finomul iszapolt, hamuszürke színű, gyantás anyaggal kezelt, nyakán borda; pereme alatt zeg-zug vonalas rácsiszolás nyomai; feneke kiugró és befelé mélyülő. (Alakja, mint a 41. kép 3. sz. a.). A találó munkás állítása szerint kis gyermek sírjában feküdt.

30. Végül találtak a munkások egy *üveg poharat*, melyet apró töredékeiből sikerült hiányosan összeállítanunk; anyaga áttetsző, sárgás színű; formája fordított kúp, pereme gyöngén kihajló és belül hornyolt, hasi részén három hornyolat szalad körül (108. kép).

* * *

108. kép. Üveg pohár, szórványos lelet.
Fig. 108. Verre en verre, trouvaille sporadique.

A sírok tartalmának ismertetése után a temető főbb jellemvonásait a következőkben foglalhatjuk össze:

Temetőnk a Maros jobbpartját szegélyező dombsorozat legalsó lejtőjén, közvetlenül a folyó sík völgye felett terül el. Halmok, vagy más külső jelek az egyes sírok fekvését a földszínén nem árulták el, a mi azonban még nem bizonyít amellett, hogy a temetkezés alkalmával a sírokat felismerhetően nem jelölték meg, ellenben annak tudható be, hogy a temető területe régidő óta művelés alatt állott. Maga az a tény, hogy a sírok jelentős része bolygatásnak, rablásnak esett áldozatúl, a síroknak a föld felszínén való feltünő megjelölése mellett tanuskodik, mert ellenkező esetben a sírrablók, a régi sírgödör irányát és méreteit, lehető pontosan követve egyes sírokat alig áshattak volna fel. E külső jel azonban alig lehetett más, mint földből hányt sírhalom, mert egy esetet kivéve, a mikor a 32. sír üregében a koponya és edénymellékletek felett jókora terméskövet találtunk, semmi sem árulta el, hogy a sírokat kővel, vagy más módon megjelölték volna. A sírok tájolása, a mint azt bevezető sorainkban részletesebben kifejtettük, általában északdéli. A sírüregek ferde oldalfalakkal lefelé keskenyedtek és hossznégyszöges formára a legkülönbözőbb mélységre ásták le azokat úgy, hogy mélységük tekintetében rendszerességet teljességgel nem tapasztaltunk. A sekély

sírok általában a mélyebben fekvő sírokkal azonos ipari mellékleteket tartalmaztak s így a sírok különböző mélységeihez sem chronologiai, sem ethnologiai elkülönülések nem kapcsolódnak. A sírbatétel módja mindig egy és ugyanaz; az égetetlen holttestet minden koporsó nélkül, általában hanyatt fektetve tették a sírüreg aljára s egyszerűen beföldelték anélkül, hogy a sír védelméről valamelyes módon gondoskodtak volna. A mennyiben a hanyattfektetéstől eltérő rendellenességekkel is találkozunk, ezeket a legtöbb esetben gondatlan temetésből eredőknek kell minősítenünk, a mi azonban az azonos korú és azonos ethnikai sajátossággal biró nép temetkezésének egyik jellemző vonása is lehet.

A sírmellékletek közül az ékszerek (gyöngyök, csüngődíszek) és főleg a ruházati kellékek, a biztostűk, vagy fibulák és szíjvégek gyakori jelenléte kétségtelenül arról tanuskodik, hogy a halottat az életében szükségelt ruhadarabokba felöltöztetve és ékszerekkel ellátva temették el. A szíjvégeket, egy eset kivételével (55. sír), mindig a csípő táján találtuk, a mi arra mutat, hogy az alsóruhát, a tunicat öv, vagy egyszerű szíj szorította a derékhez, vagy a mellkas aljához (pl. 63. sir). Nehány esetben e derékszíjról végeiken ugyancsak csattal ellátott mellékszíjak csüngheltek alá, mint pl. a 33., 64. és 65. sírnál, a hol a nagyobb csatt a hasüreg táján foglalt helyet, míg a kisebb a combcsontok tövénél, a medencecsontok előtt feküdt. A derékszíj lehetett sok esetben arra hivatva, hogy viselője legszükségesebb kellékeit, eszközeit (kés, tű stb.) az alá dugva, vagy ahoz erősítve, esetleg a mellékszíjakon, magával hordja (33., 36., 65. sír). A 7. sírnál a vascsatt karikáját a jobb medencecsont külső szélén találtuk meg, de a jobb vállcsonton is találtunk egy szíjszorító lemezes taggal ellátott, tömör bronzkarikát, a mely azonban soha nem volt tüskével ellátva (8. kép 1a., 1b) s így csattnak nem minősíthetjük, de feltételezhetjük, hogy a vállon át övezett szíj, vagy öv rögzítésére szolgált, amilyenről pl. a római katonáknál (balteus) a rövid gladius csüngött alá. A rómaiaknak a germánokkal folytatott harcát ábrázoló domborműves emlékeken (Antoninus-oszlop) a germánok hasonló módon vállazott kardot viselnek. De ettől eltekintve a bronzkarika a vállon betölthette a fibula szerepét is, ha úgy képzeljük el a dolgot, hogy a ruha csücskét áthúzták a karikán és megbogozták. A 19. és 55. síroknál ugyancsak a vállon, illetve a nyakcsigolyákon találtuk meg a vascsattokat, — az 55. sírnál két fibula társaságában, — melyek — úgy látszik — ezekben az esetekben valóban a vállazott szíj összecsatolására szolgáltak. Kardot ugyan a rendszeres ásatások nem hoztak napfényre, de szórványos leletből ismerünk egyet temetőnk területéről s jóllehet leletkörülményeit ennek sem ismerjük, addig is, a míg más leletek annak ellent nem mondanak, feltételezhetjük, hogy a vállon talált csattok a római balteushoz hasonló kardkötő-öv szerelékei voltak.

A fibulák gyakori jelenléte viszont azt mutatja, hogy az itt temetkező nép ruhadarabjai közt szerepeltek olyanok is, a melyeknek redőit, illetve nyilásait dajkatűk segítségével akasztották össze, legtöbbször a bal és jobb váll táján egy-egy fibulával, ritkábban egy fibulával a jobb, vagy bal vállon. Ott, a hol két fibula fordult elő, a fibulák helyzetét illetőleg ilyen változatokkal találkoztunk: Egyik fibula a bal-, a másik a jobb vállcsonton, illetve közvetlenül a vállcsontok alatt (29. és 72. sír); egyik a bal vállcsonton, a másik a jobb mellkas közepetáján, annak külső szélén (20., 27., 63. sír); a bal vállon és a jobb mellkas alján, annak külső szélén (40. sír); a jobb vállon és a bal csípő táján (58. sír); a jobb vállon és a bal medencecsont alatt (46. sír); mindkettő a jobb vállon (a hasra fektetett temetkezést tartalmazó 55. sírnál).

Látjuk tehát, hogy a fibulák alkalmazása leggyakrabban a vállakon vagy a vállak táján történt, mint a görög és római pallanál, de vannak határozott esetek, mikor az egyik vállon fibulával megerősített bő ruhadarab a másik fibula segítségével az ellenkező oldalon a derék, vagy csipőtáján záródott s így vagy a jobb, vagy a bal kart hagyhatta szabadon.

A classicus ó-korban a görögöknél és a rómaiaknál a női ruhadarabok közül a palla nyert mindkét vállon megerősítést, míg a férfi ruhadarabok (köpenyek) közül a chlamys,pallium, sagum stb., csak egy helyen akasztattak össze. A pannoniai domborműves síremlékek egyik sorozatán a bizonyára gallus nemzeti viseletbe bújtatott női alakoknál minden esetben megtaláljuk a vállakon alkalmazott két darab ú. n. pannoniai (szántószer) fibulát, míg a velük együtt ábrázolt férfiak válláról hiányzanak azok.[1] Nem tévedhetünk tehát, ha sírjaink közül azokat, melyekben két fibulát találtunk a vállak táján, — női síroknak tartjuk, a mely feltevésnek a többi sírmellékletek sem mondanak ellent. Hat sírban a fibula csak egyszer fordult elő s ezek közül a bolygatatlanokban egy izben a jobb mellkas külső felső szélén (46. s.) és két esetben a bal vállcsonton találtuk meg azokat (49. és 62. sír). Ezek bizonyára a római pallium, vagy sagumhoz hasonló s pl. a dák és germán törzsek által is egyaránt viselt köpeny összefoglalására szolgáltak.[2] A ruhákat az idő, a föld természetesen megemésztette s így arra a kérdésre adandó feleletnél, hogy miféle anyagból készültek, csak arra a pár szövetdarabkára vagyunk utalva, melyet fémtárgyaink patinája megőrzött, nevezetesen a 27. kép *a* alatti vastárgy, a 40. sír egyik fibulája és a 65. sír vaskése. E maradványokból arra következtethetünk, hogy a ruhadaraboknak legalább egy része gyapjú szövetből készült.

[1] Hampel J.: Arch. Ért. 1880. XXXVII—XLII. tábla.

[2] Ld. pl. a Trajanus oszlopának és az u. n. Antoninus oszlopnak domborműveit.

A lovas nomád népek legkedveltebb ruhaanyagának, a nemes szőrmének nyomát sem találtuk, a mi azonban nem zárja ki a szőrmefélék használatát annál a népnél, melynek temetőmellékletei között a kecskeféle állatokat hiányos vagy egész csontvázakban olyan gyakran megtaláljuk. E pontnál még csak azt jegyezzük meg, hogy a temető fibuláinak két faját, az aláhajtott lábúakat s a félkorongos fejjel és ragasztott tűtokkal birókat a ruházat megerősítésének különböző formáinál egyaránt megtaláljuk. Az eltérő fibulaformákkal tehát azonos megerősítési mód jár együtt. Itt kell, hogy említést tegyünk még az *ékszerekről* is, melyek részint borostyán, karneol és üveggyöngyökből, — részint ezüstcsüngőkből állanak. Leggyakrabban a nyakat ékítették, de találkozunk olyan esetekkel is, melyek egy-két gyöngyszemnek a bal mellen és az öv táján való alkalmazásáról tanuskodnak (40., 55., 58., 61. sírok). Egy esetben az apró üveggyöngyszemekből álló füzér (63. sír) a jobb felsőkar tövét díszítette. Temetőnknek jellemző ékszere még az elefántcsontfésű, melyből 15 darab került elő.

A sírok egyéb mellékletei az itt temetkező népnek a túlvilági élet felől táplált hitéről élénken tanúskodnak. Úgy találjuk t. i., hogy ez a nép halottjait étellel és itallal bőven ellátva fektette sírjába s vele együtt temette el életében használt legszükségesebb eszközeit: a *vaskést*, a melylyel leggyakrabban az állatcsontok társaságában találkozunk, az *orsógombot*, a csonthüvelybe bujtatott *varrótűt* (27., 36., 65. sír), a *vasárat* (36. és 66. sír) és a *kardot* (szórványos). A mint láttuk azomban, sok sír egyáltalában semmi mellékletet nem tartalmazott s e sírok jórészt a temető nyugoti szélén egy csoportban feküdtek. Bizonyára a szegény osztály temetkezett ezekbe s ez némileg megmagyarázza azt is, hogy miért találtuk a temető e részén tömegesebben a rendellenesen, hanyagúl sírbafektetett csontvázakat (7., 12., 37., 51., 52., 53., 54. sír). A jobbmódúak ételül egész állatokat, vagy azoknak egy részét helyezték a sírba (26., 27., 31., 45., 50 (1)., 59., 60., 64., 73., 74.), a miről a ránk maradt csontok tanúskodnak, melyek közt leggyakoribb a juh és kecske, ritkább a házi szárnyas és disznó sonkabokacsont. Két sírban tyuktojás héj is fordult elő (18. és 64. sír). A 64. ép sírban pl. a koponya mögött tojáshéj, vaskés és csontfésű társaságában egy kecske összegöngyölt egész csontvázát találtuk meg. Az állatcsontok rendesen a koponya közelében voltak elhelyezve, ritkábban a hasüreg fölé tett edénybe, mint a 27. sírnál a kakas csontjai. Sírjaink jelentős részének mélysége a 100 cm.-en alól marad, míg más része (17. sír) 105—260 cm. közt váltakozik. Állatcsontok csak a mélyebben fekvő sírokból kerültek elő (11. sírnál), de viszont 6 mélyebben fekvő sírban azok jelenlétét nem konstatáltuk, de valamennyi temetőnk északi és északkeleti részen feküdt, a hová, úgylátszik, a módosabbak temetkeztek. Még feltűnőbb az, hogy

az 56. sz. rabolt sír kivételével, melyből egy bronzfibula félkorongos fejének töredéke került elő, — a többi, — 1 m.-nél mélyebben fekvő sírban egy esetben sem fordult elő félkorongos fejű fibula s állatcsont mellékletekkel egyáltalában nem találtunk ilyeneket. E körülményre felhivjuk a figyelmet, a nélkül azomban, hogy ez alkalommal e tényből messzemenő következtetéseket akarnánk levonni, mert igaz ugyan, hogy az aláhajtottlábú fibulák javarésze a mélyebb fekvésű sírokból került ki, de ilyeneket sekélyebb sírokban is találtunk. A külömböző szerkezetű fibulák ez alapon sem válnak határozottan szét. Azt a tényt azomban, hogy félkorongos fejű fibulákat állatcsont mellékleteket tartalmazó sírban egy esetben sem találtunk, — hangsúlyoznunk kell.

Temetőnk másik fő jellemvonása, hogy a sírmellékletek közt igen gyakran találkozunk agyagedényekkel, a melyekben bizonyára vizet és egyéb folyadékot adtak a halotthoz bizonyságául annak, hogy a túlvilág felől táplált hitük messze állott a keresztyén felfogástól. Edénymellékletekben leggazdagabbak a kis gyermek sírok (18., 27., 31., 58.); volt olyan, a melyikhez 12 darab edénykét adtak (31.), míg a felnőttek sírjában legtöbbször csak 1—2—3—4 darabot találtunk. Az edényeknek a sírüregben való elhelyezése szabályszerűséget nem mutat; gyakran a koponya mellett — a lábfejnél, vagy a térdnél egymás mellé helyezve találjuk, — máskor a sír egész hosszában, annak külömböző pontjain csoportosítva és gyakran egyiket a másikba, vagy egymásfölé helyezve. Ép edények társaságában csonkított edényeket, sőt nagyon hiányos edényrészeket is több izben, ép sírokban is találtunk, a mi arra mutat, hogy azok ilyen állapotban helyeztettek a sírba.

A félkorongos fejű fibulákat tartalmazó öt sír közül három (49., 55., 56.) nem tartalmazott edényt, a 46. sír is csak egy darab szabadkézből formáltat, de már a 40. sír üregéből több edény töredéke került elő. Ez utóbbiakról nem állapíthattuk meg biztosan, hogy a sír mellékletét alkották-e s épen azért tartózkodunk az edénynélküliséget, illetve a korongon készült edények hiányát a félkorongos fejű fibulákkal szoros kapcsolatba hozni, annál is inkább, mert aláhajtott lábú fibulákat is találtunk edény nélküli ép sírban (20.). Ennek dacára azomban hangsúlyozhatjuk, hogy temetőnknél a nagyobbszámú edénymellékletekkel határozottan az aláhajtott lábú fibulák párosulnak.

Temetőnk korának megállapítására a legtöbb esetben biztos útmutatással szolgáló pénzdarabok nem állanak rendelkezésünkre, mert ilyenek sem a rendszeres ásatások folyamán, sem a szórványos leletekkel kapcsolatosan nem kerültek elő; tehát a pénz teljes hiánya is jellemző temetőnkre. Így az emlékek korának megállapításánál magukra az emlékekre és az esetleg érmekkel datált analogiákra vagyunk utalva.

Az agyagedények természetüknél fogva pontosabb chronologiai dátumok meghatározására alig alkalmasak.[1]

A mint az egyes sírok leírásánál is láttuk, temetőnk területén a különböző formájú és technikájú edényeket egyugyanazon sírban és legtöbbször következetesen összeelegyítve találtuk, a mi chronologiai meghatározó értéküket kétségen kivül csökkenti, de viszont határozottan jellemző temetőnkre és jellemző lehet más hasonló korú temetőre is az erdélyi részek területén. Külső jellemvonása edényeinknek, hogy — nehány esetet kivéve (26., 45., 50(1) sír) — általában kisméretűek (bögrék, apró csészék, tálak) és anyaguk, bevonásuk, a mennyiben az utóbbival rendelkeznek, a szürke szín változatait tünteti fel. Készítésük módját illetőleg két csoportra oszlanak; korongon készültekre (100-nál több) és szabadkézből formáltakra (10—12 darab). A mint képeinken láthatjuk, a korongoltak formája legtöbb esetben a római provincialis u. n. opus doliare körébe tartozó edényekre emlékeztet, szürke színűek pedig az u. n. belga vázákat juttatják eszünkbe. Mindennek dacára azomban, csak kis részüket tarthatjuk római edényeknek, mert javarészüknél magában a használt anyagban, az anyag iszapolásában és főleg az égetés tökéletlenségében olyan vonásokat fedezünk fel, a melyekkel a provincialis római keramikának leggyengébb alkotásainál sem találkozunk. Már az a tény, hogy edényeink között vörös színűt, illetve vörös égetésűt — a 27. sir kis ép edénykéjét leszámítva, — nem találunk, holott a római provincialis agyagművesség emlékei között Daciában a vörös égetésű edények aránytalanúl nagyobb számmal szerepelnek, mint a szürkék, — a mellett szól, hogy edénykéinket általában római készítményeknek ne tartsuk. Ehez járul még edényeink egy részénél a nagyon szemcsés iszapolás és finomabb iszapolás mellett is az edények anyagának lazasága, minek következtében könnyen eltörnek, illetve szétmállanak.

A római u. n. opus doliare anyaga nagy túlsúlyban közönséges sárga agyag, melyet az e célra szolgáló kemencékben egész anyagában átható vörösre égettek. Az edény felületét ezenkivül firnises anyaggal vonták be és e bevonó anyag mindig az edény alapszínéhez alkalmazkodó vörös színben, vagy a vörös szín különböző árnyalatait mutató színben csillog az edény felületén. Csak a legritkább esetben fordul elő az, hogy az edényt alapszínétől elütő bevonó anyaggal, mázzal kezelték (glazirozott). Viszont a szürke edény bevonó firnises anyaga

[1] Különösen nálunk, Magyarországon, a hol a kerámikus anyag, mihelyt fémtárgyak: arany, ezüst ékszerek társaságában fordul elő, — úgy jellemző vonásainak tárgyalásánál, mint a velük előkerült emlékeknek képben való közlésénél, a legtöbb esetben, meglehetős passivus szerepet játszik. Ismertetésük igen gyakran csak a méretek pontos közlésére szorítkozik, holott a képben való közlés szükségessége épen az ingadozó jellegű agyagművesség emlékeinél érezhető leginkább.

mindig a szürkeszín különböző árnyalatait mutatja. Továbbá a római edényeknek mindkét anyagú fajánál megtaláljuk főleg a tökéletes égetéstől eredő kellő keménységet és még az edénytöredéknél is a tiszta, átható csengést. Forma tekintetében leggyakoribbak a füles korsók, a két, vagy három fülű fazekak és csészék, a széles, lapos peremű vegyítő edények, a szintén lapos peremű, szürke anyagú doliumok, a tálak és poharak s mindannyit jellemzi a fenéknek, a peremnek és fülnek többékevésbbé profilált volta. Ha már most temetőink edénymellékleteit tekintjük, találunk köztük több olyan darabot, melyet római készítménynek kell tartanunk, így mindenekelőtt a 33. kép 6. sz. alatti egész anyagában vörös égetésű edénykét, a milyen — a 45. sz. bolygatott sírból származó nehány edénytöredéktől eltekintve, — több nem került elő. A szürke színűek közül a 33. kép 2. sz. alatti poharat és a tálak közül esetleg a 30. sírból kikerülteket számíthatjuk ide. Mint határozottan római emléket kell még itt megemlítenünk a szórványos leletekből előkerült üvegpoharat (108. kép) és a rendszeresen feltárt sírleletek közül két hasonló pohárnak apró töredékeit.

Többi edényeinknek javarésze egységes szürke anyagú és nagyrészt bevonó anyaggal kezelt, de ezeknél az anyag keverésénél, illetve az égetésnél olyan szokással találkozunk, melynek eredménye, hogy az edény anyaga égetés után is laza kötésű marad, mely a bevonó anyagot a földdel érintkezve hamar elveszíti és ilyen állapotában folyadéktartó képessége alig van. Továbbá legtöbbször korongolásuk sem tökéletes és alakjuk több-kevesebb kajszaságot mutat. A gyakori felálló perem, a legtöbb izben lapos fenék és a vállon, vagy nyak alatt gyakran alkalmazott körülszaladó bordadísz és sok tekintetben a forma elütő volta mind ellentmondanak annak, hogy edényeink e része a Dácia provincia területén működő római agyagművesek kezéből került volna ki, ellenben minden jel arra mutat, hogy a római kultura hatását érző s talán éppen benszülött barbarus népekkel kell az edénykéket szoros kapcsolatba hoznunk, annál is inkább, mert a most tárgyalt edénykéknél, de még inkább az alább tárgyalandó csoportnál olyan elemekkel is találkozunk, a melyek az agyagművesség terén messzire visszanyúló, mondhatnók helyi szokásgyakorlat érvényben maradásáról és alkalmazásáról tanúskodnak. Egyik ilyen jellemző vonás edénykéinknél, hogy nehánynak anyaga, bár az égetésnél barnásvöröses szint kapott, az edény e vöröses magvától eltérő barnásszürke színű bevonó anyaggal kezeltetett. A bevonás azomban nem úgy történt, mint a római prov. edényeknél látjuk ezt, t. i. egyszerű, mondhatnók, bemártás által, hanem olyan eljárással, mely a bevonás során a korongnak használatát igényelte, vagy legalább is utólagos símítást kapott. Ez olyan eljárás, a milyennel pl. az erdélyi részek területén az apahidai közép La-Tène ízlésű temető edénymellékleteinél találkoz-

tunk[1] és a mely eljárás bizonyára a megelőző korok edénycsiszoló technikájának a korong használata folytán módosult formáját mutatja. Ilyen simító technikával készült pl. a 69. kép 1. sz. alatti edénye, melynek római formáját senki sem vonhatja kétségbe. Ugyanezt a technikát mutatja azomban edénykéinknek egy jelentős része és főképen azok, a melyeknél a zeg-zúg vonalas, vagy hullámvonalas rácsiszolás a perem alatt, vagy a vállon feltalálható. A simítás alkalmával érdesen hagyott keskeny és több izben kissé bemélyített szalagra e díszt nem karcolták, hanem csont, vagy más eszköz segítségével rácsiszolták. A vonalak nyomán a felület ezért fénylik. Ez megint olyan jelenség, a melylyel a La-Tène ízlésű apahidai emlékeknél teljesen azonos kivitelben találkoztunk.[2] A mint ott nagy szerepet játszik az edény testéből kiformált, keskeny bordadísz, úgy edénykéinknél is megtaláljuk ennek gyakori alkalmazását és a legtöbbször a fenti díszítő eljárással kapcsolatosan. A 26. sír egyik, római formát mutató nagy edényénél (29. kép és 4. kép 9. sz.) ismétlődnek az apahidai temető 2. sírjának urnáján észlelt szalagos, lapos bemélyítések, melyek az edény külső felületét horizontális irányban több izben tagozzák.[3] A sokszor kiugró, de legtöbbször lapos, vagy befelé tölcséresedő fenék az apahidai edényeket szintén jellemezte. A mi pedig a formát illeti, edényeink sok esetben — különösen a bögrék és tálak — alig mutatnak azoktól formai eltérést. Mindezek alapján arra a meggyőződésre jutottunk, hogy edényeinknek most tárgyalt javarésze nem a római ipar terméke, hanem a sok tekintetben római hatás alatt álló, de azért inkább a régi formák után és régi technikai eljárások szerint dolgozó barbarus agyagművesek készítménye. Ezek — szem előtt tartva fogyasztóközönségük konzervativus ízlését, — bizonyára nemzedékről-nemzedékre átszármaztatva tartották fenn maguk között a régi formákat, technikai eljárásokat, melyekhez sok tekintetben annyira hűek maradtak, hogy kedvünk volna ez emlékeket chronologiailag sokkal közelebb hozni az apahidai temetőhöz (Kr. e. II—III. sz.), mintsem egyéb sírmellékleteink kényszerítő hatása alatt azoktól évszázadokkal elválasztani. A geographiailag egységes erdélyi részek területén e szoros kapcsolat a különböző korú (a még nem daciai és már nem daciai) emlékek közt — mondhatnók — feleslegessé teszi annak feltevését, hogy az emlékeket római műhelyekben, a barbárság részére készített házi, vagy gyáripari termékeknek tekintsük.

E traditionális szokásgyakorlat adja magyarázatát annak is, hogy temetőnk mellékletei közt, római edények társaságában, olyan edények

[1] Dolgozatok az Erd. Nemz. Múz. érem- és régiségtárából. 1911. évf. 26—56. l.

[2] Dolgozatok az Erd. Nemz. Múz. érem- és régiségtárából. 1911. évf. 26. l. 27. kép 1. sz. 28. l. 29. kép 4. sz. 36. l. 40. kép 1. sz. 41. l. 48. kép 1. sz.

[3] Dolgozatok az Erd. Nemz. Múz. érem- és régiségtárából. 30. l.

is fordulnak elő, melyeknél a fentebb ismertetett égető és simító technika alkalmazása mellett, — korongon készült edényeknél, — tökéletes praehistorikus edénydíszítő motivumokkal is találkozunk. Azokon az edényeken t. i., melyeknek vállát, illetve hasát ferde, széles hornyolatok díszítik (60. kép 7. sz. a. edény; 76. képen a szétesett edény; 81. kép 2. sz. a.; 95. kép 1. sz. a. edények). Sőt egy esetben a krétás tömítés emlékével is találkozunk (23. sír).

Korongon készült edényeink harmadik csoportjának jellemző vonása a feltünően szemcsés iszapolás, legtöbbnél a foltos égetés és mindannyinál a gyantás, vagy firnises bevonó anyagnak teljes hiánya. Ezeket az edényeket külső felületükön, hogy az iszapolás és korongolás hiányait némileg eltüntessék, legfölebb csak vékony agyagoldattal vonták be. Ezzel a technikával csaknem minden esetben együtt jár, mondhatjuk jellemzi azt, a körülszaladó mélyített vonaldísz az edények vállán, vagy pereme alatt (10. kép 12.; 41. kép 8., 9.; 69. kép 2.; 84. kép 1.; 101. kép 2. stb.). Ezek a jelenségek a népvándorláskori edényeknek egyik legjellemzőbb vonásai. Elkorcsosodott római formájuk is e korra utal (pl. 43. kép). Végül a szabadkézből formált edényeket említjük meg, a melyek bizonyára háziipari termékek s sírmellékleteink között elvétve szintén előfordultak. Azonos technikájú és formájú edényekkel népvándorláskori leleteinkben[1] találkozunk.

Látjuk tehát, hogy edénymellékleteink között vannak eléggé jó római provinciális agyag- és üvegipar termékek, de ezeknek száma elenyészően csekély azok mellett, a melyeken érezhető ugyan a római hatás, de még inkább érezhető a rómaitól idegen és a messzire visszanyúló időkben gyökerező technikai sajátosságokat mutató, talán épen belföldi barbarus izlés. Ez utóbbiak lehetnek egykorúak a római emlékekkel, de lehetnek közel egykorúak is, még pedig lefelé ép úgy, mint felfelé, vagy — tekintve a mutatkozó konzervativismust, nagyobb időközt is tételezhetünk fel közöttük. Az edények harmadik csoportja azonban a mellett szól, hogy Dacia felett a nagy népvándorlás első hullámai már átcsaptak akkor, a mikor ezek az emlékek a föld alá kerültek. Az egyes sírok tartalmának ismertetésénél ugyanis már láttuk, hogy a három különböző kategoriába sorozható edénykék a leggyakrabban egyugyanazon sírban, tehát együtt is megtalálhatók (27., 31., 58. sír). E körülményt — ha az edénycsoportokat elválasztó jellemző vonásokat valóban helyesen ismertük fel és helyesek a levont következtetések, — úgy érthetjük meg legkönnyebben, ha feltételezünk egy benszülött népet, a mely a népvándorlások által idesodort valamelyik néptörzszsel már a temetkezést megelőző időben erősen összekeveredett. E ponton külö-

[1] *Hampel J.*: Alterthümer des frühen Mittelalters in Ungarn; Braunschweig 1905. I. kötet 132—152. l.

nösen érezzük a nehézséget, a melyet a temető egy részének előzetes feldúlása a tudományos vizsgálódás elé támaszt, mert ha valóban egy benszülött, vagy legalább is rég itt lakott népet kell feltételeznünk a népvándorláskori keveredés előtt, — ennek legalább helyi elkülönülés alakjában a temető emlékeiben is határozott kifejezésre kellene jutnia.

A *fibulák* (biztostűk) általában jobb kormeghatározó anyagúl szolgálnak, mint az edények. Temetőnk területéről, a rendszeres ásatások folytán összesen 26 darab fibula és fibulatöredék került elő, melyek szerkezetük és anyaguk alapján így oszlanak meg: *Aláhajtott lábú*, vas 6 darab, bronz 9 darab, ezüst 2 darab; ragasztott tűtokkal biró, bronz kézíj fibula 2 darab (63. sír); félkorongos fejű és ragasztott tűtokkal biró, bronz 5 darab, ezüst 2 darab. Szórványos leletekből összesen 3 darab aláhajtott lábú bronz, melyek közül egy darab oldalt aláhajtott lábú (105. kép 5a., 5b.). Tehát összesen 18 darab aláhajtott lábú és 8 darab félkorongos fejű, illetve ragasztott tűtokkal biró fibula került elő.

A fibulák első csoportjánál a test vékony lemezből készült. A hát és láb élei többnyire tompítottak és gyakran egyszerű, vésett vonaldíszítéssel vannak ellátva. Maga a test a legtöbb esetben egész hosszában egyenlő szélességű-, vagy a lábak vége felé alig keskenyedő lemezből készült (20., 23., 27., 29., 46., 48., 62., 72. sír). Két esetben rombikus, illetve háromszög alakra kiszélesedő lábbal is találkozunk (szórványos és 58. sír). Tűtartó tokja valamennyinek párhuzamosan halad a lábbal és ahoz csaknem hozzásimul. Egyetlen felsőíjjalású, egytagú vasfibula kivételével, melyet félkorongos fejű fibulával találtunk egy sírban (46.), valamennyi kéttagú és rúgószerkezete mindeniknek alsó íjjalású 3—7 csavarodású spirális rúgóval a fej egyik oldalán és apró gyűrűvel a tüske két végén. A spirális rúgó indítása négy esetben (21. kép 1a., 1b.; 23. kép 3a., 3b.; 83. kép 2a., 2b.; 105. kép 5a., 5b.) a tüske végéről történt, míg a többinél a tüsketartó horog, vagy nyílás mellől s ennek megfelelően az íjj azoknál rövidebb, ezeknél hosszabb. — Typologiai szempontból legegyszerűbb közöttük az egytagú és felsőíjjalású vasfibula, legfejlettebb a háromszög alakra kiszélesedő (58. sír) és a rombikus lábú szórványos fibula oldalt aláhajtott lábbal (105. kép 5a., 5b.). Ez utóbbiak átmeneti formákúl tekinthetők a félkorongos fejjel, rombikus lábbal és ragasztott tűtokkal biró fibulákhoz.

Az a körülmény, hogy dr. Pósta Béla már egy ízben behatóbban foglalkozott a marosszentannai fibulákkal,[1] felment minket az alól, hogy részletesebben foglalkozzunk azokkal. Itt az ő nyomán is csak arra

[1] „A marosszentannai sírmező". Az Erdélyi Múzeum-Egyesület Marosvásárhelyt tartott első vándorgyűlésének Emlékkönyve. Kolozsvár. 1906. 102—109. l.

utalunk, hogy e fibula-faj — Almgrennél[1] a VI. csoport — a szakemberek összevágó nézete szerint a Kr. e. IV. évszázadban fellépő közép La-Tène fibulákkal annyira közelrokonságot mutat, hogy e fibulafaj előállását máshol nem is tételezhetjük fel, mint olyan területen, *ahol a La-Tène izlésű kultura a Kr. u. első századokig fentartotta magát.*[2] A lényeges szerkezeti különbség a kettő között t. i. csak abban áll, hogy amíg ott a tűtartótok a megnyújtott lábnak fölfelé való hajlításával áll elő, addig ezeknél a láb lefelé hajtott és a fejlettebb formáknál fellép a kéttagúság. Nagyon elterjedt fibulafaj Déloroszország, Galicia, Szilézia, Keletporoszország, Északnémetország területén s általában a Keleti tenger partvidékein, de magyarországi leletekben is gyakran találják. Az a terület azonban, ahol a La-Tène fibulából előállott, Tischler szerint sem Keletnémetország, sem a dunai római provinciák területe nem lehet, mert e területeknek archaeologiai viszonyait jobban ismerjük, semhogy ezt föltételezhetnők. Montelius szerint az aláhajtott lábú fibulák legegyszerűbb formáit, a La-Tène fibula legközelebbi rokonait Délorosz területen találták (Krim) s ez alapon e fibulafaj előállása helyéül Déloroszországot jelöli meg, mely feltevéshez Almgren is csatlakozik. Minthogy azonban délorosz területen a La-Tène kultura emlékeit nem ismerjük, — feltételezik, hogy eleddig a La-Tène izlésű emlékeket nem figyelték meg s végre azt sem tartják lehetetlennek, hogy a germánság alkotta meg az ott talált emlékekből.[3]

A délorosz területhez való geographiai közelség révén temetőnktől várhatnók, hogy a kérdés tisztázásához sokban hozzájárul, de fibuláink általában sokkal fejlettebb formákat mutatnak, semhogy erre alkalmasok volnának. Az egyetlen egytagú fibula (46. sír) teste sem alkot egy ívet, mint a legprimitivusabb délorosz fibuláknál az eset, hanem a láb egyenesen ugrik ki a kengyelből. Ennek dacára nem hangsúlyozhatjuk eléggé, hogy amíg egyfelől temetőnk mellékletei közt megtaláljuk a közép La-Tène fibulából kifejlődött aláhajtott lábú fibuláknak egyik primitivusabb formáját, addig másfelől temetőnk keramikus anyagának javarésze a közép La-Tène izlésű apahidai keramikus anyaggal szintén erős kapcsolatot mutat s így a felállított hypothesisek helyességét ezen a ponton legalább megerősítheti.

Az aláhajtott lábú fibulákat rendesen a Kr. u. II. és főleg III. századból származó római császárkori érmekkel találják együtt, ott, ahol egyáltalában érmek fordulnak elő társaságukban. Az érmek segítségével Tischler, Montelius és Almgren e fibulákat egybehangzóan főkép

[1] Almgren: Studien über Nordeuropäische Fibelformen, Stockholm 71—89. l.
[2] Almgren i. m. 72. l.
[3] Almgren: i. m. 72—74. l.

a Kr. u. III. század emlékei közé sorolják. Magyarország területén az aláhajtott lábú fibulát, annak egytagú, lemezes testű formáját a zalotai sírleletekben a mieinkhez hasonló zárt karikák, gyöngyök és edények társaságában, Antoninus Pius (138—161) és Commodus (180—192) denariusaival találták;[1] a sokat emlegetett osztropatakai második leletben Trajanus Decius (249—251) nejének, Herennia Etruscillának érmével került elő a kéttagú, aláhajtott lábú fibula;[2] a szeged-röszkei sírleletekben pedig, állítólag, Marcus Aurelius[3] (161—180) kopott ezüst denariusát találták aláhajtott lábú fibula társaságában.[4] Az egyes fibula formák azonban hosszú életűek lehetnek és azért ott, ahol érmeket nem találnak velük, korukat illetőleg nagyobb időbeli ingadozást is lehet feltételeznünk. Épen azért koruk megállapításánál egyéb sírmellékletekre is tekintettel kell lennünk. Már maga az a tény, hogy temetőnknél az érmek a sírokból hiányoznak, — arra int, hogy temetőnk területe a temetkezés idején már nem állott közvetlen római hatás alatt, hogy a temetkezés idejében Dacia már megszünt római provincia lenni. Tudjuk, hogy Philippus senior császár Daciának Kr. u. 246-ban, tehát a III. század derekán ad jogot arra, hogy a helyi pénzhiány kielégítésére a császár képével és a provincia personificaló alakjával, mint elő- és hátlapi typusokkal ellátott bronz érmeket bocsásson ki. A 246. év jul. vagy aug. havában kezdődő daciai aerát I—XI. számmal találjuk az érmeken megjelölve, tehát a helyi officinák 11 esztendőn át működtek. Tizenegy évi működés után, 256-ban vagy 257-ben, bizonyára a provinciát ért külső és belső támadások hatása alatt a pénzveréssel végkép felhagytak. Ez azonban még nem jelenti azt, hogy e pénzdarabok a forgalomból azonnal kikerültek. A ránk maradt érmek kopottsága legalább arról tanúskodik, hogy a Dacia területén vert érmek az officinák beszüntetése után is még húzamos ideig, — talán évtizedekig forgalomban maradtak. S ha temetőnkből még sem került elő érem, ez csak amellett szól, hogy a temetkezés jóval az officinák beszüntetése után történt, talán a III. sz. végén, vagy még inkább a IV. sz. elején, vagy annak folyamán. A sírmellékleteknek egy jelentős része is erre enged következtetni.

A fibulák második csoportja, a félkorongos fejű, hosszötszög lábú és a ragasztott tűtokkal bíró kézíjj fibulák részben vékony ezüst (40. sír), részben tömör bronzlemezes testtel bírnak. Rugószerkezetük a félkorongos fej alatt szabadon van elhelyezve. A sodronyrugó majd hosszabb, majd rövidebb s íjjalása is különbözőképen történik. Egy esetben a rugó

[1] Arch. Ért. 1906. évf. 50—55 l.
[2] Arch. Ért. 1894. évf. 401. l.
[3] Arch. Ért. 1892. évf. 165. l.
[4] Arch. Ért. 1892. évf. 163, 165. l.

hiányzó részét hüvely helyettesíti (55. sír). Általában sok formai és szerkezeti hasonlóságot mutatnak hazai leleteink között a bakodi és szabolcsi,[1] a szilágysomlyói,[2] az illoki és perjámosi,[3] a kassai[4] stb. fibulákkal, melyeket az aláhajtott lábúaknál általában fiatalabbaknak tartanak. Szerkezetük valóban komplikáltabb, mint ezeké, de nézetünk szerint nagy időkülömbséget feltételezni azok fejlettebb és ezek kezdetlegesebb formái között — leleteink alapján — nem indokolt. Hisz temetőnknél az egytagú, aláhajtott lábú fibulát a félkorongos fejűvel (46. sír) egy ugyanazon sírban találjuk meg s mondhatjuk, a többi sírokban is jórészt azonos mellékletekkel kerülnek elő. De másfelől, délorosz területről,[5] aláhajtott lábú-, félkorongos fejű fibulát is ismerünk.

Temetőnknél a külömböző szerkezetű fibulák helyileg sem különülnek el; a temető külömböző részein gyakran egymás melletti sírokban fordulnak elő. Csupán az állatcsontok hiánya és az edénymellékletek kevesebb száma, avagy éppen hiánya feltűnő a félkorongos fejűekkel kapcsolatosan, szemben az aláhajtott lábúakkal, mely jelenséget már előbb hangsúlyoztunk. Ugyanakkor a La-Tène ízlés hatását mutató edénykék és az aláhajtott lábú fibulák közt bizonyos kapcsolatot véltünk felfedezni. Ez alkalommal pedig valamelyes kapcsolatot talán a népvándorláskori formákat, technikát és díszítő elemet mutató edénykék és a félkorongos fejű fibulák közt tételezhetünk fel olyanformán, hogy e számbelileg is kevés új fibulaformát szintén a népvándorlások által megkönnyített idegenhatások eredményekép fogjuk fel, vagy éppen úgy, hogy az egykori Dacia területére beköltözött néptörzsek hozták magukkal. A rómaiak Daciát névlegesen Kr. u. 275-ben adták fel, de tényleges hatalmuk e terület felett már a III. század közepetáján megszünt s így a daciai részek a népvándorlás okozta kulturális hatásoknak korábban és intensivusabban voltak kitéve, mint a birodalom egyéb tartományai. Semmi kényszerítő ok nem forog fenn tehát arra, hogy temetőnk korát a Kr. u. IV. századnál későbbre tegyük. Erre vallanak temetőnk mellékletei közül a *fésűk* is, melyek félkorongos fejükkel, ismert hazai leleteink közül, legközvetlenebb analogiájukat a bregetioi (ószőnyi) római leletekben nyerik[6] s közeli rokonságot mutatnak az éremmel datált (Kr. u. 249—251.) második osztropatakai lelet[7] egyélű fésűjével; külföldi tökéletes analogiájukat pedig a wiesbadeni leletben[8] a miénkkel azo-

[1] Arch. Ért. 1881. 208., 206. l.

[2] Hampel József: A régibb középkor emlékei Magyarhonban. I. kötet XX—XXIII. tábla.

[3] Arch. Ért. 1886. 27. l.

[4] Arch. Ért. 1894. 78. l.

[5] Almgren: i. m. VII. t. 182. sz.

[6] Arch. Ért. 1882. évf. 69. l.

[7] Arch. Ért. 1894. évf. 399. l.

[8] Lindenschmit: Die Altertümer unserer heidnischen Vorzeit. V. Band XII. Heft. 72. tábla.

nos kard, borostyángyöngyök és csüngők társaságában N. Constantinus (306—337.) érmével datálva találjuk meg, míg ellyptikus fejű, egyélű rokonukat délorosz területről, az olbiai leletből ismerjük.[1] A rácsavarással záródó kis fémkarikáknak analogiáit hazai területről is több helyről ismerjük, de legtipikusabban a rékási (Temes vm.) leletben találjuk azokat, a hol 39 darab ilyen ezüstkarika van lánccá összefűzve, melyeknek korát 100 darab velük talált római érem határozza meg.[2] Ezek közül a legöregebb Kr. u. 218-ból való, míg a legfiatalabb 251-ből (Elagab.—Decius). E jól datált leletnek temetőnk szempontjából különös fontosságot még az ad, hogy a lánc nehány szeméről a marosszentannai 43. sírból előkerült csüngővel teljesen azonos formájú csüngők lógnak alá. Azonos csüngőket találunk még a bökénymindszenti[3] hazai és a kievi[4] kormányzóság területéről származó külföldi sírleletekben. Ez utóbbi helyen aláhajtott lábú fibula társaságában. Másfelől 85. képünk 7. szám alatti csüngődíszét a Kr. u. III—IV. századból származó aranymedaillonokkal datált szilágysomlyói első kincslelet aranyláncának csüngői közt találjuk meg.[5] A nagy számmal előkerült karneol és borostyánkő-gyöngyök a kormeghatározást csak támogathatják, de ennek a szíjvégek sem mondanak ellent.

Mindezek alapján temetőnk korát a Kr. u. III. század végére, illetve a IV. század elejére vagy annak folyamára tehetjük, vagyis arra az időre, a mikor a mai erdélyi részek területén, a római uralom megszüntével a régi lakosság közé új népelemek telepednek, nevezetesen azok a jórészt germán törzsek, a melyek a legfiatalabb római provinciának, Daciának megbuktatásában oly nagy szerepet játszottak. — Így a karpok, a kik a Dacia északkeleti határán lakó szabad dákok szövetségében a III. sz. első évtizedétől kezdve meg-megújuló becsapásaikkal a provincia belső nyugalmát állandóan zaklatták; a vandalok, astingok és dákringok, a kik a Kr. u. II. század második felében az Elbe, Odera és Visztula forrásvidékéről felkerekedve kelet felé húzódnak s Dacia északi és nyugoti határai mentén telepednek meg, hogy a nemsokára feltűnő gótok szövetségében a rómaiak daciai uralmát végleg megsemmisítsék. A gótok Tacitus korában még a Visztula középfolyása mentén tanyáztak, honnan a K. u. II. sz. vége felé délkeletre húzódtak s Caracalla idejében (211—217.) a Dnyeszter és Dnyeper mentén a Fekete tengerig hatoltak s Filimer királyuk és utódai alatt az összes szomszédos sarmata, germán és dák

[1] Pósta Béla: Régészeti tanulmányok az orosz földön. (Zichy Jenő gróf harmadik ázsiai utazása. III. kötet.) Budapest — Leipzig. 1905. 459. l.

[2] Arch. Ért. 1892. évf. 190. l.

[3] Arch. Ért. 1881. évf. 204. l.

[4] Pósta Béla: i. m. 513. l.

[5] Hampel J.: A régibb középkor emlékei Magyarhonban. Budapest. 1894. XIV. tábla.

néptörzsekre kiterjesztették hatalmukat. Már a III. sz. első felében Daciában a rómaiak ellenálló erejét becsapásaikkal állandóan gyöngítik s végre annyira megtörik azt (Forum Terebronii mellett Decius császár elesett 251.), hogy Gallus (251—253.) bár adófizetésre kötelezi magát, a veszélyt a provincia felől még sem tudja elhárítani. Rövid idő alatt Dacia is teljesen a gótok és a velük szövetkezett más barbarus népek hatalmába került. A kialakult nagy gót birodalom hegyekkel borított nyugati részében megtelepedett törzseket „terving", azaz erdei néven különböztették meg a keleti homokpusztákon lakó törzsrokonoktól, a greutungoktól. A mai erdélyi részeken tehát a Kr. u. III. sz. végén és a IV. század folyamán a „terving", később visigoth néven megjelölt néptörzsek tanyáztak mindaddig, a míg a hunnok ellenállhatatlan előnyomulása (375.) nem kényszerítette őket, hogy Athanarik királyuk vezetése alatt Kr. u. 381-ben utolsó csapataikkal is elhagyják „Kaukaland"-ot és a Dunán átkelve a római birodalom oltalma alatt keressenek menedéket.

Temetőnk területeiről egyetlen u. n. lovas sir sem került elő. Ebből nagy valószínűséggel azt következtethetjük, hogy temetőnk a hunn uralmat nem élte át, vagy legalább is, hogy lovas nomád nép temetőnk területén nem temetkezett. Ellenben minden jelenség arra mutat, hogy temetőnk mellékleteinek azon csoportjában, mely fiatalabb formáival a népvándorlások korába benyúlik, — germán s talán épen gót emlékeket kell látnunk. Erre mutatnak a délorosz területről származó tömeges analogiák is.[1]

Viszont a sírmellékletek közt előforduló kevés római emlék amellett szól, hogy az itt temetkező nép még érzi a római hatásokat, ami főkép a római iparművesség emlékeinek (vásárárúknak) átkölcsönzésében nyer kifejezést. Másfelől azonban az emlékeknek nagy zöme arról tanuskodik, hogy az itt temetkező nép főleg az agyag iparművesség terén messzire visszanyúló szokásgyakorlat birtokában volt, amelyhez sokkal inkább ragaszkodott, semhogy magát e téren a római provincialis iparművesség által nagyon befolyásoltatni engedte volna. Ez alatt azokat a kétségbe nem vonható La-Tène izlésű hatásokat értjük, amelyeket a temető keramikus anyagának és a fibuláknak nagy része mutat.

Ha már mostan feltételezhetjük, hogy a La-Tène kultura elemeit itt, e területen szívta magába e nép, vagy más szóval, hogy ezek az ipari termékek egy benszülött, vagy legalább is régóta itt lakó népelemet képviselnek, — alig gondolhatunk más népfajra, mint a rómaiak által meghódított néptörzsekre, a dákokra, akik kétségtelenül a rómaiak uralma alatt is nagy számmal laktak még Daciában. Ha azonban a

[1] Pósta Béla: i. m.

későbben napfényre kerülő leletek arról győznének meg, hogy e La-Tène izlésű kulturvonások helyi jelleggel még sem bírnak, — hogy tehát ezeket is az ujonnan jött néptörzsek hozták magukkal, — utóbbi feltevésünk helyessége önként meg fog dőlni.

Dr. Kovács István.

Cimetière de l'époque de la migration des peuples à Marosszentanna.

Abrégé.

Le secrétaire actuel de la Société du Musée de Transylvanie (Erdélyi Múzeum-Egyesület) Mr. L. Kelemen, annonça au printemps de l'année 1903, les premières trouvailes faites sporadiquement, et le directeur de la Section numismatique et archéologique du Musée National de Transylvanie, Mr. le Professeur de l'Université, B. Pósta a chargé l'auteur de cet article de s'occuper de recherches spéciales.

Les premières trouvailles ont été faites dans une sablière ouverte antérieurement.

La commune de Marosszentanna se trouve dans le comitat de Maros-Torda, sur la rive droite de la rivière nommée Maros et située à une distance d'à peine 3 kilomètres de Marosvásárhely, vers le nord-est.[1] Le cimetière se trouvait sur la pente sud-est de la montagne Szentanna qui domine le village (480 m.) entre le ruisseau Szabadi et la route que ce ruisseau suit dans la vallée; la place figurant le cimetière est marquée sur la carte géographique par T (figure 2). Sur notre figure no. 1, le groupe de gens est debout sur le terrain du cimetière, le village se trouve à gauche et, au dernier plan, à droite, nous voyons Marosvásárhely. Entre ces deux villages se trouve la large vallée du Maros. Cette dernière a probablement toujours joué un grand rôle dans la propagation des différentes cultures en Transylvanie. Nous en avons les preuves par les découvertes faites jusqu'à présent et aussi par sa situation centrale et par l'uniformité de sa situation géographique. Sa large vallée se resserre seulement près de Déda et les Romains n'avaient pas manqué de l'exploiter en y érigeant une de leurs principales routes, celle de Dacia à Marosvécs, dans la vallée que longe le Maros. On ne peut espérer une culture unifiée que lorsque les peuples sont de races identiques et vivent dans des conditions géographiques semblables. Si, même à présent, l'aspect etnographique des vallées, des

[1] Sa place est marquée sur la carte géographique imprimée sur la couverture au no 5.

fleuves et des autres formations géographiques, qui forment par elles-mêmes une unité, se trouve être changeant, nous pouvons d'autant mieux supposer qu'autrefois (dans les anciens temps), les facteurs géographiques avaient une grande influence quant au fait de savoir comment, dans le même temps, il fallait savoir nuancer et varier les manifestations objectives et surtout celles concernant les industries de même culture. C'est pourquoi il est logique de grouper tout d'abord les trouvailles archéologiques selon leurs formations géographiques, c. à. d. de les classifier d'après les grandes vallées où coulent les fleuves et ensuite d'après les vallées secondaires dépendant des premières. C'est la méthode qui convient à la progression naturelle du développement des peuples et des cultures.

Les fouilles ont eu lieu du 6 avril au 28 mai 1903 et, durant ce temps, 74 sépultures furent mises à jour. Nous avons numéroté ces sépultures en donnant à chacune un no. de série, au fur et à mesure qu'elles furent ouvertes. Plusieurs sépultures ont été trouvé mutilées, les parties manquantes ayant disparu dans la sablière ; ces sépultures portent un numéro supplémentaire. Sur la carte du cimetière, nous avons marqué conventionnellement le terrain de la sablière et, pour que l'on puisse mieux se guider, nous l'avons fait de façon à ce que, sur chaque sépulture, il y ait une petite flèche indiquant la sépulture suivante. Toutes ces sépultures nous prouvent l'enterrement sans incinération et, dans aucun cas, on n'a employé de cercueil. La profondeur des tombes varie entre 15—260 cm. Environ 1/3 de ces tombes ont été pillées.

Sur la figure désignant la direction des ensevelissements (fig. 3.) nous avons marqué la direction de l'axe de longitude des sépultures en divisant par degrés, de façon que la place du crâne soit toujours indiquée par le point cardinal près duquel se trouve le numéro de la sépulture indiqué par la direction respective. Nous pouvons ainsi constater que 80% des sépultures sont généralement posées dans les directions N—S (écartement 45—50°), ce qui nous fait constater que le peuple d'alors tournait le visage de leurs morts vers le sud. Parmi les 8 tombes se trouvant dans la direction O—E, il y en a 6 ne contenant aucun objet déposé, deux seulement en contiennent comme la plupart des sépultures d'alors. Ces irrégularités dans la mise en terre des morts peuvent tenir à certaines éventualités, comme par exemple, quelques influences étrangères et aussi quelques rares usages locaux peu suivis. Nous pouvons laisser de côté la sépulture, la seule se trouvant dans la direction E. SE.—O. NO. Cette sépulture est très dérangée. Une sépulture, qui est dans la direction O. NO. 290°—E. SE. 110° (38) contient des objets de genre hallstattien. Sa direction correspond aussi avec celle d'autres sépultures dans d'autres cimetières

hallstattiens, ce qui était aussi en usage dans la vallée du Maros. Une seule sépulture de ce genre a été trouvée. Il se peut qu'il faille chercher le cimetière hallstattien plus à l'ouest ou alors considérer les restes qu'il contenait comme anéantis dans les sablières.

Les squelettes dont le crâne s'était conservé en bon état ont été envoyé au musée, mais, malheureusement, on ne les a pas encore étudiés d'une manière spéciale. Des photographies de presque toutes les sépultures ont été prises.

Parmi les objets trouvés dans les tombes, nous décrirons d'abord ceux que nous avons recueillis par fouilles systématiques et ensuite nous mentionnerons les trouvailles faites sporadiquement.

Résultat des fouilles systématiques.

Sépulture 1 (fig. 5.) profondeur 40 cm. sépulture dérangée. Néanmoins, les os de la jambe sont restés dans leur position normale, c'est ce qui nous permet de constater que la direction donnée à la sépulture est celle du N—S Objets trouvés.[1] Dans le fond de la fosse se trouve un morceau d'une anse d'un pot en terre cuite rouge. 2. Près du crâne un objet cylindrique en fer (3.) 3. Morceau d'une plaque en fer et, attenant à la rouille, un silex usé (2.) 4. Près des jambes, une boucle en bronze (1a., 1b.).

Sépulture 2. (fig. 6.) A une profondeur de 60 cm, dans la direction N—S, se trouve le squelette d'un adulte dont les parties du crâne se trouvent placées à 30 cm. au-dessus du bassin. Tombe dérangée. Objet trouvé : Boucle en bronze portée à la hanche droite (a, b.)

Sépulture 3. Squelette d'un adulte couché sur le dos dans la direction N—S, à une profondeur de 60 cm. Longueur 175 cm. Sans objets trouvés.

Sépulture 4. Squelette d'un enfant, couché sur le dos, dans la direction O—E à une profondeur de 65 cm. Longueur 70 cm. Sans objets trouvés.

Sépulture 5. Squelette d'un adulte, couché sur le dos, dans la direction NE—SO, à 23 cm. de profondeur. Une partie du squelette ainsi que le crâne manquent. Les parties du corps qui restaient, étaient à leur place normale. L'avant bras droit se reposait, tourné sur l'estomac, tandis que l'avant bras gauche était posé sur le ventre. Il est très probable que le mort était primitivement dans la sépulture No 6 et

[1] Les numéros entre ( ) dans le texte concernent les autotypes et ceux entre [ ] se rapportent aux phototypes.

Dans cette description la direction du crâne dans la sépulture est toujours désignée par le point cardinal qui est à la première place.

qu'il fut transferré à sa nouvelle place à la suite d'une pillerie de la sépulture. Sans objets trouvés.

Sépulture 6. [fig. 7.] Au N—S, à une profondeur de 35 cm. dans une fosse déja dérangée, nous trouvons quelques fragments d'os du crâne et des extrémités (mains et pieds) appartenant à un homme, mais le tout éparpillé, en désorde. Objets trouvés: 1, une tasse formée au tour [2]. Elle est faite de matière grise à laquelle des cailloux sont mélangés; la partie extérieure est légèrement recouverte de vernis et le fond aplati. 2. Pot [4.] semblable au précédent mais ayant les parois plus minces. 3. Pot [1.] formé à la main avec une matière brute, rouge brun. 4. Tout comme le précédent [3.]

Sépulture 7. (fig. 8.) N—S, se trouve à une profondeur de 100 cm. et contient le squelette d'un adulte à moitié couché sur le côté droit, les genoux accroupis. Ici, le placement irrégulier est plutôt la conséquence d'une mise en terre faite avec peu de soins que d'une accroupissement intentionnel. Objets trouvés: Anneau en bronze posé sur l'os de l'épaule droite (1a, 1b). Partie d'une boucle de fer placée près de l'extérieur du bassin, à droite (2.).

Sépulture 8. Elle est située O—E, à une profondeur de 15 cm. Nous y trouvons un squelette incomplet, couché sur le dos et ayant 135 cm. de longueur. Sans objets trouvés.

Sépulture 9. N. NE. 20°—S. SO., 200° un squelette de 175 cm. de longueur, couché sur le dos et ayant les extrémités étendues. Sans objets trouvés.

Sépulture 10. N—S Une trouvaille imcomplète, dont une partie a disparu dans la sablière. Dans la terre éboulée de la fosse on a trouvé un plat [1.] gris, ayant le fond saillant et aplati. 2. Tasse cassée, [2.] grise, au fond saillant et plat.

Sépulture 11. N—S. A une profondeur de 45 cm. un squelette incomplet dont une partie est tombée dans la sablière. Les mains sont posées à droite, sur le bassin. Sans objets trouvés.

Sépulture 12. N. NO. 340°—S. SE. 160°. A une profondeur de 26 cm., un squelette d'une longueur de 142 cm. est à moitié couché sur le côté gauche. Sans objets trouvés.

Sépulture 13. E. NE. 60°—O. SO. 240°. A 80 cm. de profondeur, un squelette est couché sur le dos, l'avant-bras gauche incliné vers le ventre. Objets trouvés: 2 pots en terre, en matière brute et à la surface rude. 1. Pot, [2.] brun-noir, ayant un fond aplati ainsi que deux lignes creusées dans la partie supérieure. 2. Pot [1.] gris, au fond aplati et ayant une ligne creusée dans la partie supérieure. Sur le côté se trouvent 17 renfoncements obliques. Formes de l'époque de la migration des peuples.

Sépulture 14. [fig. 11.] et (fig. 12.) N. NE. 20°—S. SO. 200°. A une profondeur de 90 cm. un squelette de 182 cm. est couché sur le dos. Objets trouvés: 1. Plat, [1.] gris-cendre, posé sur le pied gauche; cet objet a été fabriqué au tour, le fond en est saillant, le milieu rentré et rayé sur les côtés (coupe de profil, fig. 4. no. 14.). 2. Débris d'un pot posé près du pied gauche [2.]. 3. Un débris de pot posé près des genoux [3.]. Ces deux débris sont de même couleur et de façon identique, comme les vases de la sépulture no. 13. — 4. Peigne en os, trouvé sous le vase no. 3. [3a. 3b.] La partie dentée du milieu se divise horizontalement en deux parties: la tête, formant un demi-disque et la partie dentée inférieure. Cette dernière est faite de plusieurs os. La partie du milieu est couverte des deux côtés par des plaques en os et les parties sont fixées par des rivets de fer. 5. Pointe de fer sur le côté droit du bassin. (1., 2.)

Sépulture 15. (fig. 13.) N. NE. 30°—S. SO. 210°. A une profondeur de 45 cm. un squelette d'une longueur de 148 cm. est couché sur le dos. Objets trouvés: Silex dans le fond de la sépulture (2); une boucle en fer posée devant les os du bassin (1.)

Sépulture 16. O—E. A une profondenr de 70 cm. un squelette d'une longueur de 160 cm. est couché sur le dos, les avant bras posés sur les os du bassin. Sans objets trouvés.

Sépulture 17. (fig. 14.) et [fig. 15.] N—S. A une profondeur de 75 cm. un squelette d'une longueur de 162 cm. est couché sur le dos. Objets trouvés: 1. Une boucle en bronze sur l'os gauche du bassin (2a., 2b.). 2. Anneau de fer sur l'os droit du bassin (3.) Près du carpe droit, couteau en fer (1.) 4. Près des pieds, débris de vase en terre fait à la main (fig. 15.)

Sépulture 18. [fig. 16.] et (fig. 17.) N—S. 3. A une profondeur de 120 cm. le squelette d'un petit enfant d'une longeur de 65 cm. Objets trouvés: 1. Petit pot [5.] près du crâne, pot gris rougeâtre; la surface est noire et couverte de matière résineuse et sur la partie rude, au-dessous du bord, il y a des lignes polies dessinées en zigzags (profil fig. 4. no. 1.) Cette manière de décoration rappelle celle remarquée sur des vases genre La-Tène, à Apahida.[1] 2. Plat [3.] mais avec une ligne autour du col. (Profil fig. 4. no 6.) 3. Parties décomposées d'un plat gris-rougeâtre. 4. Tasse noir-brun, à la surface rugueuse et dont le fond est approfondi dans l'intérieur. 5. Tasse [2.] gris noir, le fond formant un filtre vers l'intérieur; pour le reste, comme le pot no 1. — 6. Tasse [1.] Comme le no 1. dans la sépulture 6.

[1] Travaux de la Section Numismatique et archéologique du Musée National de Transylvanie à Kolozsvár, 1911. p. 26—56.

mais ayant de plus une ligne sur le col. 7. Pot avec anse [4.] gris-brun, couvert d'une sorte de vernis. (Profil fig. 4. no 19.) 8. Près du crâne, un anneau en bronze qui est ouvert (3.) 9. Près du bras gauche, 4 objets en fer à bouts crochus (1., 2., 3., 4., 5.) 10. Sur la main gauche, extérieurement, il y a dos de porc et, dessus, de la coquille d'oeuf.

Sépulture 19. fig. [18., 20.] et (19.) N. NE. 20°—S. SO, 200°, un squelette de femme que nous montre la fig. 18. et qui est enterré à une profondeur de 160 cm. Objets trouvés: 1. Débris de deux fibules en fer, placées sur les épaules (1, 3, 4a, 4b, 5a, 5b.) 2. Sur le cou 19 perles en cornaline (6.) 3. Près du crâne, un plat [fig. 20. 1.] et, placé dans ce dernier, un autre petit plat [fig. 20. 2.] Tous les deux sont gris cendre et la surface extérieure est couverte d'une sorte de vernis; la partie qui se trouve au-dessous du bord du petit plat est polie par des lignes en zigzags. [Profil du grand plat fig. 4. no 16.] 5. Derrière le crâne, une partie de fuseau en argile (2.)

Sépulture 20. (fig. 21.) NE 20°—S. SO. 200°. A une profondeur de 40 cm. un squelette d'une longueur de 160 cm. est couché sur le dos, l'avant-bras tourné vers le ventre, le pied gauche étendu, le pied droit redressé afin que les deux genoux se touchent. Objets trouvés: Sur chaque épaule une fibule (fibule en arbalète) (1a, 1b, 2a, 2b.) avec le pied retroussé.

Sépulture 21. E. SE. 100°—O. NO. 280°. A une profondeur de 35 cm. nous trouvons un squelette déjà dérangé ou provenant d'une mise en terre irrégulière. Les parties supérieures et inférieures du corps, du bassin au crâne et du bassin aux pieds, étaient couchées en biais, c. à. d. la tête et les pieds en haút, de telle manière que les pieds touchaient la surface supérieure de la terre. Sans objets trouvés.

Sépulture 22. [fig. 22.]. C'est sûrement une tombe dérangée; nous n'y voyons aucun ossement humain mais nous y trouvons 3 vases en terre. Profondeur 35 cm. 1., 2. Débris de vases, formés à la main, de matière brute. 3. Tasse [fig. 22.] gris cendre, couverte d'uné sorte de vernis. Le fond est profilé. [Profil fig. 4. no. 20.]. Il est probable que ces objets appartenaient aux objets de la sépulture 23 dont la tombe a été dérangée.

Sépulture 23. (fig. 23.) et [fig. 24.]. N. NE. 20°—S. SO. 200°. A une profondeur de 60 cm. nous trouvons une fosse de 50 cm. dans laquelle il n'y a que des fragments de dents et d'os d'enfant placés parmi divers pots, ces derniers placés sans ordre. Objets trouvés. 1. Une fibule en bronze, le pied retroussé (3a, 3b). 2. Boucle en argent d'une courroie (2a, 2b). 3. Plaque pour border, en bronze (1a, 1b). 4. Petit plat [3] comme celui de la sépulture 18, mentionné sous le no. 2, mais poli sur le col par des lignes en zigzag.

De plus, autour du col, se trouve une raie de 3 mm. de large, faite d'une matière crayeuse, blanchâtre; le fond est aplati. 5. Pot [2] gris-cendre, côte sur le col. [Profil fig. 4. no. 28.] 6. Tasse avec anse [4], rouge-brun, mais dont l'anse manque. [Profil fig. 4, no. 10.] 7. Tasse [5] gris-foncé, dont la surface est rude et qui a sur le col trois lignes profondes. [Profil 4. fig. no. 30] 8. Tasse en matière brute, formée à la main [1], de couleur noire et brune. [Profil fig. 4, no. 34.]

Sépulture 24. NO—SE. A une profondeur de 120 cm. un squelette est couché sur le dos. Sans objets trouvés.

Sépulture 25. OE. A une profondeur de 45 cm. un squelette est couché sur le dos. Sans objets trouvés.

Sépulture 26. (fig. 25—28) et [fig. 29—30]. A une profondeur de 160 cm. nous trouvons, dans un grand désordre des ossements humains et des objets divers. Ces derniers sont: 1 peigne en os (fig. 26) qui a des rivets en fer. 2. Perles, dont 12 sont faites en cornaline (fig. 25. no 6.); l'une d'elles est en ambre jaune (fig. 25. no 5.) 2 autres sont en verre bleu (fig. 25, no 3., 4.). 3. Près de l'os gauche de bassin, deux anneaux en bronze (fig. 25. 1., 2.). 4. Près de la jambe gauche, un tas de rondelles rouillées, en fer, d'un cm. de diamètre (fig. 27. a, b). On peut supposer qu'elles formaient les parties d'une chaîne. La partie supérieure est faite d'une plaque de fer plié, au bout de laquelle se trouve une rondelle en fil de bronze dont les bouts sont tournés l'un vers l'autre. Sur l'autre partie du même objet, la rouille a conservé des morceaux d'étoffe. 5. Près du crâne, parmi des ossements de mouton, nous trouvons les restes d'un couteau en fer (fig. 28—1). 6. Quelques petits morceaux d'un verre à boire, ayant des entailles comme le verre représenté sur la figure no. 108. 7. Pot (fig. 29). L'intérieur est rouge, la surface gris-noir et faite de matière rude. (Profil fig. 4. no. 9.) 8. Plat [fig. 30. no. 2.] gris cendre, le fond forme filtre vers l'intérieur. 9. Tasse [fig. 30. no. 1.] gris noir, tachetée, sans vernis, le fond saillant et plat. 10. Près du crâne le squelette complet d'un agneau. A l'extrémité de la fosse, vers le sud de la sépulture, des ossements de porc.

Sépulture 26 (1). A une profondeur de 75 cm. quelques fragments de crâne et de jambes sont tassés en un petite place. Sans objets trouvés.

Sépulture 27. (fig. 31. et 33.) et [fig. 32.] NS. A une profondeur de 105 cm. le squelette d'un enfant, mesurant 49 cm., comme sur la fig. 31. Objets trouvés: 1. Au dessus de la poitrine, à droite et à gauche, une fibule en bronze, le pied retroussé (1a, 1b, 3a, 3b). 2. A la hauteur de l'os de l'épaule droite, extérieurement, une rondelle en argent (5.). 3. Près de la fibule qui se trouve à gauche,

un débris de perle en ambre jaune (4.). 4. A l'extérieur de la jambe droite, une plaque de verre mince (6.). 5. Auprès du plat qui se trouve près des pieds, un couteau en fer (9.) où, au manche, sont restés collés des fibres de bois et, à la lame, des restes de l'étui de cuir. 6. A gauche du crâne, les restes d'une aiguille en fer (8.) et les parties de son étui d'os (7.). La brève description des 12 vases est commencée par ceux qui se trouvaient derrière le crâne et elle est suivie dans l'ordre du placement des vases. 7. Partie du fond d'un vase, rouge-brun tacheté par la cuison et dont la surface est rude. 8. Tasse [fig. 33. — 8.] gris-brun, fait de matière brute et ayant la surface rude; le fond est rentrè vers l'intérieur. Dans l'intérieur du vase, on a trouvé une partie de fuseau en argile cuite, désignée sur la fig. 32. no. 2. — 9. Tasse cassée [fig. 102. no. 3.] comme celle du no. 7. 10. Un petit vase romain dont l'anse manque et qui a été cuit entiérement en rouge [6.]. Sur la partie inférieure, un griffonnage est visible; il est semblable aux barres suivantes: VII. (Profil fig. 4. no. 39.) 11. Plat. [3.] gris cendre. (Profil fig. 4. no. 24.) Nous avons trouvé dans ce vase des ossements d'animaux. 12. Plat [1.] gris-noir, couvert d'un matière résineuse; le fond est saillant et plat et sur le col nous remarquons des lignes polies en forme de zigzags. 13. Tasse [10.], gris-cendre et ayant le fond plat. 14. Tasse [9.] comme la précédente. 15. Verre formé à la main [7.] rouge-brun. (Profil fig. 4. no. 34.) 16. Tasse, gris-cendre avec fond plat [5.]. 17. Petit plat bleu-gris [4.] parfaitement débourbé et cuit. (Profil fig. 4. no. 23.) 18. Verre [2.] comme le précédent, mais garni de crénelures. (Profil fig. 4. no. 24.) Ce verre était placé dans le plat mentionné sous le no. 12. 19. A la partie est de la sepulture se trouvent des ossements d'animaux, réduits en poussière.

Sépulture 27 (1). (fig. 34.) N—S. A une profondeur de 55 cm. nous apercevons des os de la jambe d'un squelette incomplet et déjà dérangé. On a trouvé près du genou droit une perle en ambre jaune ayant la forme d'un petit sac, ce qui nous est montré par la fig. 34. Cette perle n'est pas percée.

Sépulture 28. N. NE. 10°—S. SO. 190°. A une profondeur de 50 cm. un squelette est couché sur le dos. Sa longueur est de 180 cm. Sans objets trouvés.

Sépulture 29. [fig. 35.] et (fig. 36.) NS A une profondeur de 80 cm. un squelette incomplet, désigné sur la figure 35. Objets trouvés: 1. Sur la poitrine, sur le côte droit et sur le côté gauche, une fibule en bronze, au pied retroussé (1a, 1b, 3a, 3b). 2. Sur le ventre, une boucle en bronze avec une pointe de fer (2.). 3. Derrière le crâne, un couteau en fer (3.).

Sépulture 30. (fig. 37.) et [fig. 38.] Dans cette sépulture, où des

vols ont déjà été commis, à une profondeur de 90 cm., nous trouvons des ossements humains et des objets divers, le tout pêle mêle. 1. Peigne en os (3.). 2. Boucle en fer (1.). 3. Partie du manche d'un couteau en fer (2.). 4. Plat [fig. 38.] brun-rouge. (Profil fig. 4. no. 12.)

Sépulture 31. [fig. 39. et 41.] et (fig. 40.) N. NE. 15°—S. SO. 195°; à une profondeur de 110 cm. le squelette couché sur le dos d'un enfant, mesurant 52 cm. de longueur et qui est montré sur notre fig. no. 39. Objets trouvés: 1., 2. Deux boucles en bronze près de la ceinture (1., 2.). 3. Débris d'un couteau de fer près de la main gauche (4.). 4. Parmi les ossements d'animaux qui se trouvent derrière le crâne, nous voyons aussi les restes d'une petite aiguille en fer. 5. A gauche du crâne, un peigne en os, ayant des rivets de bronze. Nous donnons la description des onze petits vases en suivant leur ordre du nord au sud. 6. Petit plat [3.] brun. La matière qui le couvre lui donne un brilant opaque. Il a des nervures sur le côté et des lignes polies en zigzag sur le col: il se trouvait placé sur le pot no. 7. (Profil fig. 4. no. 8.) 7. Pot [1.]. Comme le précédent, avec la différence que sa surface est rugeuse. (Profil fig. 4. no. 27.) 8. Tasse ayant trois anses. comme celle du no. 6. Elle a également des lignes polies sur le col en forme de zigzags. (Profil fig. 3 no. 5.) 9. Tasse, brun-gris, à la surface rude. Sa technique nous rappelle les vases de l'époque de la migration des peuples. 10. Tasse [5.] gris-noir, couverte de résine et ayant sur le col des lignes polies en zigzags. 11. Tasse [8.] comme celle du no. 9. (Profil fig. 4. no. 32.) 12. Petite tasse [10.] comme celle du no. 9. mais gris-noir et ayant des nervures aux côtés. 13. Plat trouvé parmi des ossements d'animaux mais tombé en poussière. 14. Petit plat [2.] comme celui du no. 6. (Profil fig. 4. no. 7.) 15. Tasse [6.] Comme celle du no. 10. gris cendre. (Profil fig. 4. no. 4.) 16. Tasse [7.] Comme celle du no. 10. (Profil fig. 4. No 3.) Derrière le crâne, des ossements d'animaux.

Sépulture 31. O—E. A une profondeur de 45 cm. nous trouvons un squelette incomplett dont la partie supérieure du corps est tombée dans la sablière. Sans objets trouvés.

Sépulture 32. (fig. 42.) et [fig. 43.]. N—S. A une profondeur de 1 mètre, nous trouvons la partie supérieure d'un squelette, couché sur le dos; les pieds ont disparu dans la sablière. Objets trouvés: 1. A gauche du crâne, peigne en os (fig. 42.). Il est couvert de deux plaques formées de deux parties. 2., 3., 4. Derrière le crâne, trois vases en terre à la surface rude et faits de matière brute [fig. 43. no 1., 2., 3.). Les trois vases sont gris-noir.

Sépulture 33. N. NE. 10°—S. SO. 190°. A une profondeur de 50 cm., un squelette d'une longueur de 170 cm. est couché sur le dos. Objets

trouvés: 1. Près de la partie inférieure du thorax, à droite, se trouve une boucle de fer (3.). Sur le bassin, à gauche, une boucle en fer (1.). Sur le ventre, les débris d'un couteau de fer (4., 5., 6.). 4. Sur le poignet droit, un bracelet en bronze (2.).

Sépulture 34. N. NE. 10°—S. SO. 190°. A une profondeur de 50 cm. un squelette incomplet, couché sur le dos. Les jambes ont disparu dans la sablière. L'avant-bras droit est tourné vers le ventre, tandis que l'avant-bras gauche est retourné de façon à ce que la main touche l'os huméral. Sans objets trouvés.

Sépulture 35. N. NE. 10°—S. SO. 190°. A une profondeur de 90 cm., un squelette d'une longueur de 184 cm. est couché sur le dos. L'articulation de l'épaule du bras droit est couchée, contrairement à la pose naturelle, à la même hauteur que le front. L'avant bras gauche est tourné vers le ventre et les jambes sont étendues. Sans objets trouvés.

Sépulture 36. (fig. 45 et 46.) N. NE. 15°—S. SO. 195°. A une profondeur de 30 cm. un squelette couché sur le dos, en partie dérangé. Longueur du squelette 178 cm. Les objets trouvés suivants ont été trouvés sur le côté gauche du bassin et il est possible que, pour les introduire dans la fosse, ils aient été, au préalable, placés dans un sac. 1. Boucle de courroie en bronze (fig. 45. 5a, 5b). 2. Débris d'une boucle en fer (fig. 45. no. 3.). 3. Rondelles cylindriques en fer (fig. 46. no. 5.). 4. Débris d'une fibule à deux branches, en fer (fig. 46. no. 7a, 7b.) dont la tête manque et dont le pied s'élargit en formant un triangle; l'étui du porte-aiguille a été formé en retroussant le côté gauche du pied. Voir les restes de son aiguille au no. (6.). 5. Débris de pied d'une fibule semblable (fig. 46. no. 1.). 6. Débris de plaque en fer (fig. 46. no. 2.). 7. Crochet en fer (fig. 46. no. 2.). 8. Alène en fer (fig. 46. no. 8.). Etui en os (fig. 46. no. 14.). Dans cet étui, un débris d'aiguille en fer (fig. 46. no. 9.) et, au bout, un petite pointe en bronze (fig. 46. no. 7.). 10. Une autre plus grande pointe en bronze, possédant un fil de bronze noué au bout (fig. 45. no. 4. et fig. 46. no. 9.). 11. Petit objet ayant la forme d'une goutte faite en pâte de verre noir. Cet objet est percé à moitié sur le côté convexe (fig. 45. no. 1.). 12. 8. morceaux de silex (fig. 45. nos 2., 6., 7. et fig. 46. no. 11., 12., 13., 15. et 18.).

Sépulture 37. N. NE. 10°—S. SO. 190°. Un squelette est couché sur le dos. Les bras sont retournés aux coudes de façon à ce que le milieu de l'avant-bras droit touche le front. Longueur du squelette 152 cm. Sans objets trouvés.

Sépulture 38. (fig. 47. et 48.) et [fig. 49.]. O. NO. 290°—E. SE. 110°. De tout le terrain du cimetière, c'est la seule sépulture dont les objets trouvés prouvent qu'elle provient de la premières époque de fer (c.

à. d. hallstattienne). A une profondeur de 35 cm., un squelette d'enfant, faiblement entretenu, nous est montré par la fig. 47. Longueur du squelette 95 cm. Objets trouvés: 1. A droite du crâne, une rondelle en étain, les extrémité ouvertes (fig. 48.). Le bout qui est resté en bon état se trouve être plus large que l'autre. C'est sans doute un anneau pour les cheveux dont nous avons déjà trouvé de semblables dans le cimetière de la première époque de fer, à Marosvásárhely. (Les résultats de ces fouilles n'ont pas encore été publiés). 2. Près de la main gauche, un vase à haute anse fig. 49, formé à la main, Sa surface extérieure est lisse et polie, son fond est plat et sa couleur rougebrun.[1]

Sépulture 39. N. NE. 20°—S. SO. 200°. Squelette couché sur le dos, les extrémités étendues ayant une longeur de 188 cm. Objets trouvés. Près de la main gauche, des débris de pot [fig. 50.] gris foncé, rugueux, travaillé au tour, le fond aplati et, sur le côté, 3 lignes profondément taillées.

Sépulture 40. [fig. 51., 53.] et (fig. 52.) N. NE. 10°—S. SO. 190°. A une profondeur de 70 cm., un squelette en partie dérangé, comme le montre notre fig. 51. Longueur 166 cm. Objets trouvés: 1. Sur le cou, une perle en cornaline et 29 perles en verre bleu. (2 et 6.) 2. Sur la partie supérieure du bras gauche, un peigne en os et une partie de fuseau en argile (5.) Les plaques recouvrant le peigne sont faites en deux parties. 3. Sur le côté gauche, une rondelle en verre bleu (1.) 4. Sur l'os de l'épaule gauche, ainsi qu'à droite de l'estomac, nous trouvons sur chacun une fibule en argent; ces deux derniéres fibules sont semblables. (3a., 3b., 3c, et 4a., 4b, et 4c.) Au pied d'une des fibules un morceau d'étoffe est resté collé. (4b.) 5. Sur l'os du bassin, à droite, une boucle en argent, (7a., 7b.) qui devait être fixée à la ceinture ou à la courroie, non avec des rivets, mais avec une cordelette. 6. Entre les genoux, un couteau en fer (8.) Au-dessus du squelette, à une hauteur de 30 cm. on a trouvé dans la fosse les débris incomplets de cinq vases. Nous n'avons donc pas ici la certitude que ces vases appartenaient aux objets de la sépulture. 7. Plat. [3.] gris cendre dont le fond est profilé. 8. Pot. [5.] Comme le précédent. 9. Tasse. [1.] grise, travaillée grossièrement, le fond aplati. 10. Tasse. [2.] Comme la précédente. 11. Tasse [4.], formée à la main, de couleur brune, ayant trois saillies sur le côté. (Profil, fig. 4. no. 35.)

Sépulture 41. N. NE. 30°—S. SO. 210°. A une profondeur de 75 cm. un squelette incomplet, déjà dérangé. Aucun objet trouvé.

[1] La Section archéologique du Musée National de Transylvanie possède des vases indentiques provenant des recherches faites à Marosvásárhely et à Felsőújvár, mais non publiées encore. Un des vases vient des trouvailles de Piski et, 5 autres, des trouvailles sporadiques de Maroscsapó.

Sépulture 41 (1.). D'une sépulture disparue dans la sablière, le crâne seul est resté. Près de ce reste, était placé un vase en terre, formé à la main et cuit tacheté. [fig. 54.]

Sépulture 42. [fig. 55.] NE—SE. A une profondeur de 80 cm. dans une tombe déjà profanée, nous trouvons des ossements humains et des débris de vases, le tout jeté en tas. 1. Tasse [1.], gris-noir, le fond rentré vers l'intérieur. 2. Plat. [2.] ayant un ligne taillée sur le côté. 3. Débris de vases faits de matiere rude et formés à la main.

Sépulture 43. (fig. 56.) et [fig. 57.]. N. NE. 10°—S. SO. 190°. A une profondeur de 160 cm., des ossements humains et des restes d'objets jetés en tas. Objets trouvés: 1. Pincette en bronze (4.) 2. 3 pièces d'ornement, des pendants, ayant la forme d'une hâche en miniature, sont attenants à l'os de l'épaule et enfilés sur un anneau en fil de fer (1., 2., 6a, 6b.). 3. Débris de peigne en os (3.). 4. Couteau en fer (5.) et partie de fuseau en argile (7.). 4. Nous avons réussi à rajuster ensemble des débris de pots, voir le pot représenté à la fig. 57. Il est gris-cendre, compte deux nervures sur le côté et à le fond saillant et aplati. Quant aux petits débris de vases, ils appartiennent aux vases faits au tour et formés à la main.

Sépulture 44. (fig. 58.) N. NE. 10°—S. SO. 190°. A une profondeur de 130 cm., la sépulture d'un enfant, sépulture déjà profanée. Dans la fosse ou repose la sépulture, à 50 cm. de profondeur, nous trouvons beaucoup de fragments de tuile dont une grande partie est cuite en couleur rouge. Parmi ces débris de tuile un petit fragment d'ossement humain brûlé ou *calciné* est resté. Ceci nous fait supposer une mise en terre aprés incinération, probablement romaine, et qui fut détruite lorsqu'on creusa la sépulture d'enfant. Malheureusement, ces preuves ne sont pas très évidentes. Au fond de la sépulture les ossements d'un enfant, non incinéré, sont jetés en tas parmi les débris d'un vase gris. Autres objets trouvés: Débris d'un verre, en verre (2., 3.). Perle de matière crayeuse et jaune (1.) débris d'une partie de fuseau, en argile.

Sépulture 45. (fig. 59.) et [fig. 60.] NE—SO. A une profondeur de 115 cm. un squelette couché sur le dos d'une longueur de 175 cm. Objets trouvés: 1. A droite du crâne, un peigne en os avec rivets en fer et taillé en demi-cercle sur le côté (5.). 2. Entre la mâchoire inférieure et l'épaule, nous apercevons des ossements de porc et, sous ces ossements, un couteau en fer (1.). 3. Près du bassin, les parties restantes d'une boucle en fer (2—4.). 4. Près du genou droit, extérieurement, un pot [3.], gris cendre, couvert d'une matière résineuse et ayant sur le col des ornements en forme de grille ainsi que des lignes opaques polies. (Profil fig. 4. no. 18. 5.) Un pot [1.] également, mais plus grand et semblable au précédent avec deux nervures sur le col. 6. Pot

[5.], gris, fait de matière brute et ayant le fond aplati. 7. Débris de pot [2.] Comme le précédent. 8. Débris de plat, [8.] fait dans le genre du pot no. 4. mais ayant sur le col des lignes polies en zigzags et sur le côté des crénelures opaques et larges, rappelant les ornements des vases préhistoriques. 9. Plat [6.], gris, travaillé grossièrment. 10. Plat [4.], Comme le précédent.

Sépulture 46. [fig. 61. et 63.] et (fig. 62.) N. NE. 25°—S. SO. 210°. A une profondeur de 50 cm., un squelette [fig. 61.] d'une longueur de 150 cm. Objets trouvés: Sur l'épaule droite une fibule en bronze dont la tête à la forme d'un demi-disque. La fibule ainsi que l'étui de l'aiguille ont été fondus ensemble, d'une seule pièce (3a, 3b, 3c). 2. Sous l'os gauche du bassin, les débris d'une simple fibule en fer, les pieds retroussés (2a, 2b). 3. Entre les pieds, une partie de fuseau, grise, en argile (1.). 4. A l'extérieur du genou droit, un vase grossier en terre, formé à la main et dont le fond est aplati [fig. 63.].

Sépulture 47. (fig. 64.) O—E. A une profondeur de 90 cm. un squelette incomplet, à moitié couché sur le côté gauche. Une partie de ce squelette a disparu dans la sablière. Objet trouvé: A droite du crâne, une rondelle en argent (fig. 64.) analogue aux ornements (pendants) sép. 43.

Sépulture 48. N—S. A une profondeur de 10 cm, nous trouvons des os de l'épaule et du bassin d'un squelette très dérangé, devenus verdâtres par le vert de gris qui s'y est déposé. Quant aux objets, nous ne les avons pas trouvés, seule, une fibule en bronze restait au sud de la fosse. (Fig. 65. a., b.)

Sépulture 49. (fig. 66.) N. NE. 10°—S. SO. 190°. A une profondeur de 15 cm, couché sur le dos, un squelette de 135 cm. de long, les mains reposant sur les os respectifs du bassin. Objet trouvé: Sur l'épaule gauche, une fibule en bronze dont la tête forme un demi-disque fig. (66, a, b, c.) Elle diffère de la fibule de la sépulture 46, parce qu'elle n'a pas été fondue au bouton du même morceau qu'à la fermeture de la tête.

Sépulture 49 (1.). A une profondeur de 45 cm. des ossements humains, jetés en tas en une petite place. Aucun objet trouvé.

Sépulture 50 N. NE. 30°—S. SO. 210°. Squelette couché sur le dos, de 150 cm. de longueur. Aucum objet trouvé.

Sépulture 50. (1.) N. NE. 10°—S. SO. 190° (fig. 67., 68.) et [fig. 69.]. A une profondeur de 115 cm. une sépulture dérangée. Objets trouvés: 1. Peigne fait d'un seul morceau d'os (1.) où les rivets sont remplacés par de tout petits étuis en bronze. 2. Perles en verre vert (5.) et en verre bleu (3.) ainsi que 3 perles en ambre jaune (3., 4., 7.). 3. Couteau en fer (2.) Au fond de la sépulture, parmi des débris de vase

une coquille d'escargot (fig. 68.). Les débris de vases que nous trouvons représentent les parties de 6 vases, fabriqués au tour. Nous avons réussi a rajuster les pièces de 3 vases. 5. Cruche avec anse faite de matière rouge et recouverte d'une autre matière brune. [1.] (Profil fig. 4. no. 11.). 6. Pot [2.] gris, à la surface rugueuse et ayant sur le côté des crénelures profondes et le fond aplati. 7. Le fond d'un pot semblable. 8. Plat [3.] gris cendre le fond repoussé à l'intérieur. 9. Débris de plat, gris foncé, ayant sur le col des lignes polies en zigzags. 10. Débris de petit vase, cuit en rouge.

Sépulture 51. N. NE. 30°—S. SO. 210°. A une profondeur de 45 cm. un squelette couché sur le dos, les bras noués sur le ventre. Les pieds se trouvaient placés plus haut que le bassin. Aucun objet trouvé.

Sépulture 52. N. NE. 30°—S. SO. 210°. A une profondeur de 45 cm. un squelette couché sur le côté droit, tout crispé. Représenté sur la fig. 70. Aucun objet trouvé.

Sépulture 53. NE—SO. A une profondeur de 45 cm. un squelette couché sur le côté droit et représenté sur la fig. no. 71. Aucun objet trouvé.

Sépulture 54. (fig. 72.) N. NO. 350°—S. SO. 160°. A une profondeur de 35 cm., le squelette d'un enfant, long de 80 cm. Objets trouvés: 1. Perles en verre (2.). 2. Tuyau formé en spirale, en bronze (1.).

Sépulture 55. [fig. 73.] et (fig. 74.). N—S. A une profondeur de 40 cm., un squelette, couché sur le ventre, comme nous le montre la fig. 73. Longueur du squelette, 140 cm. Objets trouvés: 1. Quatre perles en verre bleu (4.) pàte de verre, noire, dont la surface est couvere de lignes blanches et de points jaunes (5.), cornaline (7.), et ambre jaune. (6.). 2. Sur l'épaule, deux fibules en bronze dont les têtes forment un demi-disque (2a., 2b., 3a., 3b.) et dont le ressort est court. La majeure partie de l'essieu du ressort est placée dans un étui en bronze qui est lui même retenu par des boutons en bronze. 3. Sur la nuque une boucle dont la rondelle est faite en bronze tandis que l'aiguille et la partie qui serre la courroie sont en fer (1a., 1b.).

Sépulture 56. O—E. A une profondeur de 140 cm. une sépulture dérangée et déja profanée. Objets trouvés: 1. Débris de la tête d'une fibule en bronze dont la forme est celle d'un demi disque (2.). 2. Noeud fait en fil d'argent (3.) 3. Plaque en argent sans forme précise (1.).

Sépulture 57. O. SO. 250°—E. NE. 70°. A une profondeur de 60 cm. un squelette couché sur le dos, faiblement entretenu, de 155 cm. de long. Aucun objet trouvé.

Sépulture 58. [fig. 76. et 77.] et (fig. 78.) N—S. A une profondeur de 65 cm. le squelette d'un enfant, faiblement entretenu,

ainsi que les objets trouvés désignés à la fig. 76. La longueur du fond de la sépulture est de 1 mètre. En ce qui concerna les objets trouvés, nous commençons la brève description des 9 vases par ceux se trouvant derrière le crâne et, ensuite, en suivant l'ordre de leur placement. 1. Plat ayant le fond rouge, la surface extérieure converte d'une couleur brun-noir et le fond aplati. La plus grande partie du plat est tombée en poussière. 2. Tasse [6.], gris-noir, débourbée d'une façon rugueuse et dont le fond est plat. 3. Tasse [1.], gris cendre. Pour le reste, elle est semblable à la précédente. 4. Tasse [3.], Semblable à la précédente. 5. Tasse [4.], Semblable à celle mentionnée au no. 2. 6. Plat [7.], Placé sur le ventre comme celui du no. 1. 7. Tasse [5.] de couleur gris noir et finement débourbée (Profil fig. 4. no. 2.). 8. Débris de plat, tombés en poussière, brun noir, ayant sur les côtés des crénelures opaques comme celles qui sont désignées sur le vase no. 7. de la fig. 60. Le fond est profilé. 9. Tasse [2.], brun-rouge, trouvée dans le plat no. 8. 10. Sur l'épaule gauche ainsi que près de la hanche droite sont placées deux fibules doubles, en bronze (1a., 1b., 2a., 2b.). Le corps de la fibule forme une plaque, ses pieds qui sont retroussés sont élargis et forment un trapèze de forme rhomboïdale. Ces fibules subissent aussi des transitions dans leurs formes; celles qui ont le corps droit et les pieds retroussés font place à des fibules ayant la forme d'un demi-disque et le pied en forme de rhombe. Les pieds sont ornés de lignes gravées en zigzag. 11. Sur le cou, des perles jaunes, faites d'une matière crayeuse (6. 7.). Dans et entre les vases nos. 5 et 6, nous trouvons 19 perles dont 13 sont en ambre jaune (8.), 3 en corail (8.) et 3 en verre (3., 4. et 8. la troisième à gauche) 12. Dans le plat trouvé sur le ventre, nous avons découvert une plaque mince, en verre. (5.) (Voir sépulture 18.)

Sépulture 59. (fig. 79.) et [fig 80.] N. NE. 30°—S. SE. 210°. A une profondeur de 210 cm., une sépulture dérangée de 180 cm. de long. Objets trouvés: 1. Ossements d'animaux. 2. Près de ces derniers, un couteau en fer (1., 2.). 3. Débris de pot [fig. 80.] de couleur gris-foncé et dont la cuisson est parfaite; le bord est aplati et se trouve placé horizontalement sur la paroi. Sur le côté, des ornements en forme de grille sont polis. 4. Débris du fond profilé d'un vase rouge. 5. La partie inférieure d'un pot gris ayant le fond aplati. 6., 7. Débris de vases gris, de technique primitive.

Sépulture 60. [fig. 81.] N. NE. 30°—S. SO. 210°. Dans une sépulture déjà profanée, à une profondeur de 230 cm. quelques ossements humains et débris de vases. Objets trouvés: 1. Une grande et large tasse [4.] dont le bord plat est profilé et le fond aplati. Sur le côté, des lignes polies en zigzag. 2. Débris de tasse comme la précédente.

3. Plat [2., 3.] gris-noir. 4. Débris d'un plat gris, fait de matière brute. 6. Ossements d'animaux.

Sépulture 61. (fig. 82.) N. NE. 20°—S. SO. 200°. Un squelette couché sur le dos, long de 170 cm. Objets trouvés: Près du cou, des perles dont deux sont en ambre jaune (5., 6.) les autres sont en partie faites d'une matière crayeuse et en partie de verre bleu (8.). 2. Sur le ventre, une perle de couleur verte (4.). 3. Rondelle en bronze (7.). 4. Débris de deux boucles en fer (1., 2.. 3.).

Sépulture 62. (fig. 83.) et [fig. 84.] NE—SO. A une profondeur de 60 cm. un squelette de 60 cm. de longueur, couché sur le dos. Objets trouvés: 1. Près du cou, débris de perles en verre bleu. 2. Sur l'os de l'épaule gauche, une fibule en bronze, ayant le pied retroussé (2a, 2b.). 3. Sur l'os droit du bassin une boucle en fer (1a, 1b.). 4. Derrière le crâne, un plat gris-noir, fait d'une matière granulaire dont le fond rentre vers l'intérieur [3.]. 5. Pot [1.] Comme le précédent. 6. Tasse, [2.] Comme les précédentes. 7. Derrière le crâne, des ossements d'animaux.

Sépulture 63. (fig. 85., 86.) N. NE. 20°—S. SO. 200°. A une profondeur de 65 cm., un squelette couché sur le dos; la main gauche repose sur l'os gauche du bassin. Longueur du squelette, 168 cm. Objets trouvés: Autour du cou, des parties d'ornements, des pendants, en argent. (fig. 85.) Parmi ceux-ci, 9 ont la forme d'un rhombe (13—21.); 5 d'entre eux sont des rouleaux en fil d'argent avec de petits crochets au bout (8—12.) Rondelle fermée en argent (4.) Deux pendants en forme de pointe enfilés sur une rondelle semblable à la précédente (7.) Plaque en argent ayant la forme d'une brique et munie d'une anse. Les côtés étroits sont retroussés. (3.) Perles en verre de couleur verte (1., 2., 5., 6.) 2. La partie supérieure du bras était entourée d'un chapelet muni de 35 perles en verre de couleur verte (fig. 86. no. 5.) 3. Sur la poitrine de même que sur l'épaule gauche, nous voyons une fibule en bronze dont le corps est massif et qui va en s'élargissant pour former un triangle. (Fig. 86. nos. (1a, 1b, 3a, 3b.) 4. A l'articulation du coude gauche, une boucle en bronze (4a, 4b.) dont la partie qui serre la courroie est sur le côte supérieur et est orné de cercles. 5. Partie de fuseau en argile cuite (1.) Nous avons enlevé à l'Institut la partie de terre qui recouvrait le cou du squelette et dans laquelle nous avons trouvé deux plaques en argent ayant la forme d'un rhombe. (1.) Une perle en ambre jaune, 3 perles en verre blanc et un en verre vert, 3 disques en fer dont le diamètre est de 11 m/m. et sont troués au milieu.

Sépulture 64. [fig. 87. et 89.] et (fig. 88.) N. NE. 30°—S. SO. 110°. A une profondeur de 130 cm. un squelette, celui montré à la fig. 87.

et qui a 165 cm. de long. Objets trouvés: 1—2. A la partie inférieure de l'os droit du bassin de même que sur la colonne vertébrale, nous pouvons voir sur chaque une boucle en argent (4a, 4b, 3a, 3b.) Les autres objets trouvés se trouvent derrière le crâne. 3. Pot gris, à la surface rugueuse et au fond plat. [5.] 4. Plat, comme le précédent. [6.] 5. Pot, gris cendre recouvert d'une sorte de vernis et ayant sur le col des lignes ondulées, polies. [6.] 6. Plat comme celui du no. 3. (Profil fig. 4. no. 29.) 7. Plat comme le précédent. [3.] Tasse, gris-brun, dont la surface est rugueuse [2.] 8. Parmi les vases, l'entier squelette d'un mouton et, placé dessus, un couteau en fer (2.) et, auprès, un peigne en os. (1a, 1b.)

Sépulture 65. (fig. 90.) [fig. 91.] N. NE. 10°—S. SO. A une profondeur de 65 cm. un squelette incomplet dont une partie a disparu dans la sablière. Objets trouvés: 1. Sur le ventre, un couteau en fer avec une partie de son étui et des morceaux d'étoffe. (1, 5, 6, 7.) 2. Sur l'os droit du bassin, une aiguille en bronze et son étui en os. (2, 3.) 3. A la partie supérieure, de même qu'a la partie inférieure de l'os gauche du bassin, nous trouvons sur chaque une boucle en fer. (4. et 8.) 5. Dans la terre tombée dans la sablière, un vase en terre, brun, et formé à la main. [fig. 91.]

Sépulture 66. (fig. 92.) N—S. A une profondeur de 75 cm. un squelette dérangé. Objets trouvés: 1. Peigne en os avec rivets en fer (1.) Alêne en fer (2.) 3. Débris de vase gris, couvert. Au col, entre quatre nervures en relief, des lignes polies ondulées. [fig. 93.] 4. Partie du fond d'un vase gris fait de matière brute.

Sépulture 67. N—S. A une profondeur de 80 cm., un squelette dérangé de 130 cm. de long. Objet trouvés: Sur l'os droit du bassin, une boucle en fer (fig. 94. a, b).

Sépulture 68. O—E. A une profondeur de 160 cm. un squelette couché sur le dos de 165 cm. de long. La main gauche est placée sur l'os gauche du bassin. Sans objets trouvés.

Sépulture 69. [fig. 95.] N. NE.—S. SO. 190°. A une profondeur de 30 cm. un squelette couché sur le dos et mesurant 170 cm. Objets trouvés: 1. Débris de tasse, grise et granulaire, à la surface rugueuse et dont le fond possède des nervures [2.]. 2. Débris de tasse, gris foncé, couverts de nervures sur le côté [3.]. 3. Plat gris cendre, couvert de crénelures opaques sur le côte, à bord redressé et à fond plat [1.]

Sépulture 70. N. NE. 20°—S. SO. 200°. A une profondeur de 1 mètre, un squelette couché sur le dos, la main gauche appuyée sur l'os droit du bassin. Les jambes étaient croisées près des genoux. La longueur du squelette est de 165 cm. Sans objets trouvés.

Sépulture 71. N—S. A une profondeur de 60 cm., le squelette

d'un petit enfant, les genoux écartés et couché sur le dos. Longueur du squelette 80 cm. Entre les pieds, il y avait une tasse gris-noir et vernie [fig. 96.]

Sépulture 72. [fig. 97. et 99.] et (fig. 98.) N. NE. 20°—S. SO. 200°. A une profondeur de 105 cm. un squelette couché sur le dos, mesurant 160 cm. de longueur. Voir fig. 97. Objets trouvés: 1. Autour du cou un chapelet fait de 43 perles en verre bleu et une perle en cornaline (fig. 83. no. 3.). 2. Sur chaque épaule, droite et gauche, une fibule en fer, le pied retroussé (1a, 1b, 2a, 2b). 3. A la partie supérieure de l'os du bassin, les débris d'une boucle en fer. 4. Au genou gauche, extérieurement, un pot brun-noir, formé à la main et fait de matière grossière [fig. 99.]. 5. Débris de pot, gris-noir fabriqué au tour, grossiérement.

Sépulture 73. (fig. 100.) et [101.] N—S. A un profondeur de 150 cm. un squelette dérangé, de 170 cm. de long est couché sur le dos. Objets trouvés: 1. Sur la poitrine, 3 débris du ressort d'une fibule en bronze (6a, 6b). 2. Entre les genoux, une partie de fuseau en argile (3.). Derriére le crâne, un pot gris foncé à la surface rugueuse dont le fond rentre vers l'intérieur [1.]. 4. Pot gris à la paroi mince, ayant sur le côté des lignes profondément taillées et le fond aplati [2.]. 5. Derrière le crâne, un peigne en os muni de rivets en bronze (1.) 6. Près de ce peigne, une perle en verre (3.). 7. Ossements d'animaux. 8. Près de ces derniers; des débris d'un couteau en fer (2., 4., 5.).

Sépulture 74. [fig. 102.] et (fig. 103.) N. NE. 30°—S. SO. 210°. A une profondeur de 115 cm. un squelette dérangé. Objets trouvés: 1. Débris de pot gris, verni [1.]. 2. Pot, rouge-brun, fait de matière granulaire et dont le fond rentre vers l'intérieur [4.]. 3. Pot gris foncé et verni [2.]. 4. Dans le fragment de vase mentionné au no. 1., un peigne en os; les rivets sont remplacés ici par des étuis en bronze (1.). 5. Sous le vase no. 3. un couteau en fer. (2.)

II. Trouvailles sporadiques.

Elles ont été trouvées, en partie, avant le commencement des recherches, puis, pendant les recherches et ensuite, aussi en partie, après la fin des recherches. Quand nous avons eu fini de fouiller le terrain mis à notre disposition, c. à. d. le terrain loué, nous avons alors cessé de continuer nos travaux parce que le propriétaire du terrain voisin nous avait demandé un dédommagement, proportionnellement trop élevé, pour son étroit terrain. Mais, la sablière a été tellement élargie que, du terrain voisin, de grands monceaux de terre sont tombés dans la sablière. C'est pourquoi une partie des trou-

vailles sporadiques a été trouvée dans ces amas de terre tombés dans la sablière.

a) Il a été trouvé avant et pendant les recherches: 1. Une fibule en argent, le pied retroussé (fig. 104. no. 1a—1b.). 2. Une fibule en bronze, de type et de construction semblables à la précédente. (fig. 104. no. 2a, 2b.) 3. Fibule en bronze ayant la forme d'un rhombe et dont l'étui d'aiguille a été formé en retroussant le côté gauché du pied. (fig. 105. no. 5a, 5b.) 4. Rondelle ouverte, faite en fil de bronze roulé en spirale. (fig. 105, no. 10.) 5. Peigne en os ayant à la place de rivets de petits étuis en bronze (fig. 105, no. 6.) 6. Perles faites en cornaline, ambre jaune, verre rouge et bleu. (fig. 105, no. 1—4, 7, 8, 9, 11a, 11b.) 7. Epée à deux tranchants, d'une longueur de 82 cm. dont 10 cm. pour la poignée. (fig. 104, no. 3.) 8. Couteau en fer dont le dessus de la lame est tordu et qui, sous ce dessus de lame, possède une ligne creusée dans toute sa longueur. (fig 105 no. 12.). 9—18. Nous avons encore trouvé 10 petits vases en argile, tous faits sur disque. Leur forme, comme leur technique, ressemblent à celles des vases vus jusqu' à présent. Parmi ceux-ci, nous donnons la fig. des suivants: fig. 106, no. 2. Petit pot couvert d'une sorte de vernis noir-gris. Des lignes sont polies en zigzag sur le côté et le fond possède des nervures. Fig. 106. no. 4. Pot, dont la technique et les ornements sont semblables aux précédents. Fig. 106, no. 3. Petit vase à ouverture étroite, fait à la main et orné de crénelures.

b) Il a été trouvé après les fouilles: 19. 2 bouts de courroie, en argent (fig. 107, no. 2, 3.). 20. Peigne en os ayant des rivets en fer (fig. 107, no. 1a, 1b.). 21. Couteau en fer (fig. 107, no. 4.). 22—29. Huit verres en argile dont deux sont faits à la main et les autres sur disque. Leur forme et leur technique sont semblables à celles des vases déjà vus. Parmi ces derniers se trouve un petit verre (fig. 106, no. 1.) aux parois minces, couvertes d'une sorte de vernis et qui a le fond plat. Et, en terminant leurs travaux, les ouvriers ont trouvé un verre en verre dont nous avons pu réunir les débris et les ajuster (fig. 108.). Ce verre est fait de matière transparente et jaunâtre; sa forme est celle d'un cône retourné dont le bord est écarté. Il est pourvu de crénelures à l'intérieur et, extérieurement, il est orné de trois crénelures sur les côtés.

* * *

Après avoir donné la description du contenu des sépultures, nous pouvons réunir les principaux traits caractéristiques du cimetière comme il suit: Au moment des fouilles, la place des sépultures n'a pas été marquée par des surélévations à la surface de la terre mais,

cependant, quelques tombeaux, profanés déjà, prouvent qu'ils ont été marqués lors de la mise en terre de façon à pouvoir être reconnus. Les fosses ayant des côtés en biais sont rétrécies dans leur fond et sont creusées à des profondeurs très différentes. La façon adoptée pour la mise en terre reste toujours identique; Le cadavre, non incinéré, était généralement déposé dans le fond de la tombe sans cercueil et couché sur le dos, puis, on le recouvrait simplement de terre sans prendre aucun soin pour la bonne conservation de la tombe. En ce qui concerne le manque d'ordre, il provenait le plus souvent d'une mise en terre peu soignée mais il se peut aussi que ce soit un trait caractéristique de l'enterrement chez des peuples de la même époque et possédant les mêmes particularités ethniques. Les bijoux, fibules et bouts de courroie prouvent que les morts étaient ensevelis habillés dans les vêtements qu'ils portaient pendant leur vie et on les ornaient de bijoux. Le vêtement était serré à la taille par une courroie à laquelle d'autres courroies secondaires étaient fixées. (sépulture 33, 64, et 65.) Les boucles trouvées près du cou étaient probablement des parties de courroie qui servaient d'attache pour les épaules. (sépulture 15, 55.) Dans les tombes ou deux fibules ont été trouvées, on peut conclure par la place occupée par ces fibules, que les vêtements se fermaient le plus souvent aux épaules (droite et gauche) ou à l'épaule gauche et sur le côté droit de la poitrine, (sépulture 20, 27, 29, 63, 72.) et beaucoup plus rarement à l'épaule droite et à gauche de la ceinture (sépultures 46 et 58.). Ce sont des motifs en relief de Pannonia qui nous font supposer que des femmes étaient ensevelies dans les fosses où se trouvaient deux fibules.[1] Dans les sépultures où l'on a découvert qu'une seule fibule, dans un cas, elle se trouvait placée près de l'épaule gauche. Cette fibule devait servir probablement à fermer le manteau qui était alors employé et qui ressemblait au pallium ou sagum romain et que des tribus daces et germaines portaient également. (Colonne de Trajan et d'Antoine.) Par les morceaux d'étoffes que les objets en métal ont conservé, on peut conclure que la laine entrait en certaine quantité dans la confection des vêtements. Quant aux différentes façons de fixer les vêtements, on trouve tout aussi bien des fibules au pied retroussé que d'autres fibules dont la tête a la forme d'un demi-disque. L'ambre jaune, la cornaline et les perles en verre forment une partie des bijoux, une autre partie consiste en pendants d'argent et en peignes d'ivoire. On donnait souvent au mort des vases et des aliments, ce qui est prouvé par les ossements de porc, de mouton et de volaille trouvés dans les sépultures. Il semble que la classe pauvre ensevelis-

[1] Arch. Értesitő 1880. t. XXXVII—XLII.

sait ses morts à l'ouest du cimetière. On a trouvé des ossements d'animaux dans les fosses ayant au moins un mètre de profondeur mais chaque tombe n'en possédait pas. Nous remarquons que jamais des ossements d'animaux n'ont été trouvés dans les sépultures contenant des fibules dont la tête forme un demi-disque.

En ce qui concerne la monnaie, nous n'avons pas trouvé une seule pièce, aussi sommes nous obligés, pour constater l'époque du cimetière de nous en rapporter aux reliques.

Le trait caractéristique extérieur des vases qui ont été trouvés en grand nombre est leur petitesse. Seuls quelques uns font exception. Ces vases étaient en plus grand nombre dans les sépultures d'enfants (7—9—12 pièces) tandis que dans les sépultures d'adultes il n'y avait que 1—4 pièces. Dans les fosses contenant des fibules aux pieds retroussés il y avait généralement plus de vases que dans celles qui contenaient des fibules dont la tête formait un demi-disque (sépultures 46., 49., 55., 56.)

La forme des vases est généralement La-Tène et romaine, mais déformée. Leur couleur — excepté dans un cas où le vase est rouge — se maintient dans les nuances grises. Quant à leur fabrication, la majeure partie est faite au tour (plus de 100.) et plus rarement formé à la main (10—12.). Les vases peuvent être classifiés en trois groupes, selon leur débourbage, leur travail au tour, leur cuison et leur ornementation. Au premier groupe appartiennent les vases qui peuvent être considérés comme étant des fabrications provinciales romaines, comme par exemple, le petit verre rouge de la sépulture 27; quelques débris de vases de la sépulture 45; le verre no. 2 de la figure 33. et probablement aussi le plat trouvé dans la 30e sépulture.

Les débris de verre et les objets semblables trouvés sporadiquement dans les fouilles systèmatiques sont également de fabrication romaine.

La plus grande partie des vases en terre nous montre un tout autre genre de travail à la surface des vases que celui employé généralement par les Romains. La surface des vases était le plus souvent vernie d'une matière résineuse, grisâtre, dont la couleur différait et pour faire ce travail, on employait un tour ou un autre objet pour lisser le vase. C'est un travail que nous avons déjà vu. Voir à ce sujet les vases du cimetière du genre La-Tène moyen, à Apahida.[1] La majeure partie des vases que la technique du lissage a produit sont ceux qui ont des lignes en zigzag ou ondes et sont lisses sous le bord ou sur les côtés. Cette ornementation était généralement lissée sur la sur-

[1] Travaux de la Section Numism. et Arch. du Musée Nat. de Transylvanie. Année 1911. p. 25—56.

face étroite laissée rude. C'est une marque caractéristique de certains objets que nous avons trouvés dans le cimetière du genre La-Tène moyen, à Apahida.[1] Les nervures et crénelures, peu profondément taillées autour de l'extérieur des vases, étaient souvent employées, généralement ces vases avaient aussi un fond non profilé et dans de nombreux cas, la similitude de la forme était parfaite. Tout nous prouve que la matière céramique a conservé beaucoup d'éléments La-Tène. La pratique technique traditionnelle explique aussi le fait que nous ayons trouvés sur quelques vases des motifs d'ornements préhistoriques (fig. 60. no. 7.; fig. 76., le vase tombé en poussière; fig. 81. no. 2.; fig. 95. no. 1.) et un autre vase nous montre aussi une ornementation faite de matière crayeuse.

Le troisième groupe de nos vases est caractérisé par le débourbage qui est très granuleux et surtout par la cuison tachetée et le manque absolu de vernis. Les lignes profondément taillées autour des côtés appartiennent à cette technique et la caractérisent, pour ainsi dire (fig. 10. no. 12.; fig. 41. nos 8., 9.; fig. 69. no. 2. etc.). Tous ces vases ont des caractéristiques qu'on trouve à ceux de l'époque de la migration des peuples. Les vases formés à la main peuvent aussi être classés dans ce groupe.

Nous pouvons voir que parmi les vases, quoiqu'en petit nombre, il existe des productions provinciales romaines de l'industrie d'argile et de verre, tandis qu'il y a, en grand nombre, des vases sur lesquels on peut apercevoir l'influence romaine mais qui laisse voir encore un goût barbare, ce qui nous prouve une particularité technique vers les temps antérieurs. Ces derniers vases peuvent approximativement dater de la même époque que celle des objets romains, aussi bien antérieurement que postérieurement. Néanmoins, le troisième groupe des vases nous montre que, quand ces objets ont été mis en terre, les premières vagues humaines de la migration des peuples étaient déjà passées.

Comme nous l'avons vu dans la description, les vases classés dans les trois catégories ont été, le plus souvent, réunis ensemble dans la même sépulture. En conséquence, nous devons supposer des influences de culture intensive ou plutôt un fort mélange des différents éléments de peuples à l'époque antérieure à l'existence du cimetière.

Les fibules rendent généralement de meilleurs services que les vases pour constater l'époque. Sur le terrain du cimetière, nous avons trouvé 18 fibules aux pieds retroussés et 8 dont la tête forme un demi disque, c. à. d. celles dont l'étui de l'aiguille est collé sur le corps

[1] Travaux cité.

de la fibule. En fait de types de fibules, la plus simple est celle qui n'a qu'une seule partie et celle en fer; la plus développée est celle qui s'élargit en triangle (sépulture 58.) et celle dont le pied a une forme de rhombe et est retroussé sur le côté (fig. 105. nos. 5a, 5b). Selon l'opinion unanime des experts, elles sont que les fibules La-Tène moyen, de sorte qu'on ne peut supposer que l'origine des fibules provient d'ailleurs que d'une région où la culture du goût La-Tène s'est maintenu jusqu'au 2e siècle de l'ère chrétienne.[1] Montelius, ainsi que d'autres qui ont suivi ses traces, considèrent le sud de la Russie comme étant le lieu d'origine de la fibule. Notre cimetière se trouvant par le fait à proximité du territoire du sud de la Russie, nous pouvons espérer qu'il contribuera à décider cette question; mais, nos fibules ayant des formes beaucoup moins primitives, ne seront pas admises à y contribuer. Etant donné, cependant, qu'elles font partie des matières céramiques, ce fait suffit pour affirmer la justesse de cette hypothèse. Ces fibules caractérisent généralement le 2e et 3e siècle de l'ère chrétienne; leurs formes sont très répandues en Hongrie. On a découvert parmi les trouvailles faites dans les sépultures de Zalota,[2] parmi des médailles d'Antonius Pius et de Commodus, de simples fibules dont le corps formait une plaque; dans les trouvailles provenant d'Osztropatak, on les a trouvées parmi des derenars de Herennia Estruscilla[3] et dans les trouvailles de Szeged-Röszke, elles se trouvaient également parmi les denars usés de Marcus Aurelius (?).[4] En conséquence, on peut conclure qu'elles datent toutes du 2e et 3e siècle de l'ère chrétienne. Cette forme de fibule s'est maintenue longtemps et, pour cette raison, là où des médailles n'ont pas été trouvées, on peut supposer de plus grandes différences dans l'époque. Nous savons que Philippus Senior donna le droit à la Dacie, vers le millieu du 3e siècle de notre ère (an 246), de faire frapper de la monnaie provinciale. Les officines ayant continuellement travaillé pendant onze ans, cessèrent la fabrication de la monnaie en 256 ou 257, mais l'état d'usure de ces pièces de monnaie prouve qu'elles sont encore restées longtemps en circulation. Si nous n'avons trouvé aucune monnaie dans le cimetière, ce fait atteste, qu'à l'époque des mises en terre qui nous intéressent, la Dacie n'était plus une province romaine. Nous pouvons donc reporter l'époque de notre cimetière à la fin du 3e siècle ou, de préférence, au 4e.

Le deuxième groupe de nos fibules, — c. a. d. celles qui ont la tête en demi-disque et dont le pied a la forme d'un rhombe —

[1] Almgren: Studien über Nordeuropaeische Fibelformen, Stockholm. p. 71—89.
[2] Archaeologiai Értesitő, 1906. p. 50—55.
[3] Archaeol. Értesitő 1894. p. 401.
[4] Archaeol. Értesitő 1892. p. 165.

atteste aussi plutôt la supposition précitée des dates. Quant aux dernières dont nous venons de parler, leur forme est considérée comme datant de plus tard que celles dont le pied est retroussé (selon la denomination proposé a Tischler: *Filbel mit umgeschlagenen Fuss*). Mais, nous ne pouvons pas supposer une grande différence d'âge entre ces deux formes: la forme primitive et la forme développée, puisque dans la sépulture no. 46, nous avons trouvé réunies les deux formes. En Hongrie, on a trouvé des fibules semblables mais possédant un mécanisme plus devoloppé dans les trouvailles de Szilágysomlyó, avec des medailles d'or romaines datant du 3e et 4e siècle.[1]

Ce fait est aussi prouvé par d'autres objets trouvés dans les sépultures. On peut trouver dans notre pays la ressemblance exacte de nos peignes, dans les trouvailles d'Ószöny[2] (Bregetio) et, à l'étranger, dans les trouvailles de Wiesbaden,[3] datées par les monnaies de Constantin Ier, dit le Grand, parmi des épées et des perles en ambre jaune ressemblant fort aux nôtres. Ces peignes ont aussi une grande analogie avec ceux trouvés parmi des pièces de monnaie, datées de l'an 251—253, et trouvés à Osztropatak[4] ainsi qu'à Olbia.[5] Il existe une grande analogie dans les ornementations — nous parlons ici des pendants — qui ont été mis à jour lors des trouvailles de Rékás,[6] Bökény-Mindszent,[7] Szilágysomlyó,[8] Kiev,[9] etc. Tous ces peignes datent du 3e et 4e siècle de notre temps. Les perles en ambre jaune, en cornaline, et les bouts de courroie contribuent aussi à affirmer la justesse de la constatation de l'époque.

Nous ne pouvons pas faire une erreur bien grande en attribuant le deuxième groupe des fibules et le troisième groupe des vases à l'influence de la migration des peuples et nous les considérons comme les représentants du nouveau goût apporté par les tribus qui ont occupé la Dacie. Nous savons que la Dacie devint la propriété des Visigoths (terving) déjà, vers le milieu du 3e siècle et qu'ils la

[1] József Hampel: A kora középkor emlékei Magyarhonban. Budapest, 1904. T. I. t. XX—XXIII.

[2] Archaeologiai Értesítő, anneé 1882. p. 69.

[3] Lindenschmit: Die Altertümer uns. heidn. Vorzeit. T. V. t. 72.

[4] Archaeologiai Értesítő, anneé 1894. p. 399.

[5] Béla Pósta: Régészeti tanulmányok az oroszföldön. (Zichy Jenő gróf harmadik ázsiai útazása. III. k.) Archaeologische studien auf russischem Boden. (Dritte Asiatische Forschungsreise des Grafen Eugen Zichy, Band III.) Budapest—Leipzig, 1905. pag 459.

[6] Archaeologiai Értesítő, anneé 1892. p. 190.

[7] Archaeologiai Értesítő, année 1881. p. 204.

[8] J. Hampel: A kora középkor emlékei magyarhonban. Budapest, 1904. T. I. t. XIV.

[9] Béla Pósta: O. C. 315.

la conservèrent jusqu'au moment où les Huns les en chassèrent (381). Notre cimetière n'a pas traversé l'époque de la domination des Huns, ce qui est prouvé par le fait qu'aucune sépulture de cavalier n'a été trouvée. Il ne nous reste alors qu'à considérer les productions industrielles, pouvant nous montrer des formes plus jeunes, comme, par exemple, les reliques des tribus germaines qui s'emparèrent de la Dacie, ainsi que de celles des Goths. Par conséquent, l'époque de notre cimetière ne peut être postérieure au 4e siècle de notre ère. La majeure partie des reliques montrent des influences La-Tène, c. à. d. qu'elles prouvent que le peuple qui était enterré ici avait une grande pratique technique dans la façon de travailler l'argile ; ces gens étaient si attachés à cette branche qu'ils ne se seraient jamais laissé influencer par l'industrie romaine. Si nous pouvons alors supposer que les éléments La-Tène ont été maintenus par les habitants de ce territoire — et pourquoi ne pourrions nous pas le supposer — ou, avec d'autres mots, pourquoi ne pas admettre que les productions industrielles représentent un peuple qui est demeuré longtemps dans cette région. Si nous l'admettons, nous ne pouvons guère penser à d'autres tribus que celles que les Romains conquirent sur les Daces et qui habitaient sans doute en grand nombre la Dacie, sous la domination romaine. Il se peut, néanmoins que les reliques qui seront trouvées plus tard, nous donneront la conviction que les caractères La-Tène n'ont pas un caractère local et, en conséquence, qu'ils sont aussi apportés par les tribus nouvellement venues. Alors, la justesse de notre supposition précédente se décidera d'ellemême, dans les caractères ethniques. Mais de quelque façon que cela se produise, il est certain que les objets du cimetière prouvent un fort mélange de culture et, peut-être, d'influences ethniques. Si ce mélange s'est produit sur le territoire de Transylvanie ou, antérieurement ailleurs, cette question sera décidée par les trouvailles qui se feront plus tard.

Madárfogó hurkok.

Az alábbiakban egy pár madárfogó hurkot óhajtok ismertetni. Valamennyit az ez évi néprajzi gyűjtőútam alkalmával szereztem a Szolnokdobokamegyei Irodalmi, Történelmi és Ethnographiai Társulat Múzeumának néprajzi osztálya számára. Mind becses darabjai ezek az ősfoglalkozások egyik fontos ágának, a vadászatnak. Szolnokdoboka vármegyéből való mind az öt darab, még pedig az 1—4. számú Magyarköblösről, az 5. számú pedig Poklóstelkéről.*

Leírásukat a következőkben adom:

1. sz. Megfelelő hosszúságú lószőrszálakat kötnek végeiknél fogva egy zsinegre, meglehetősen közel egymáshoz. Mikor ezzel készen vannak, a zsinegre így rákötött lószőrökből hurkot csinálnak. A vadászfelszerelés ezzel készen is van, csak rá kell kötni a zsineget a vesszőkerítés két karójára vizszintesen s lehetőleg olyan helyre, ahová a madarak repdesni, szállani szoktak, tehát lehetőleg szalmakazal közelébe. Esetleg két galyra kötik a hurokfelszerelést s ezeket a galyakat szúrják bele a kerítésbe, vagy a földbe.

A madarak gyanutlanúl szállanak a hurkokkal így ellátott zsinegre, mikor azonban el akarnának repülni, lábuk s ritkán fejük is a hurkok valamelyikébe szorúl s fogva maradnak. Van eset rá, hogy egyszerre csak egy madarat lehet így fogni, de van eset arra is, hogy a madarak tömegesebben szállanak az ilyen hurokfelszerelésre s a zsákmányúl esett madarak száma felülmúlja az ötöt, hatot is. Függ ez természetesen a zsineg hosszától s a hurkok számától is.

2. sz. Ez a felszerelés lényegileg ugyanolyan, mint az 1. számú, csak a zsineget ágasfához kötik s ezt vagy a földbe, vagy pedig a kerítésbe szúrják.

3. sz. Lényegileg ez is ugyanaz, mint a két előbbi. Itt azonban a hurkokkal felszerelt zsineget ívben meghajlított fűzfavesszőhöz kötik s ha hosszabb zsineget szereltek fel hurkokkal, megtörténik, hogy még egyszer, esetleg többször is áthuzzák azt az ív belsején, úgy, hogy — mint mondják — ilyen módon biztosítva van a madarász, hogy a madarak

---

* A címlapon levő térképen 6.

valamelyik „vonóra“ csak rászállanak. Ezt a felszerelést vagy a kerítés valamelyik kimagaslóbb karójára, vagy pedig gyakrabban fák ágaira akasztják.

4. sz. Míg az 1—3. számú felszereléssel való vadászat kétségesebb eredménnyel jár, a 3. sz. felszereléssel egészen bizonyos a siker. Lényegében ez is az előbb ismertetett felszerelésekkel egyezik, hiszen itt is zsinegre kötött lószőrhurkokat látunk, csakhogy ebben az esetben az így felszerelt zsineget kukoricacsőre kötik. A kukorica csutkájába kis fapálcát szúrnak, melynek segítségével akár a kerítés alkalmas helyére, akár pedig a földbe szúrják azt be, hogy lehetőleg keményen álljon. Itt a madárfogó készüléket egyesítik a csalétekkel. Nagyon természetes dolog, hogy a téli időben kiéhezett nagyobb madarak, mint pl. a varjak, is hamar rászállanak. Az 1—3. számú felszerelésnél nem alkalmaznak csalétket s így az eredmény sem oly biztos, mint a most szóban forgó 4. számú madárfogó készüléknél.

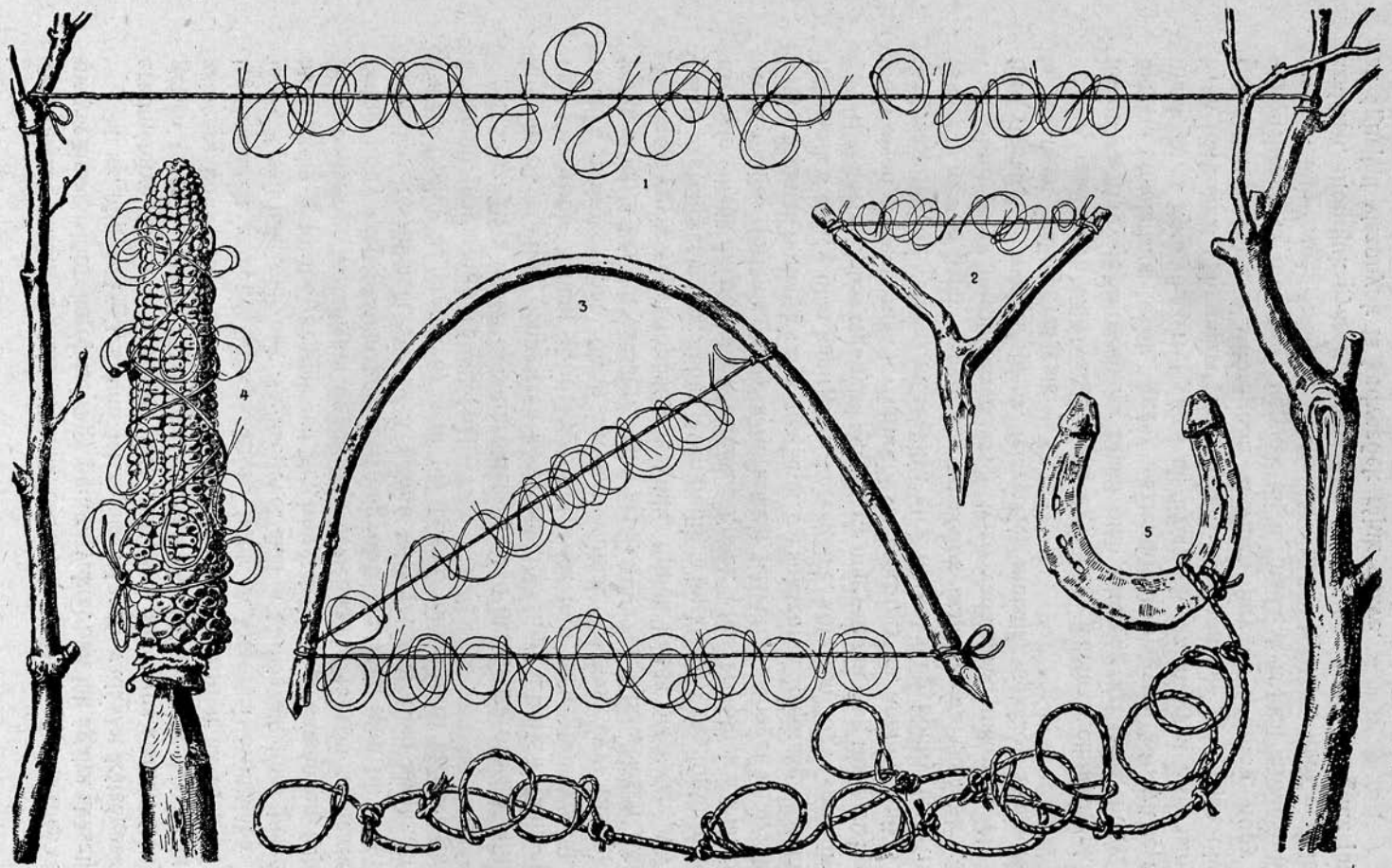
5. sz. Ez a madárfogó hurokfelszerelés Poklostelkéről való. Abban különbözik az eddig ismertetett készülékektől, hogy a hurkok nem egy-egy lószőrből, hanem több lószőrből összefont zsinegből készültek. Ezek a hurkok éppen olyan módon vannak rákötve egy vastagabb kenderkócból készült zsinegre, mint azt az 1—4. sz. felszerelésen láttuk. A zsineg egyik végét lópatkóhoz kötik. Ennek kettős célja van. A vaspatkó szerencsét is hoz, nehéz lévén pedig, a hurkokban megfogott madarak nem vihetik magukkal a készüléket. Ennek a felszerelésnek a felállítása olyan módon történik, hogy a hurkokkal felszerelt zsineget kihúzzák s kevés szalmát hintenek rá. A madarak és sokszor a majorság is, hamar felkeresik s eleség után kapirgálva, keresgélve, könnyen fogva maradnak.

Ezt a felszerelést cigánytól vettem. Ez magyarázza meg részben, hogy miért olyan erősek a rajta levő hurkok. Azért, hogy ha, amint számít is rá, majorságot is fog vele, az ne szakítsa el a hurkokat egykönnyen. Természetesen nem a saját, hanem a szomszédok majorságára vadászik vele.

Mind az öt hurokfelszereléssel télen vadásznak, mikor az éhező, fázó madarak s mint az 5. sz. felszerelés mutatja, sokszor a majorság is, könnyen zsákmányúl esik.

A madarakra való vadászatnak egy igen jellemző ethnikus okára jöttem rá Magyarköblösön. Az ottani oláh lakosság azt tartja, hogy ha újévkor madárhúst eszik, egész esztendőben nagyon könnyű lesz s munkáját is könnyű szerrel végzi el. Ezért van az, hogy a most ismertetett hurkokkal való madarászás inkább karácsony és újév táján dívik. Ezt vallja a néphit. A valóságban azonban úgy áll a dolog, hogy az agyonéhezett és hidegnek, fagynak kitett madarak sokkal könnyebben mennek lépre, még csalétek alkalmazása nélkül is, télen, mint más időszakban, mondjuk nyáron, mikor úton-útfélen könnyen eleséghez jut s az éghajlati viszonyok is kedvezőek rájuk nézve.

Dr. Roska Márton.

Madárfogó hurkok. — Noeuds coulants pour attraper les oiseaux.

Noeuds coulants pour attraper les oiseaux.

(Abrégé.)

Dans ce qui suivra, je ferai connaitre quelques noeuds coulants pour attraper les oiseaux. Ce sont des exemplaires estimés d'une branche très importante des métiers des anciens temps, concernant la chasse. Les cinq exemplaires proviennent du comitat Szolnokdoboka, les numéros 1—4 de Magyarköblös et le numéro 5, de Poklostelke. *

Voici leur description:

No 1. On fixe par les deux extrémités, et assez près les uns des autres, des crins de longueur suffisante sur un fil, on fait ensuite des noeuds coulants à chaque morceau de crin fixé au fil et l'appareil de chasse autrement dit, le piège est alors déjà prêt à fonctionner. Pour cela, il suffit de tendre le fil horizontalement sur deux des supports de la barrière d'un enclos et, si c'est possible à un endroit où les oiseaux ont l'habitude de voler, c'est à dire à proximité des meules de paille. On peut aussi fixer le fil sur deux branches d'arbre en fixant ces dernières contre la barrière ou en les plantant en terre.

Les oiseaux, ne soupconnant rien, volent sur le fil garni de noeuds coulants et, au moment où ils veulent partir, leurs pattes, rarement leur tête, restent prises à un de ces noeuds où ils sont désormais prisonniers. On ne prend quelquefois qu'un oiseau à la fois, mais il arrive aussi que des oiseaux volent en groupe sur les fils et, dans ce cas, le nombre de ceux qui sont pris peut dépasser 5 ou 6. Naturellement, la longueur du fil, ainsi que le nombre des noeuds, jouent dans ce cas un grand rôle.

No 2. Ce piège est semblable au No 1. avec la différence qu'on fixe le fil à un arbre qui a des branches et l'on plante ensuite cet arbre soit dans la terre soit contre une barrière.

No 3. En principe, il ressemble aux deux premiers, mais ici, on fixe le fil garni de noeuds à un jonc courbé en forme d'arc et, si le fil est très long, on peut le tendre une ou plusieurs fois dans l'inté-

---

* No 6 sur le plan de le titre.

rieur de l'arc. Le chasseur a ainsi plus de certitude que les oiseaux viendront se poser sur l'un des fils. On place généralement cet appareil sur la partie haute de la barrière et même le plus souvent sur les branches d'un arbre.

No 4. On est toujours plus ou moins incertain du produit de la chasse avec les pièges Nos 1—3. tandis que le résultat est sûr avec le No 4. Ce piège est également construit comme les trois premiers; on y trouve des noeuds coulants mais ces derniers entourent ici un épi de mas qui est planté par la base dans une sorte de pic qu'on doit fixer dans un endroit convenable, soit contre une barrière soit dans la terre où il doit tenir solidement. Comme nous pouvons le voir, l'appât est ici joint au piège et il est alors naturel de voir, en hiver, grands oiseaux comme les corneilles venir s'y précipiter de suite. On comprend alors pourquoi dans les pièges où l'appât n'est pas employé, le résultat obtenu soit beaucoup moins certain qu'avec le No 4.

No 5. Ce piège pour oiseaux, fait de noeuds coulants, vient de Poklostelke. Il diffère des autres pièges décrits plus haut parce que ses noeuds coulants ne sont pas faits chacun d'un différent morceau de crin mais bien avec une corde tressée de plusieurs morceaut de crin. Ces noeuds sont faits sur une de chanvre épaisse de la même façon qu'ils sont représentés sur les pièges 1—4. Un des bouts de la corde est noué à un fer à cheval. Celui-ci, dit-on, porte bonheur et, étant lourd, les oiseaux qui s'y font prisonniers ne peuvent l'emporter. On pose ce piège en tendant la corde garnie de noeuds en ayant soin de la couvrir d'un peu de paille. Les oiseaux, voire même la volaille de la basse cour, s'y précipitent pour y chercher leur nourriture et restent pris dans les noeuds.

J'ai acheté ce piège à un tzigane. On chasse avec les cinq pièges en hiver quand les oiseaux sont affamés et ont froid et viennent alors s'offrir en victimes, ce qui arrive aussi pour la volaille de la basse cour, comme nous l'avons déja dit pour le No 5.

J'ai trouvé à Magyarköblös une raison ethnique très caractéristique m'indiquant pourquoi on chasse les oiseaux. Les habitants roumains de la contrée croient que s'ils peuvent manger de la chair d'oiseau ils se sentiront très légers toute l'année et pourront aussi accomplir leur travail facilement. C'est pourquoi on chasse les oiseaux vers Noël et le nouvel an. C'est une croyance populaire, mais la vérité est que les oiseaux, mourant de faim et souffrant du froid et de la gelée, tombent alors plus facilement dans le piège en hiver qu'en une autre saison, même si l'on ne'emploie pas d'appât. En été, ils trouvent partout et facilement de quoi manger et la température est aussi plus clémente envers eux.

Dr. Marton Roska.

Erratum.

A 205.	lapon	felűlről	6.	sorban	*dénytől*	helyett	*edénytől*	jön.
A 206.	„	alúlról	4.	„	*komblexuma*	„	*komplexuma*	„
A 209.	„	8. képnél			*hydroquatz*	„	*hydroqu*	„
A 211.	„	12. „			*Raclor*	„	*Racloir*	„
A 212.	„	alúlról	6.	sorban	*megmunkálhatatlan*	„	*megmunkálatlan*	„
A 217.	„	„	4.	„	*Csotholmik*	„	*Csontholmik*	„
A 217.	„	„	11.	„	*darabban*	„	*darabon*	„
A 232.	„	36. képnél			*fendne*	„	*fendue*	„
A 234.	„	alúlról	23.	sorban	*Torna*	„	*Torma*	„
A 235.	„	„	4.	„	*Solutrégn*	„	*Solutréen*	„
A 235.	„	„	7.	„	*Hermannal*	„	*Hermannak*	„
A 236.	„	„	2.	„	*stat'graphiailag*	„	*stratigraphiailag*	„

* * *

Pag. 209. fig. 8. au lieu de *hydroquatz* lisez *hydroquartz.*
„ 211. „ 12. „ „ „ *Raclor* „ *Racloir.*
„ 232. „ 36. „ „ „ *fendne* „ *fendue.*
„ 345, 347, 349—367. ligne 1 *au lieu de Cimetiere a Marosszentanna.*
lisez *Cimetière à Marosszentanna.*

Stief Jenő és Társa könyvnyomdai műintézete, Kolozsvár.

A III. KÖTET TARTALMA.
TABLE DES MATIÉRES DE VOL. III.

		Lap. Pag.
Dr. Roska Márton:	Ásatás a pécska—szemlaki határban levő Nagy-Sánczon.	1
„ „	Fouilles exécutées au Nagy-Sáncz dans la commune de Pécska—Szemlak (Abrégé)	59
Dr. Buday Árpád:	Megjegyzések Dacia meghóditásának történetéhez	74
„ „	Remarques sur l'histoire de la conquête de la Dacie (Abrégé)	87
„ „	Vannak-e limes-maradványok a Meszesen?	99
„ „	Existe-t-il des restes de limes dans le monts Meszes? (Abrégé)	121
Dr. Róth Viktor:	Az almakeréki templom és műkincsei	128
„ „	L'église d'Almakerék et ses trésors d'art (Abrégé)	174
Dr. Roska Márton:	Rókafogó csapda	185
„ „	Piège à Renards	186
r.:	Fontes rerum Transsylvanicarum	188
Dr. Buday Árpád:	Komárommegyei és városi Múzeum-Egyesület értesítője XX—XXIII. évf. ism.	189
	† Ornstein József — Joseph Ornstein	198
	Erratum	200, 373
Dr. Roska Márton:	A diluvialis ember nyomai a csoklovinai Cholnoky-barlangban	201
„ „	Traces de l'homme diluvien dans la caverne „Cholnoky" à Csoklovina (Abrégé)	238
Dr. Kovács István:	A marosszentannai népvándorláskori temető	250
„ „	Cimetière de l'epoque de la migration des pouples à Marosszentanna (Abrégé)	342
Dr. Roska Márton:	Madárfogó hurkok	368
„ „	Noeuds coulants pour attraper les oiseaux. (Abrégé)	371